

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Társadalomtudományi szakfolyóirat

23. évfolyam, 2. szám

Kolozsvár

2025

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Társadalomtudományi szakfolyóirat

23. évfolyam, 2. szám

Kolozsvár
2025

Erdélyi Társadalom

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézete
és a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány lektorált folyóirata.
Megjelenik évente két alkalommal.

Alapítók: Horváth István, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Főszerkesztő: Csata Zsombor

Szerkesztőbizottság

Benedek József, Berszán Lídia, Dávid-Kacsó Ágnes (főszerk.-h.), Geambaşu Réka,
Horváth István, Kiss Dénes, László Éva, Magyarai Tivadar, Pásztor Gyöngyi, Péter László, Veres Valér

Szerkesztőtanács / Advisory Board

Bárdi Nándor, Csepeli György, Hadas Miklós, Kuczi Tibor, Lengyel György,
Amy H. Liu, Mezei Elemér, Papp Z. Attila, Pászka Imre, Szabó Béla, Szécsi Judit

Olvasószerkesztés, korrektúra: Dénes Gabriella

Honlapfelelős: Dániel Botond

Borítóterv: Módi István-Hunor

Szerkesztőségi titkár: Kürti Tünde

DTP: Virág Péter

A szerkesztőség postacíme

Revista „Erdélyi Társadalom”

Str. Dostoievski/Plugariilor nr. 34, RO–400075 Cluj-Napoca/Kolozsvár

Telefon +40 264 599 461, fax: +40 264 430 611. E-mail: szekesztoseg@erdelyitarsadalom.ro

Folyóiratunk a ProQuest, a CEEOL és az Index Copernicus nemzetközi adatbázisok által
jegyzett, és az MTA alábbi szakterületeinek a folyóiratlistáin szerepel: Demográfia
(C kategória), Politikatudomány (B), Regionális Tudományok (D), Szociológia (B).

A tanulmányok letölthetők a CEEOL oldaláról.

A tanulmányok beküldésével kapcsolatos információk és a régebbi számok elérhetők
a www.erdelyitarsadalom.ro honlapon.

A kiadványhoz érkezett kéziratok megjelentetéséről két külső szaklektor anonim bírálata
(double-blind peer review) alapján a szerkesztőség dönt.

Kiadó: Presa Universitară Clujeană

Nyomda: Incitato

ISSN: 1583–6347

A lap kiadását a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Kara támogatta.

Támogató a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány.

A kiadvány megjelenését az MTA támogatta a Kolozsvári Akadémiai Bizottság pályázata keretében.

**szociológia &
szociális munka**

Babeş-Bolyai Tudományegyetem

Tartalom

<i>Szabó Bélára emlékezünk</i>	7
--------------------------------------	---

1. Összpont

ZSIBÓK ZSUZSANNA: A területi felzárkózás hajtóerői Magyarországon és Romániában az ezredforduló után: területi verseny országok és régiók között	11
SZENDI DÓRA: A fajlagos bruttó hozzáadott érték konvergenciája a Kárpát-medencében.....	35
KOCZISZKY GYÖRGY: Pályafüggőség hatása a magyar vármegyék helyzetére: adalékok területi gazdasági fejlődési folyamatok hosszabb távú perzisztenciájának magyarázatához	55
PÉNZES JÁNOS – SZILÁGYI ZSOLT: A települési humán fejlettségi index változása Magyarországon a 20. század eleje óta	79

2. Műhely

CSIZMADIA TÍMEA – HORECZKI RÉKA: Városdiplomácia és stratégiai kompenzáció egy tematikus városhálózat példáján	97
MAGYARI TIVADAR: Rágyaloglás Kolozsváron – műhelytanulmány a tömegközlekedési megállók gyalogos elérhetőségéről.....	117

3. Monológok

HADAS MIKLÓS: A monológok elé	145
Ég és föld: Katika monológja.....	149
Egyensúlyt tudtam teremteni: Novák Zoltán (Zozó) monológja	163

4. Recenziók

GY. TUROCZKI EMESE: Románok és magyarok – ezeréves viszonyok két nemzet tükrében ...	179
A szerzőkről.....	185

Table of Contents

<i>In memoriam Béla Szabó</i>	7
-------------------------------------	---

1. Focus

ZSUZSANNA ZSIBÓK: The Drivers of Territorial Catching-up in Hungary and Romania after the Millennium: Spatial Competition Between Nations and Regions	11
DÓRA SZENDI: Convergence of the Specific Gross Value Added in the Carpathian Basin	35
JÁNOS PÉNZES – ZSOLT SZILÁGYI: Changes of the Settlement Level Human Development Index in Hungary Since the Beginning of the 20 th Century	55
GYÖRGY KOCZISZKY: The Impact of Path Dependency on the Situation of Hungarian Counties: Contributions to Explaining the Long-term Persistence of Territorial Economic Development Processes	79

2. Workshop

TÍMEA CSIZMADIA – RÉKA HORECZKI: City Diplomacy and Strategic Compensation Based on the Experience of a Thematic City Network	97
TIVADAR MAGYARI: Walking Access in Cluj-Napoca – A Workshop Study of Pedestrian Accessibility to Public Transport Stops	117

3. Monologues

MIKLÓS HADAS: Preface to the Monologues	145
Sky and Earth: Katika's Monologue	149
I Was Able to Create Balance: Zoltán Novák (Zozó)'s Monologue	163

4. Review

EMESE GY. TUROCZKI: Romanians and Hungarians – A Thousand Years of Relations Seen Through Two Nations	179
--	-----

About the Authors	185
-------------------------	-----

Az Erdélyi Társadalom jelen számát Szabó Béla kollégánk emlékének ajánljuk.

Dr. Szabó Béla (1976–2025), a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Karának megbecsült egyetemi docense, a magyar nyelvű távoktatás igazgatója, életének 48. évében, 2025. május 10-én tragikus hirtelenséggel hunyt el.

Tanulmányait 1999-ben fejezte be a szociális munka szakon, majd a szakterületén további két mesteri oklevelet szerzett. Tudományos elkötelezettsége már pályája korai szakaszában megmutatkozott: 2006-ban szociológiából szerzett doktori fokozatot. Ezt követően meghatározó szerepet vállalt az egyetemi oktatásban és kutatásban.

Szakmai munkássága a társadalmi problémák elemzésére, a szociálpolitika, a közösségfejlesztés és a menedzsment kérdéseire terjedt ki. Oktatóként és kutatóként következetesen arra törekedett, hogy a szociális gazdaság és a közösségi munka aktuális kihívásaira reflektáljon, és tudását, tapasztalatait megossza hallgatóival és kollégáival. Jelentős érdemeket szerzett a távoktatás fejlesztésében, hozzájárulva a szociális munka képzésének korszerűsítéséhez.

Tudományos munkássága nemzetközi szinten is ismert volt: publikációi a szociális munka oktatása, a közösségi prevenció lehetőségei, valamint a szociálpolitika aktuális kérdéseire kapcsolódtak. Rendszeres résztvevője volt szakmai konferenciáknak, kutatócsoportok munkájának, és aktív tagja a hazai és nemzetközi szociális munka szakmai közösségének.

Kollégánkat nyitottság, együttműködési készség és a hallgatók iránti elkötelezett figyelem jellemezte. Hallgatói és munkatársai egyaránt tisztelték szakmai felkészültségéért, emberségéért és következetes értékrendjéért.

Nyugodjék békében.

Emlékét tisztelettel őrizve,

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Kara
és az *Erdélyi Társadalom* szerkesztősége

ET

ÖSSZPONT

1

Zsibók Zsuzsanna¹

A területi felzárkózás hajtóerői Magyarországon és Romániában az ezredforduló után: területi verseny országok és régiók között

Kivonat

Az országok és régiók felzárkózási folyamatai folyamatosan a tudományos és szakmai érdeklődés előterében vannak tekintettel azok társadalmi-gazdasági következményeire. Az elmúlt években Románia folyamatos, látványos felzárkózást mutatott az EU átlagos fejlettségéhez viszonyítva, míg a magyar gazdaság lelassult. Ezt a folyamatot a tanulmány összehasonlító szemléletben az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték időbeli alakulásával kívánja megragadni, és különböző statisztikai dekompozíciós módszerekkel felbontja annak legfontosabb hatótényezőire. Kiemelt hangsúlyt fektet a két gazdaság ágazati szerkezetére és annak változásaira. Megközelítésében a területi versenyképességnek a regionális tudományban meghonosodott fogalmából indul ki, ezért foglalkozik a demográfiai, foglalkoztatási és munkatermelékenységi mutatókkal.

Kulcsszavak: gazdasági felzárkózás, területi versenyképesség, munkatermelékenység, területi különbségek, gazdaságszerkezet

Abstract: The Drivers of Territorial Catching-up in Hungary and Romania after the Millennium: Spatial Competition Between Nations and Regions

The convergence of countries and regions continues to attract significant academic and policy attention due to its socio-economic implications. In recent years, Romania has shown continuous, remarkable progress toward the EU average level of development, whereas the Hungarian economic catching up has slowed down. This study analyses these trends through a comparative lens by tracking the evolution of gross value added per capita and decomposing it into its key determinants using statistical techniques. Special attention is given to the sectoral structure of the two economies and how it has changed over time. The approach draws on the concept of territorial competitiveness as developed in regional science, and incorporates demographic, employment, and labour productivity indicators.

Keywords: economic catching-up, spatial competitiveness, labour productivity, spatial differentials, economic structure

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Zsibók, Zs. (2025). A területi felzárkózás hajtóerői Magyarországon és Romániában az ezredforduló után: területi verseny országok és régiók között. *Erdélyi Társadalom*, 23(2), 11–33. <https://doi.org/10.17177/77171.318>

¹ Közgazdász, tudományos főmunkatárs, ELTE KRTK Regionális Kutatások Intézete.
E-mail: zsibok.zsuzsanna@krtk.hun-ren.hu

I. BEVEZETÉS

A regionális tudomány a területi felzárkózás folyamatait központi kutatási témaként kezeli, tekintettel azok hosszú távú társadalmi és gazdasági következményeire (Capello & Cerisola, 2021). Európai kontextusban a leggyakrabban használt viszonyítási pont az Európai Unió vásárlóerő-paritáson (purchasing power standard, PPS) számolt egy főre jutó GDP-je átlagához való közelítés. Régóta megfigyelt jelenség, hogy a kelet-közép-európai országokban sikeres konvergencia megy végbe az országok között, ugyanakkor mély területi egyenlőtlenségek maradtak az országokon belül, a régiók szintjén (Szabó, 2024; Ursu & Benedek, 2024). Mindez leginkább a főváros-vidék szakadéknak tudható be (Kertész, 2004; Lux, 2016; Săgeată, 2010; Egri & Kőszegi, 2018).

Az elmúlt néhány évben Románia egy főre jutó GDP-je vásárlóerő-paritáson számolva utolérte a magyarországi szintet (Benedek, 2024), és mindez a régiók szintjén is megvalósult, tehát a fővárosok, a legfejlettebb vidéki központok és a fejletlenebb térségek a két országban egymással közel egyforma fejlettségi szinten állnak. E folyamatot a gazdasági szaksajtó gyakran a területi verseny kontextusában vizsgálja, melynek során összevetik az országok és térségeik felzárkózását saját múltbeli állapotukhoz és a többi országhoz, régióhoz – mint versenytársakhoz – mérten. Lengyel (2003) értelmezésében a verseny széles értelemben véve mindig másokkal való versengést, rivalizálást jelent a szűkös erőforrásokért, avagy a szűkös fogyasztási javakért. Ennek megfelelően erőteljes verseny van az országok és a régiók, illetve városok között a befektetésért, a jövedelmező telephelyekért, adott esetben költségvetési, EU-s forrásokért, valamint a minőségi humán tőkéért. Minél nyitottabb egy gazdaság, e tényezők annál inkább szabadon áramlanak a különböző helyek között. Lengyel (2003) a következő fontos megállapításokat teszi az országok, területi egységek versenyéről (p. 148):

Az országok sikere az ott működő gazdasági szereplők piaci sikerétől függ. A vállalatok sikeréhez vállalkozásbarát kormányzatok, hatékony közszolgáltatások, színvonalas intézmények, célirányos infrastruktúra fejlesztések stb. kellenek. Az országok nem lehetnek passzívak, hanem tudatosan kell kialakítaniuk a vállalkozások számára szükséges üzleti környezet elemeit. Amelyik ország nem tud megfelelő üzleti környezetet létrehozni, ott a vállalatok hátrányba kerülnek, egy részük áttelepül máshová, aminek következtében várhatóan megtorpan a gazdasági fejlődés és nem nő az életszínvonal.

Egy régiónak vagy városnak a döntési önállóság és az intézményi decentralizáltság mértékétől függően korlátozottabbak a versenyzési lehetőségei, de ezek léptékében is értelmezhetőek a fenti megállapítások.

Jelen tanulmányban a területi (regionális) versenyképesség regionális tudományban meghonosodott alapfogalmából indulunk ki (Lengyel, 2000) és annak összetevőit vizsgáljuk NUTS3-as felbontásban. A széles körben ismert piramismodell szerint a régiók, városok és országok akkor versenyképesek, ha gazdaságuk nyitott, és az egy lakosra jutó jövedelmük tartósan magas és növekvő, valamint magas szintű és nem csökkenő a foglalkoztatottsági ráta, azaz ebből a jövedelemből a lakosság széles rétegei is várhatóan részesülnek (Lengyel, 2000).

A területi verseny olyan aspektusaival, mint a beruházásokért folyó verseny, a bér- és árkülönbségek – a fókusz megtartása érdekében és terjedelmi korlátok miatt – csak érintőlegesen foglalkozunk. A vizsgált időszak az ezredforduló óta eltelt több mint húsz év (2023-ig), de fi-

gyelemben vesszük, hogy az időközben bekövetkezett válságok torzító hatással lehetnek a gazdasági-társadalmi folyamatokra (Kocziszky, 2020). Az empirikus vizsgálat első részében egy dekompozíciós módszerrel bemutatjuk, hogy a regionális bruttó hozzáadott érték változásához mennyiben járult hozzá a foglalkoztatás változása és mennyiben a termelékenység változása.

A kelet-közép-európai országok demográfiai kihívásokkal néznek szembe, ezért a hosszú távú növekedés forrása kevésbé a foglalkoztatás, hanem inkább a munkatermelékenység növekedése lehet. Fontos, hogy olyan tevékenységekre szakosodjanak a régiók, amelyek magas munkatermelékenységgel jellemezhetők és magas a hazai (helyi) hozzáadottérték-tartalmuk. A globális pénzügyi-gazdasági válság után a feldolgozóipari tevékenységek gyors növekedési lehetőségeket biztosítottak, de ebben a szektorban is a magas hozzáadott értékű, tudásintenzív tevékenységeken volt a hangsúly (Stojčić et al., 2016). A 2020-as évekre azonban egyre inkább a szolgáltatások kerülnek előtérbe, mint a termelékenységnövekedés forrásai (MNB, 2024). A második részben ezért a munkatermelékenységre és a gazdasági szerkezet változására koncentrálnunk. A shift-share elemzés módszerével arra a kérdésre keressük a választ, hogy a romániai és a magyarországi régiókban mennyiben köszönhető a termelékenység növekedése a gazdasági ágazatok hatékonyságjavulásának, és mennyiben a gazdasági szerkezet változásának. Abból a feltételezésből indulunk ki, hogy egy kedvező gazdasági szerkezetváltás gyorsabban és akár ug-rásszerűen képes termelékenységjavulást eredményezni, míg az ágazatokon belüli hatékonyság-javulás – a beruházások és a technológiai fejlődés üteméhez igazodva – csak kisebb mértékben, fokozatosan bontakozhat ki.

Kutatási kérdéseink mindezek alapján a felzárkózás hajtóerőire irányulnak: 1) a versenyképesség mely tényezői járultak hozzá a két ország gazdasági felzárkózásához; 2) milyen hatása volt az ágazati szerkezet változásának; 3) milyen területi különbségek figyelhetők meg ezek tekintetében. A harmadik kutatási kérdésünk nem külön elemzési egység, hanem keresztmetszeti szempontként jelenik meg az első kettő vizsgálatában.

2. ADATOK, MÓDSZERTAN

A regionális versenyképesség az életszínvonal tartós javulását szolgáló olyan fenntartható regionális gazdasági növekedés, amely magas foglalkoztatottsági szint mellett valósul meg (Lengyel, 2006). A regionális versenyképesség piramismodellje (Lengyel, 2000; 2006) a térségben élők életszínvonalát, életminőségét helyezi a célhierarchia csúcsára, amit ha operacionalizálni, mérni szeretnénk, akkor a regionális (térségi, városi) jövedelemmel tudunk megragadni. A regionális versenyképesség e modellben visszavezethető három, egymással kapcsolatban álló közgazdaságtani kategóriára: a régióban képződő jövedelmekre (amit az egy főre jutó GDP-vel mérünk), a munkatermelékenységre (az egy foglalkoztatott által előállított GDP) és a foglalkoztatottsági rátára (illetve az ezekre közvetve és közvetlenül ható tényezők sokaságára). Egy egyszerű statisztikai módszerrel az egy főre jutó GDP felbontható három tényező szorzatára:

$$\frac{GDP}{Népesség} = \frac{GDP}{Foglalkoztatottak} \cdot \frac{Foglalkoztatottak}{Munkaképes korúak} \cdot \frac{Munkaképes korúak}{Népesség} \quad (1a)$$

$$1 \text{ főre jutó GDP} = \text{Munkatermelékenység} \cdot \text{Foglalkoztatási ráta} \cdot \text{Aktív korúak aránya} \quad (1b)$$

Ha időbeli változást kívánunk vizsgálni, akkor összegképlettel kapjuk meg a különböző összetevők hozzájárulását az egy főre jutó GDP változásához:

$$\Delta I \text{ főre jutó GDP} = \Delta \text{Munkatermelékenység} + \Delta \text{Foglalkoztatási ráta} + \Delta \text{Aktív korúak aránya} \quad (2a)$$

illetve némi átrendezés után a még részletesebb kép érdekében (lásd Zsibók & Páger, 2021):

$$\Delta \text{GDP} = \Delta \text{Népesség} + \Delta \text{Munkatermelékenység} + \Delta \text{Foglalkoztatási ráta} + \Delta \text{Aktív korúak aránya} \quad (2b)$$

ahol a Δ a két időpont között bekövetkező változást jelenti, és a mutatókat értelmezhetjük akár nemzetgazdasági, akár regionális szinten.

A változást tehát két időpont között vizsgáljuk. Az adatok 2000 (esetenként 2002, illetve 2003) és 2023 között állnak rendelkezésre, viszont ezt az időszakot két nagy válság is érintette, ezért a változásokat több részidőszakra bontva elemezzük.

E fogalmakkal, magyarországi alkalmazásukkal részletesen foglalkozik Zapreskó és Farkas (2024), romániai aspektusaival Mitrică és társai (2023), illetve ezek fejlődését és nemzetközi viszszhangját mutatta be Lengyel (2019). A háromtényezős felbontásban a legszorosabban a munkatermelékenység kapcsolódik a gazdasági fejlődéshez, míg a foglalkoztatási rátában egyaránt szerepe van a gazdasági és a társadalmi faktoroknak, míg a munkaképes korúak alakulása már döntően demográfiai, társadalmi kérdés és alkalmazkodása hosszú távon történik. A vizsgált mutatókat az Eurostat NUTS3-szinten közli, egy kivétellel: a foglalkoztatási ráta csak NUTS2-es bontásban érhető el. Mivel célunk, hogy a gazdasági felzárkózásról a lehető legrészletesebb képet kapjuk, a számításokat NUTS3-szinten végezzük. A foglalkoztatási ráta esetében ezt a korlátozást úgy kezeljük, hogy a NUTS3-régiókhoz a megfelelő NUTS2-szintű értékeket rendeljük hozzá becslésként. Összehasonlítható adatok hiányában az emiatt fellépő torzítást nem tudjuk számszerűsíteni. Egy további korlátozást jelent, hogy az Eurostat a munkaképes korúak létszámát a 15–64 éves korosztályra teszi közzé, így ennek a korosztálynak a foglalkoztatási rátája alapján tudjuk kiszámítani a foglalkoztatottak létszámát. A számításaink belső koherenciája végett a 65 éves vagy idősebb foglalkoztatottak kimaradnak a számításainkból. A 15–74 éves korosztály foglalkoztatotti rátája 2024-ben mindkét országban körülbelül 9-10 százalékponttal kevesebb, mint a 15–64 éves korosztály esetében.

A munkatermelékenységnak meghatározó szerepe van a területi egyenlőtlenségek alakulásában, mivel a fenti egyenletekben vizsgált változók közül a foglalkoztatási ráta és különösen az aktív korúak aránya területileg viszonylag kiegyenlített. A munkatermelékenység területi különbségei ezzel szemben az egy főre jutó GDP területi szóródásának akár több mint a 90 százaléka is megmagyarázhatják (Monfort, 2020; Zsibók, 2022).² Ezen oknál fogva részletesebben is foglalkozunk a munkatermelékenység alakulásával. A demográfiai folyamatok is azt vetítik előre, hogy hosszú távon a gazdasági növekedés ütemét a munkatermelékenység javulása hatá-

2 A 19 vizsgált ország közül éppen Romániában volt a legmagasabb ez az arány Monfort (2020) számításai szerint.

rozza meg, mivel a munkaerő oldalán már kimerülnek az extenzív bővülés lehetőségei (EB, 2024). A termelékenység alakulása nem független a gazdaság ágazati szerkezetétől, hiszen a gazdaság különböző szektoraiban eltérőek a termelékenységjavulás lehetőségei (MNB, 2024). Ezért a hatásarány-elemzés (shift-share elemzés) módszerével megvizsgáljuk, hogy a kérdéses időszakban mennyiben járult hozzá az ágazatokon belüli termelékenységjavulás a termelékenység változásához, és mennyiben a gazdasági szerkezetváltás. E módszert az OECD (2018: 28) kiadványában bemutatott eljárás szerint alkalmazzuk.

A teljes gazdaság munkatermelékenysége kifejezhető³ az egyes ágazatok munkatermelékenységének foglalkoztatási részarányok szerint súlyozott összegével:

$$LP_t = \frac{GVA_t}{E_t} = \sum_{i=1}^n \frac{GVA_{it}}{E_{it}} \cdot \frac{E_{it}}{E_t} = \sum_{i=1}^n LP_{it} S_{it} \quad (3)$$

ahol LP_t , GVA_t és E_t rendre a munkatermelékenységet, a kibocsátást (esetünkben a bruttó hozzáadott értéket) és a foglalkoztatást jelölik a teljes gazdaságban a t -edik időszakban, LP_{it} , GVA_{it} és E_{it} rendre a munkatermelékenységet, a kibocsátást és a foglalkoztatást az i -edik ágazatban ($i = 1, \dots, n$), illetve jelöli az i -edik szektor foglalkoztatási részarányát t -edik időszakban. Két időszak, 0 és T közötti aggregált munkatermelékenység-változás felírható mindezek alapján:

$$LP_T - LP_0 = \sum_{i=1}^n (LP_{iT} - LP_{i0}) S_{i0} + \sum_{i=1}^n (S_{iT} - S_{i0}) LP_{i0} + \sum_{i=1}^n (LP_{iT} - LP_{i0}) (S_{iT} - S_{i0}) \quad (4)$$

Ha mindkét oldalt elosztjuk a bázisidőszak munkatermelékenységével (LP_0), akkor a termelékenység két időszak közötti százalékos növekedését kapjuk meg. A dekompozíció első tagja az egyes ágazatokon belül történő munkatermelékenység-változás hatását mutatja, míg a második a gazdaság strukturális változásának statikus hatását, az utolsó tag pedig a strukturális változás dinamikus hatását.

Az ágazaton belüli termelékenységváltozás hatása azt méri, hogy hogyan változott volna a termelékenység, ha az ágazatok között változatlan munkaerő-megoszlást feltételezünk, és az aggregált termelékenység változásához csak az egyes ágazatokon belüli növekedés járul hozzá. A második tag, a statikus shifthatás azt mutatja meg, hogy mennyiben járult hozzá a munkatermelékenység növekedéséhez az, hogy a munkaerő a kevésbé termelékeny ágazatokból a termelékenyebb ágazatokba áramlott. A dinamikus shifthatás a termelékenységváltozás és a munkaerő-áramlás együttes hatását mutatja, és pozitív, ha a nagyobb termelékenységnövekedéssel jellemezhető ágazatoknak növekedett a foglalkoztatási részaránya, illetve ha a kisebb termelé-

3 Az egyenlőség nem minden esetben áll fent, ugyanis ha különböző ágazati deflátorok segítségével számítjuk a reál munkatermelékenységet, akkor eltérés keletkezik az aggregált munkatermelékenység (a (3) egyenlet bal oldala) és az ágazatok foglalkoztatási részaránnyal súlyozott munkatermelékenysége (az egyenlet jobb oldala) között, ami akár számottevő is lehet és befolyásolja a shift-share számítás eredményét (egy reziduális statisztikai hatást okozva).

kenységnövekedéssel jellemezhető ágazatoknak csökkent a foglalkoztatási súlya. Ez a hatás akkor negatív, ha a foglalkoztatás a kisebb termelékenységbővüléssel jellemezhető ágazatokban növekszik, vagy a nagyobb termelékenységbővülést mutató ágazatokban szűkül a foglalkoztatás. A statikus és a dinamikus shifthatásokat együttesen is értelmezhetjük mint a gazdaság struktúraváltásának a hatását. Ez a dekompozíciós módszer alkalmazható mind országos, mind egy-egy régió szintjén is.

A kelet-közép-európai makrorégióra vonatkozó friss kutatásokban hasonló számításokat végzett Dobrzański és Grabowski (2019), Dobrzański és munkatársai (2024), valamint kissé eltérő szemléletben Sávai és Bodnár (2024), illetve csak Magyarországra vonatkozóan Sávai és munkatársai (2022). A rendszerváltó gazdaságokban végbement, a gazdaság és a társadalom alapjait érintő változások miatt a hasonló módszert alkalmazó, de különböző időszakokat lefedő empirikus kutatások eredményei eltérőek (vö. pl. Escurra & Pasqual, 2007). A 2010 utáni időszakra vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy az esetek (országok, régiók) többségében az ágazatokon belül végbemenő termelékenységjavulás hatása dominált, míg a szerkezetváltás hatása jóval kisebb volt, azon belül a dinamikus hatás sok esetben kis mértékű és negatív volt.

A munkatermelékenységet az egy alkalmazottra jutó bruttó hozzáadott érték (gross value added, GVA) mutatójával mérjük, amit euróban, változatlan, 2015-ös árakon számolunk országos deflátorok (Eurostat, 2025) segítségével az Eurostat adatbázisa alapján. Itt tehát az előzőektől eltérően nem GDP, hanem GVA adatokat vizsgálunk, mivel ezek állnak rendelkezésre ágazati bontásban. Az ágazatonként jelentősen különböző árindexek miatt eltekintünk az ágazati deflátorok használatától, mert a (3) egyenlet szerinti összefüggés csak így áll fent.

A regionális, illetve nemzetgazdasági konvergencia összehasonlító mérésének természetesen megvannak a módszertani korlátai. Benedek (2021) hangsúlyozza, hogy a módszertan megválasztása befolyásolhatja nem csupán a GDP vásárlóerő-paritáson mért értékeit, hanem a román–magyar regionális összehasonlítás eredményét és értelmezését is. Magyarország és Románia az eurózónán kívül vannak, nemzeti valutát használnak, viszont eltérő monetáris rezsimet követnek (Magyarországon szabadon lebegő árfolyamrendszer, Romániában menedzselte lebegtetés van), ebből fakadóan a román lej euróval (dollárral) szembeni árfolyama stabil volt, míg a magyar forint évről évre jelentős leértékelődésen ment keresztül a vizsgált időszakban. A GDP-értékek nemzeti valutából euróba történő átszámításakor a magyar GDP-adat „alulértékelt” az olcsó és gyengülő forintárfolyam miatt, míg a román „túlértékelődik” a lej stabil árfolyama miatt (Benedek, 2021). A szerző egy további torzító tényezőként említi a vásárlóerő-paritás számításakor figyelembe vett árindexek eltérését, aminek hatására felértékelődnek a román GDP-, PPS-adatok a magyar mutatókhoz képest. Oblath (2021) is hangsúlyozza, hogy az országok közötti szint-összehasonlításokra szolgáló, vásárlóerő-paritáson (purchasing power parity, PPP) alapuló mutatószámok⁴ változása – országonként és időszakonként eltérő mértékben – más jelzéseket adnak a reálgazdasági, illetve árszintfelzárkózás alakulásáról, mint az országok nemzeti számláin alapuló indexszámok (relatív volumenváltozások) összehasonlítása.

4 A PPP-n mért árszintmutatók előállításakor az évek között változnak az összehasonlított árukosarak, az alkalmazott relatív árak és a módszertan, ezért a PPP-n mért éves relatív ár- és reálszintek nem képeznek a szokásos értelemben vett idősort (Oblath, 2021).

Oblath (2021) szerint Románia, Észtország és Dánia esetében a PPP-n mért keresztmetszeti szintek időbeli változása az egy főre jutó GDP lényegesen nagyobb relatív reálnövekedését jelzi, mint a nemzeti számlák relatív volumenindexe.⁵ E monetáris eltéréseknek csak az országok egymás közötti, illetve európai uniós összevetésénél van jelentősége, mivel regionális árindexek nem állnak rendelkezésre. Saját számításaink szerint az egy főre jutó GDP volumenindexe 2010-es bázison 2024-ben Magyarországon 146,3 volt, míg Romániában 162,6 (Eurostat, 2025). A nemzeti valutában és az euróban kimutatott egy főre jutó GDP-értékek változása deflálás után mindkét országban a volumenindexhez hasonlóan alakult, csak néhány tizednyi eltérést találtunk. A vásárlóerő-paritás alapján számítva Magyarországon 185,2, Romániában 236,7 volt az index értéke, tehát kimutatható a torzítás, viszont az adatok két időpont között csak korlátozottan vethetők össze.

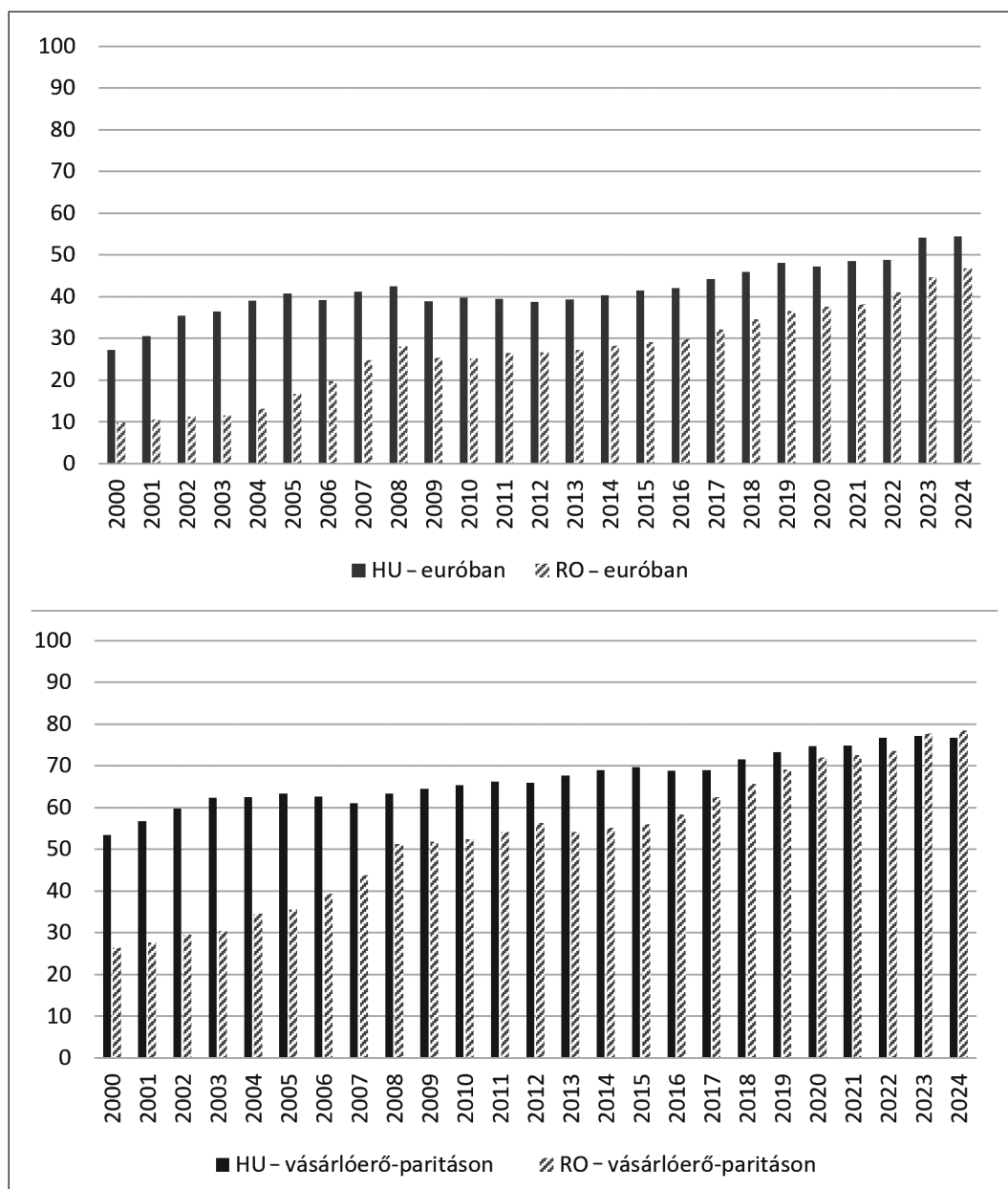
3. EREDMÉNYEK

3.1. A versenyképességi tényezők alakulása Magyarország és Románia régióiban

Elsőként az alapmutatóként használt egy főre jutó GDP alakulását vetjük össze a két ország esetében. Eltérő képet kapunk attól függően, hogy a mutatót euróban vagy vásárlóerő-paritáson (PPS) mérjük. Nemzetközi összehasonlítások során a vásárlóerő-paritáson számolt mutató tekinthető relevánsabbnak. Ez figyelembe veszi az egyes országok eltérő árszintjeit, vagyis azt, hogy ugyanaz a jövedelem különböző országokban más-más vásárlóerőt képvisel. Az Európai Unión belül azonban – különösen nyitott gazdaságok esetében – az euróban mért egy főre jutó GDP-nek is van jelentősége. Ez jobban tükrözi az ország gazdasági súlyát és nemzetközi integráltságát, illetve azt, hogy az adott gazdaságban megtermelt jövedelem milyen értéket képvisel a nemzetközi piacokon. Emiatt tehát sokat elárul az országok, régiók nemzetközi versenyképességéről is.

Az árszintkülönbségeket is figyelembe vevő vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó GDP mutatója szerint Magyarország 2000-ben az EU-27 átlagának 53,5 százalékán állt, míg Románia csak 26,4 százalékán. Átmeneti megtorpanásokkal 2024-re Magyarország 76,7 százalékot, Románia pedig 78,4 százalékot ért el. Rosszabb képet mutat az euróban mért felzárkózás, ugyanis e tekintetben jóval alacsonyabb bázisról indult mindkét ország: Magyarország 2000-ben az EU-27 átlagának 27,3 százalékán volt, Románia pedig csupán annak 9,8 százalékán. A 2020-as évek közepére csak 54,4 százalékra, illetve 46,8 százalékra tudtak felzárkózni, tehát a mutató tükrében Románia elmaradása nagyobb, mint Magyarorszáé.

⁵ A relatív nominális változásokat az azonos valutára (piaci árfolyamon) átszámított nemzeti árindexek (deflátorok) arányával bontjuk komponensekre. A relatív nominális változás, valamint az így mért relatív árváltozás hányadosaként adódik a relatív volumenváltozás (Oblath, 2021).

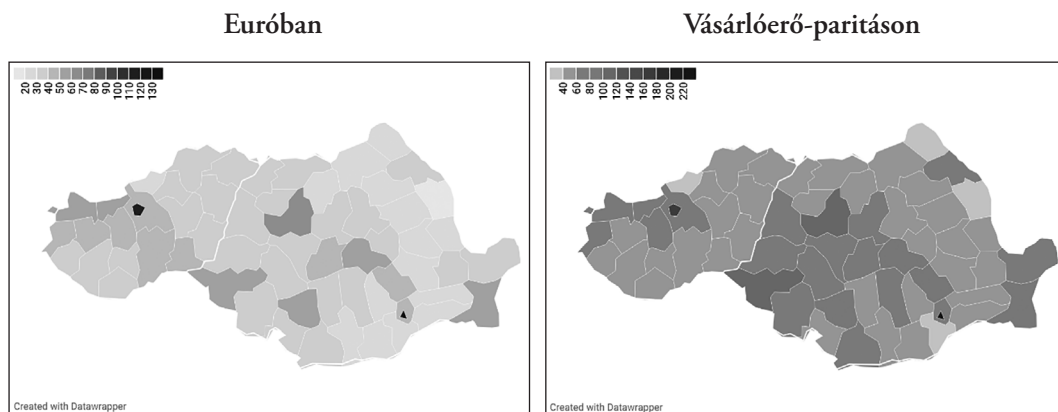

1. ábra. Az egy főre jutó GDP alakulása Magyarországon és Romániában 2000 és 2024 között euróban, illetve vásárlóerő-paritáson mérve az EU-27 átlagához (= 100) viszonyítva

Figure 1. The evolution of per capita GDP in Hungary and Romania between 2000 and 2024 in euros and in purchasing power standard, compared to the EU-27 average (= 100)

Forrás: Eurostat-adatok alapján saját szerkesztés

Az árhatások és a két ország piaci szerkezetének jelentős szerepét mutatja, hogy a GDP területi szinten is eltérő képet mutat az országok közötti és az országokon belüli összehasonlításban, ha azt euróban, illetve vásárlóerő-paritáson számoljuk. Bukarest régiója a 2023. évi adatokon mindkét módszer szerint egyértelműen az élen van, míg Budapest vásárlóerő-paritáson mérve jelentősen, euróban mérve kisebb mértékben elmarad tőle (229% versus 168%, illetve euróban 131% versus 118%). Kolozsvár és Temesvár régiója eléri, illetve meghaladják az EU átlagos fejlettségét, és további hat régió 85–100 százalékos közötti fejlettséget ért el vásárlóerő-paritáson. Magyarországon a vidéki térségek közül csak Győr-Moson-Sopron vármegye haladja meg az országos átlagot 79 százalékos fejlettségi szintjével.

2. ábra. Az egy főre jutó GDP Magyarországon és Romániában 2023-ban euróban, illetve vásárlóerő-paritáson mérve az EU-27 átlagához (= 100) viszonyítva

Figure 2. Per capita GDP in Hungary and Romania in 2023 in euros and purchasing power standard, compared to the EU-27 average (= 100)

Forrás: Eurostat-adatok alapján saját szerkesztés

A módszertani fejezetben láttuk, hogy a monetáris folyamatok jelentős hatással vannak a konvergencia értékelésére, ezért a két ország gazdasági felzárkózását célszerű az árszintek felől is megvizsgálni (1. táblázat). Penn-hatásnak nevezzük az országok széles körére igazolt pozitív összefüggést a fejlettségi szint és az árszint között (Oblath, 2021). Magyarország esetében a vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó GDP és a GDP relatív árszintje többé-kevésbé követi a Penn-hatás által leírt összefüggést. Romániában viszont 2000-ben a relatív árszint lényegesen magasabb volt, mint a relatív egy főre jutó GDP, 2024-re pedig megfordult ez az arány, és a GDP relatív árszintje közel 20 százalékponttal marad el a relatív egy főre jutó GDP-től (Magyarországon csak 6 százalékpontos az elmaradás). Az árszintekkel mért gazdasági felzárkózás tehát az egy főre jutó GDP-hez képest nagyobb fejlettségi elmaradást mutat mindkét országban, különösen Romániában, fogyasztási termékcsoportok szerinti heterogenitás azonban ezen belül is megfigyelhető (Bauer, 2015; Zsibók, 2024). Magyarországon 2024-re a különböző fogyasztási kategóriák közül az élelmiszerek és a távközlés csoportjában már csaknem teljesen megvalósult az árkonvergencia (rendre 95% és 97%), Romániában pedig az alkoholos italok, dohányárúk és a ruházati cikkek zárkóztak fel legközelebb az európai uniós átlaghoz (87%) – a

GDP-, illetve jövedelemfelzárkózást jóval megelőzve. Ez utóbbi termékkategóriák árai a háztartási berendezésekkel együtt Magyarországon is hasonló szintre nőttek. A legnagyobb elmaradás mindkét országban tartósan az egészségügy terén figyelhető meg, illetve Romániában az oktatás terén is. Ezek olyan tételek, amelyeknek a versenyképességi piramismodell legalapvetőbb, sikerességi faktoraiban van fontos szerepük.

1. táblázat. *Relatív árszintek, EU-27 = 100, százalék*

Table 1. *Relative price levels, EU-27=100, percentages*

	Magyarország		Románia	
	2000*	2024	2000*	2024
GDP árszintje	51,0	70,9	37,2	59,7
Tényleges egyéni fogyasztás, ebből:	47,5	68,3	37,4	57,4
Élelmiszerek és alkoholmentes italok	65,8	94,8	53,3	75,5
Szeszes italok, dohányárúk	68,2	85,7	48,3	87,1
Ruházat és lábbeli	84,5	86,6	53,1	87,4
Lakásszolgáltatás, víz, villamos energia, gáz és egyéb tüzelőanyagok	42,5	61,1	31,2	52,0
Lakberendezés, lakásfelszerelés, rendszeres lakáskarbantartás	66,2	87,1	49,3	76,7
Egészségügy	46,4	43,9	27,6	34,2
Közlekedés és szállítás	81,3	80,8	53,9	78,5
Távközlés	87,5	97,3	65,5	52,6
Szabadidő és kultúra	61,7	72,0	43,6	66,5
Oktatás	48,5	69,9	11,6	39,1
Vendéglátás és szálláshely-szolgáltatás	58,0	71,8	40,2	68,5
Egyéb termékek és szolgáltatások	55,8	63,6	35,7	54,9

Forrás: Eurostat-adatok alapján saját szerkesztés

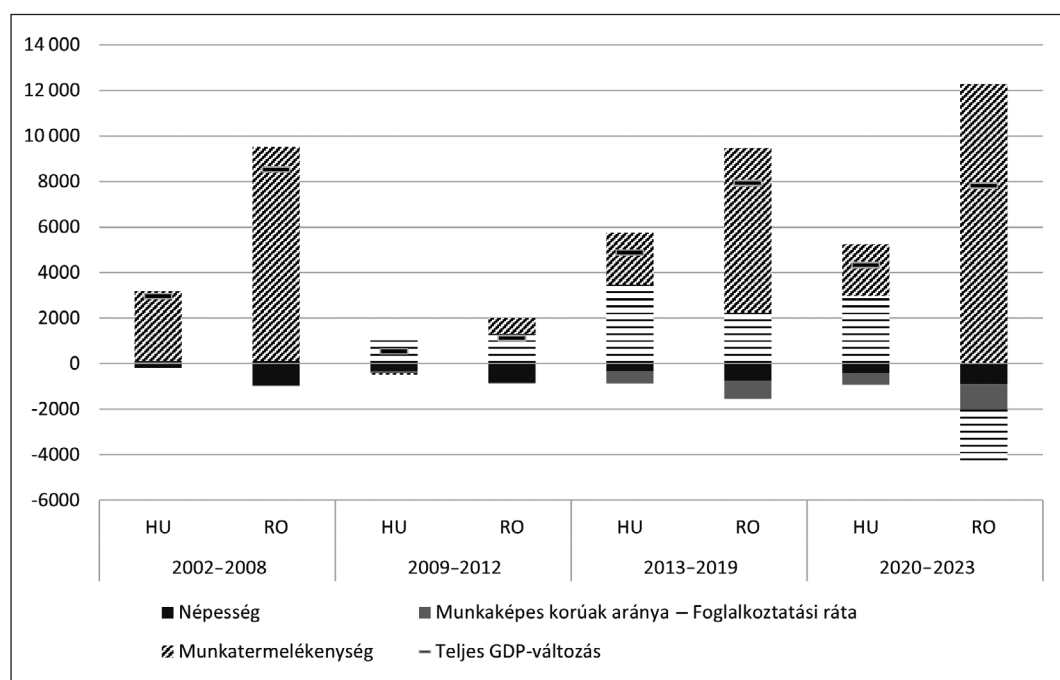
* Romániában a fogyasztási főcsoportokra vonatkozó legkorábbi adatok a 2003-as évtől érhetők el

A bruttó hazai termék változását a 2b egyenlet szerint komponenseire bontottuk és négy részütdőszakban vizsgáltuk. A 3. ábra euróban mutatja országos szinten a különböző versenyképességi tényezők hozzájárulását, ugyanakkor ezek egymáshoz viszonyított nagysága nem mutatott lényegi eltérést akkor sem, ha nemzeti valutában számoltunk. Várákózásaínknak megfelelően a demográfiai tényezők, azaz a népesség lélekszáma és a munkaképes korúak aránya negatív előjellel járultak hozzá a kibocsátás növekedéséhez. Ez utóbbi tényező hatása az első részütdőszakban Magyarországon még pozitív volt, de a hozzájárulása mindkét országban különösen a 2008–2009-es gazdasági válság utáni időszákbán vált erősen negatívvá. Ennek hátterében feltehetőleg az állt, hogy ebben az időszákbán vált teljessé az Európai Unió munkaerőpiacának megnyitása a kelet-európai munkavállalók előtt (EB, 2011), melynek nyomán a

kivándorlás a munkaképes korosztályt érintette a legnagyobb mértékben (Hárs, 2025; Astrov et al., 2021).

A globális pénzügyi-gazdasági válság előtt a foglalkoztatási ráta változása mindkét országban pozitív, de elenyésző mértékű volt. 2009 után – különösen a 2010-es évek második felében – azonban jelentős pozitív hatást gyakorolt a GDP növekedésére. Romániában ez a hatás a 2020-as években negatívba fordult, mivel a foglalkoztatási ráta 2020 és 2023 között 66 százalékról 63 százalékra csökkent.

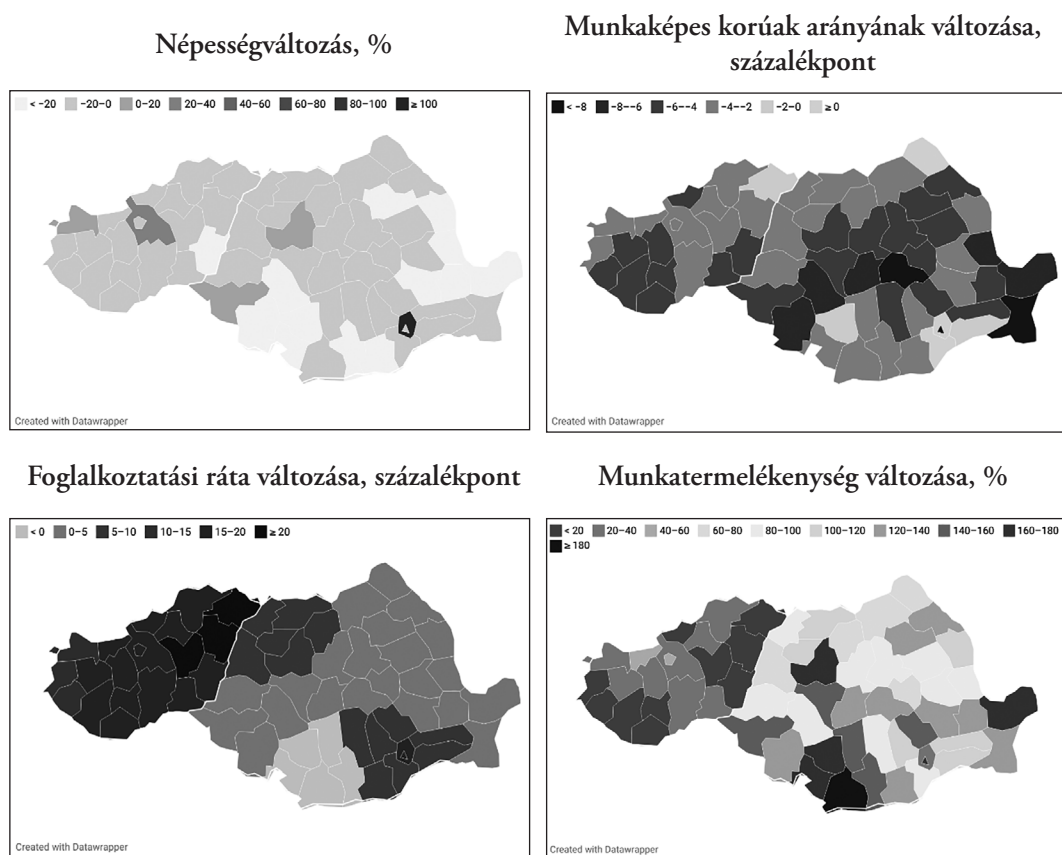
A kétezres években a GDP növekedésének nagy részét mindkét országban a termelékenység javulása magyarázta, és Romániában ez a tendencia a 2008–2009-es válságot követően is fennmaradt. Magyarországon viszont – nagyrészt a foglalkoztatás extenzív, alacsony képzettségűek körében történő bővülése miatt – a termelékenység hozzájárulása mérsékeltebb maradt a 2010-es és 2020-as években (Koós, 2023).

3. ábra. *A GDP éves változásának tényezőkre bontása Magyarországon és Romániában 2002–2023 között, euróban mérve*

Figure 3. *Decomposition of the annual change of the GDP in Hungary and Romania between 2002 and 2023, euros*

Forrás: Eurostat-adatok alapján saját szerkesztés

4. ábra. A GDP-változás tényezőinek területi különbségei Magyarország és Románia NUTS3 régióiban 2002 és 2024 között

Figure 4. Regional differences in the components of GDP change in Hungary and Romania at NUTS3 level between 2002 and 2024

Forrás: Eurostat-adatok alapján saját szerkesztés

A fenti változásokat területi bontásban vizsgálva azt látjuk, hogy a népességnövekedés elsősorban a fővárosok agglomerációját, valamint az országok nyugati határaihoz közel eső nagyvárosi régiókat érintette (4. ábra). A munkaképes korúak aránya egyes periférikus térségekben változott kedvezőtlenül, de fokozhatta az időskorúak jóléti migrációja is: pl. Magyarországon a Balaton környékén (Lennert, 2017; 2020) vagy Romániában a tengerparti régiókban. A foglalkoztatási ráta Magyarországon a kevésbé fejlett régiókban növekedett jobban, míg Romániában 2010 után inkább a fejlettebb térségekben (NUTS2--adatok alapján).⁶ Magyarországon tehát megvalósult egy területi (szigma)konvergencia a vizsgált időszakban a foglalkoztatási ráta tekin-

6 A szigma-divergencia ellenére kimutatható a béta-konvergencia a romániai régiók között a 2000–2024 közötti időszakban, de ez béta-divergenciába fordult a 2010–2024 közötti időszakban.

tetében, Romániában azonban folyamatos divergencia észlelhető a térbeli szóródás alapján. Mindez annak tudható be, hogy a főváros fokozatosan eltávolodott a többi régió foglalkoztatási rátájától. A koronavírus-válság Magyarországon a visszajára fordította a konvergenciát, és próbára tette a térségek alkalmazkodóképességét (Orosz & Kiss, 2025), ezzel párhuzamosan Romániában folytatódott a területi egyenlőtlenségek mélyülése (Reveiu & Constantin, 2023). A munkatermelékenység növekedésében Románia régiói jelentős mértékben megelőzik a magyar régiókat, továbbá egyes elmaradottabb régiók jelentős konvergenciát mutattak, ennek ellenére a régiók összessége között béta-konvergencia⁷ nem volt kimutatható egyik országban sem.

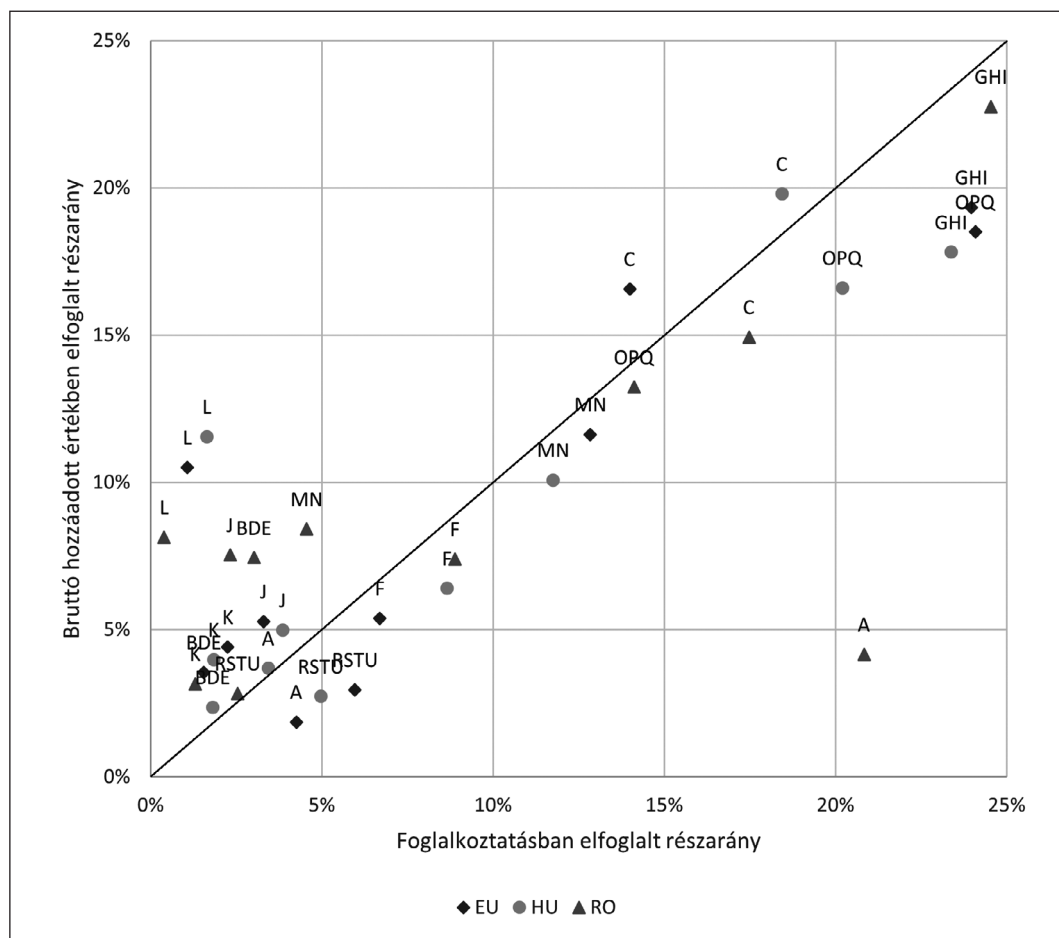
3.2. A gazdasági szerkezetváltozás hatása Magyarország és Románia régióinak felzárkózásában

A területi versenyben való helytállásra és a gazdasági felzárkózásra a különböző ágazatokban eltérő lehetőségek nyílnak. A magasabb hozzáadott értéket termelő ágazatok (például a járműipar, az elektronika vagy az üzleti szolgáltatások) jelenléte erőteljesebb regionális növekedési potenciált hordoz, különösen akkor, ha a régió az értékláncon belül olyan pozíciókat tölt be, amelyek technológiai és tudásintenzív tartalommal is bírnak. Ezzel szemben a főként hagyományos iparra vagy mezőgazdaságra épülő régiók gyakran stagnálást vagy alacsony növekedést mutatnak. A kelet-közép-európai országok gazdaságszerkezete a 2022-es adatok szerint az elmúlt évtizedek jelentős változásai ellenére eltér a kontinens fejlettebb országainak gazdaságszerkezetétől (5. ábra). A leginkább szembetűnő különbség Románia esetében az agrárfoglalkoztatás kiugróan magas aránya, továbbá a szakmai, tudományos, adminisztratív szolgáltatások, a közszféra és az egyéb szolgáltatások alacsony foglalkoztatási aránya. Pozitív eltérést jelent az infokommunikáció magas hozzáadott értéken belüli aránya. Magyarországon a feldolgozóiparban és némiképp a mezőgazdaságban, valamint az építőiparban látjuk az európai uniós arányokhoz képest legnagyobb eltérést felfelé. Ezzel szemben a közszféra részaránya és bizonyos mértékig a szakmai, tudományos, adminisztratív tevékenységek részaránya elmarad az EU-átlagtól.

A 2000-es év óta eltelt időszakban a legnagyobb változás Romániában a mezőgazdaságban ment végbe (45%-ról 21%-ra csökkent a foglalkoztatási részaránya 2000 és 2022 között). Ezen kívül jelentős növekedést mutatott az építőipar (5%-ról 9%-ra nőtt), a kereskedelem, vendéglátás, szálláshelyszolgáltatás (15%-ról 25%-ra nőtt), valamint a közszféra (7%-ról 14%-ra nőtt) foglalkoztatása. Egyes magasabb hozzáadott értékű tevékenységekben (J, K, MN) is közel megduplázódott a foglalkoztatás, de részarányuk viszonylag kicsi maradt. Ugyanebben az időszak-

⁷ A béta-konvergencia azt vizsgálja, hogy egy adott időszakban van-e összefüggés a régiók kiinduló fejlettségi szintje és a későbbi növekedési ütemük között. Ha ez az összefüggés negatív irányú, vagyis a kezdetben kevésbé fejlett térségek gyorsabban növekednek, mint a fejlettebbek, akkor konvergenciáról beszélhetünk. Részletesen foglalkozik a kelet-közép-európai régiók konvergenciájának kérdésével Egri és Lengyel (2024).

ban Magyarországon visszaesett a feldolgozóipari és a mezőgazdasági foglalkoztatás (az előbbi 25%-ról 18%-ra, az utóbbi 7%-ról 3%-ra), miközben nőtt az építőipar foglalkoztatása (6%-ról 9%-ra), valamint az infokommunikáció (2%-ról 4%-ra), illetve a szakmai-tudományos, adminisztratív tevékenységek foglalkoztatása (5%-ról 12%-ra). A közszféra (O, P, Q) foglalkoztatása az EU-átlaghoz (24%) képest minkét országban alacsony: Magyarországon a 2010-es évek elején kissé megemelkedett, de 2022-re a 2000. évi szint közelébe, 20 százalékra esett vissza. Romániában jóval alacsonyabb szintről indult folyamatos emelkedésnek, így 2000 és 2022 között 7 százalékról 14 százalékra nőtt.

5. ábra. A foglalkoztatás és a bruttó hozzáadott érték megoszlása az egyes nemzetgazdasági ágazatok között az Európai Unióban, Magyarországon és Romániában 2022-ben
 Figure 5. The sectoral distribution of employment and gross value added in the European Union, Hungary and Romania in 2022

Forrás: Eurostat-adatok alapján saját szerkesztés

2. táblázat. *A nemzetgazdasági ágak*

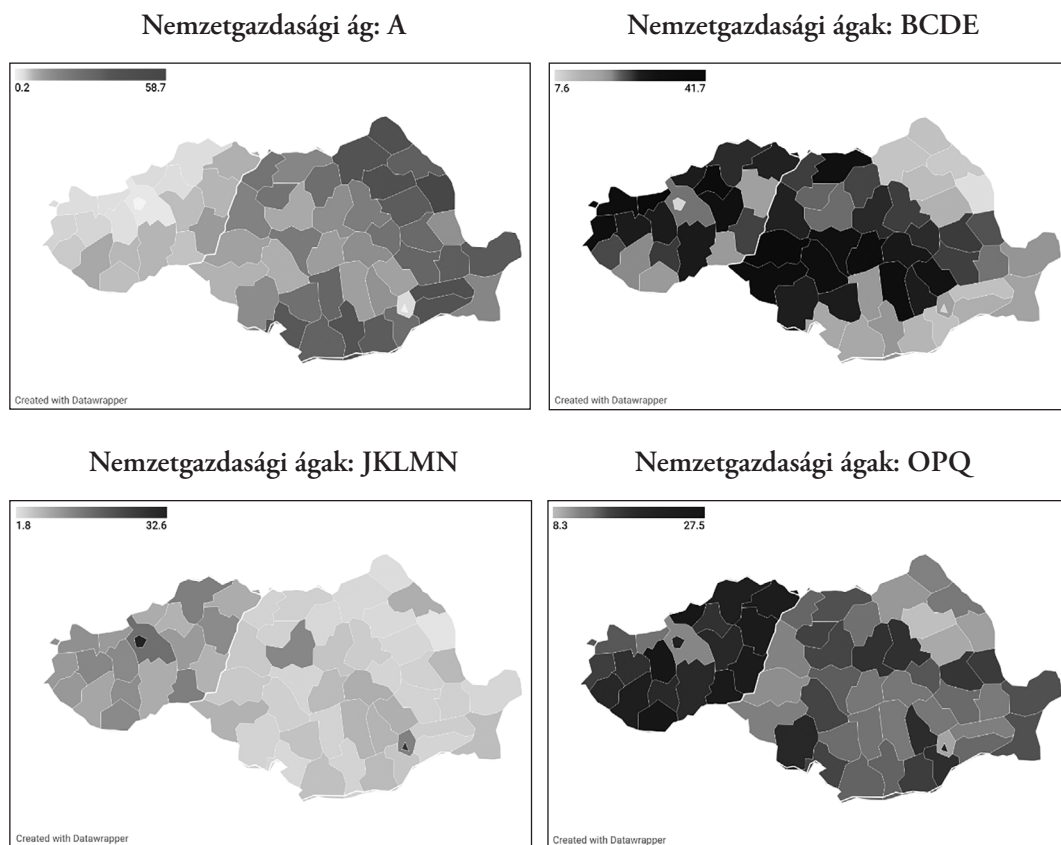
Table 2. *Economic sectors*

Betű	Nemzetgazdasági ág megnevezése
A	Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás és halászat
B, D, E	Bányászat, kőfejtés; villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás; vízellátás; szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, szennyeződésmegsejtés
C	Feldolgozóipar
F	Építőipar
G, H, I	Kereskedelem, gépjárműjavítás; szállítás, raktározás; szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás
J	Információ, kommunikáció
K	Pénzügyi, biztosítási tevékenység
L	Ingatlanügyletek
M, N	Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység; adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység
O, P, Q	Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás; oktatás; humán-egészségügyi, szociális ellátás
R, S, T, U	Művészet, szórakoztatás, szabadidő; egyéb szolgáltatás; háztartások saját fogyasztására termelő, háztartási alkalmazottat foglalkoztató magánháztartások; területen kívüli szervezetek és testületek

Megjegyzés: A betűjelek a 2025. január 1-jei besorolást tükrözik.

A szerkezeti modernizáció jelentős területi különbségeket mutat a két országban (6. ábra). Míg egyes nagyvárosi régiók sikeresen integrálódtak a nemzetközi termelési láncokba, addig más térségekben a szerkezeti átalakulás lassan ment végbe (Horeczki et al., 2023). Az ezredforduló óta lezajlott átfogó változások ellenére Románia keleti és déli régióiban továbbra is erős a mezőgazdasági dominancia (Vaslui régióban 59%-os a foglalkoztatási súlya, három további régióban 43–45% közötti, tizenkét régióban 30–40% közötti és további nyolc régióban meghaladja a 20%-ot). Magyarország és Románia számos vidéki térségében az ipari tevékenységek adják a foglalkoztatás nagy hányadát (Komárom-Esztergom vármegyében 42%, Arad, Heves, Temes, Szeben, Győr-Moson-Sopron, Argeş, Hunyad, Vas, Jász-Nagykun-Szolnok, Maramaros, Fehér és Prahova régiókban 30–40% közötti). Romániában kifejezetten alacsony, mindössze 14% a közsféra foglalkoztatási részaránya, de európai uniós összevetésben (24%) még inkább országban lenne tér a bővülésre. Némely vidéki térség mindkét országban kiemelkedik ebből a szempontból, ami egyes régiókban a felsőoktatási központok jelenlétével, más térségekben pedig a feldolgozóipari beruházások hiányával magyarázható (Egyed & Zsibók, 2024). A magasabb hozzáadott értékű tevékenységek elsősorban a fővárosokra koncentrálnak, illetve a vidéki térségek közül főként az egyetemi vagy ipari központokban jelennek meg (Pest, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Veszprém, Fejér, Baranya, Hajdú-Bihar és Tolna vármegyék, amelyekben 12-17% közötti a foglalkoztatási súly, illetve Ilfov, Kolozs, Brassó, Iaşi, Prahova, Temes, Dâmboviţa és Argeş, ahol 7–14% közötti). E gazdaságszerkezeti sajátosságok

arra utalnak, hogy Magyarország és Románia a felzárkózási pályának nem azonos fázisában van. Romániában gyorsabban megy végbe a szerkezetváltás, viszont Magyarország jobban kitett a közepes fejlettség csapdájának, mivel az olcsó munkaerővel már nem, a magas hozzáadott értékű termeléssel pedig még nem képes versenyezni (Györffy, 2021; Benedek, 2024; Szakálné Kanó et al., 2025).

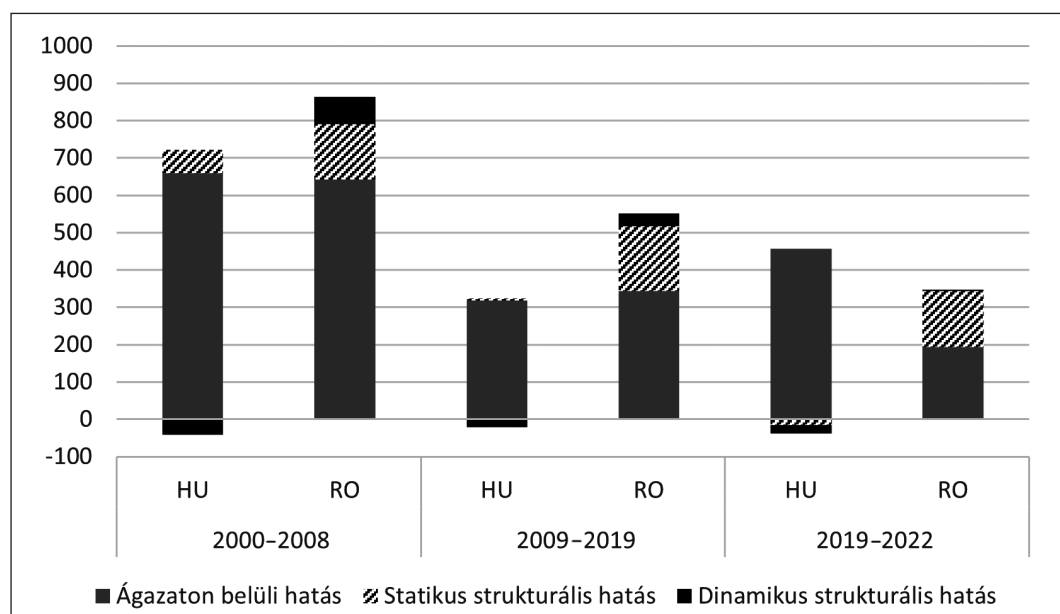
6. ábra. Az egyes nemzetgazdasági ágak részesedése a foglalkoztatásból Magyarország és Románia NUTS3 régióiban

Figure 6. The share of specific economic sectors within total employment in Hungary and Romania at the NUTS3 level

Forrás: Eurostat-adatok alapján saját szerkesztés

A gazdasági fejlettség konvergenciája szempontjából alapvető kérdés, hogy a 2000 utáni időszakban lezajlott gazdaságszerkezeti változások milyen hatással voltak a munkatermelékenységre (7. ábra). A módszertani fejezetben bemutatott shift-share (határány) elemzés a munkatermelékenység változását három tényezőre bontja fel: az ágazaton belüli termelékenység-változás hatására, valamint a gazdaságszerkezet-változás statikus és dinamikus hatására. Az ágazaton belüli termelékenység-javulás elsősorban az innovációnak, a technológiai fejlődésnek, a humán

tőke minőségi javulásának (Veres et al., 2022), a menedzsmentképességek javulásának köszönhető, ezért ez fokozatosan, lassabban megy végbe. Ezzel szemben a strukturális hatás célzott beruházásokkal, új tevékenységek betelepődése révén gyorsabban is kibontakozhat. A termelékenységváltozáshoz 2000 és 2022 között minden részdőszakban az ágazaton belüli hatás járult hozzá a legnagyobb mértékben. A gazdasági szerkezetváltásnak (a munkaerő különböző tevékenységű ágazatok közötti áramlásának) jóval kisebb, Magyarországon esetenként elenyésző mértékű hatása volt. Ezen belül a dinamikus hatás Magyarországon negatív volt, tehát a foglalkoztatás a lassabban növekvő ágazatokban nőtt inkább. Romániában ezzel szemben megfigyelhető az ágazati modernizáció pozitív hatása még a pénzügyi-gazdasági és a koronavírus-válság utáni időszakokban is.

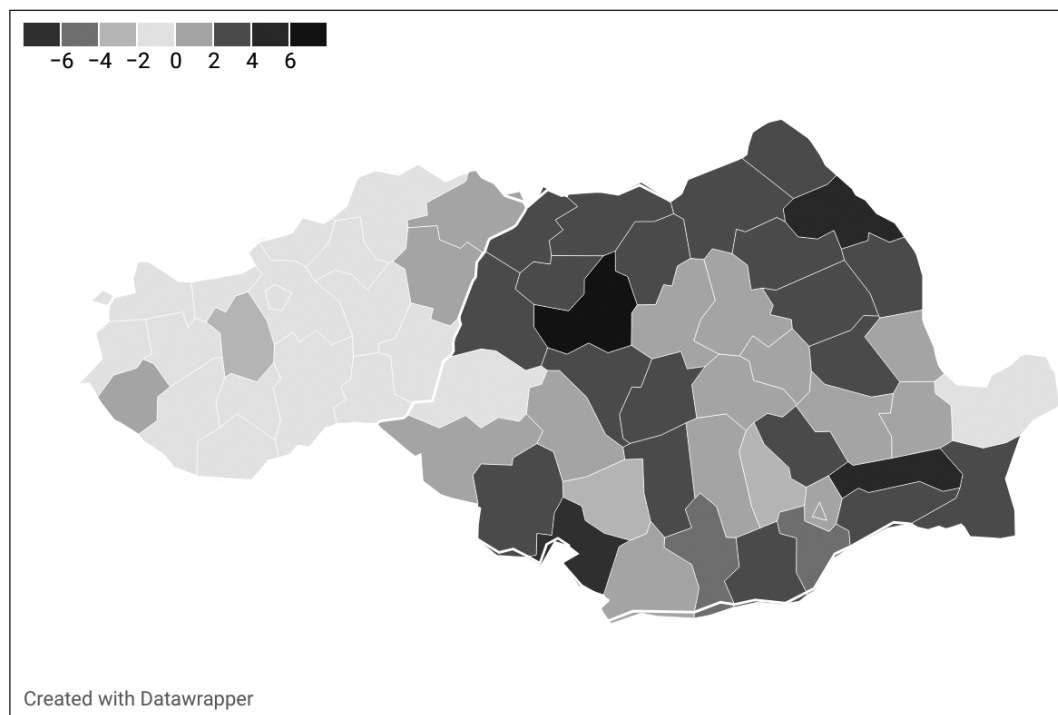
7. ábra. Az éves termelékenységváltozás felbontása az ágazaton belüli hatás, a statikus és a dinamikus strukturális hatás hozzájárulására 2000–2022 között Magyarországon és Romániában (euró/foglalkoztatott)

Figure 7. The decomposition of labour productivity change to within effect, static and dynamic structural effect between 2000 and 2022 in Hungary and Romania (euros per employee)

Forrás: Eurostat-adatok alapján saját szerkesztés

A 2000 óta eltelt időszak egészét nézve a regionális bontású adatok megerősítik az országos összképet. Az ágazaton belüli hatás minden részdőszakban jellemzően pozitív volt (csupán a koronavírus-válság utáni részdőszakban volt negatív egy magyar és 22 román régióban). A szerkezetváltás összesített (statikus + dinamikus) hatása Magyarországon három régió kivételével mindenhol negatív volt, míg Romániában ez csak hét régió esetében alakult így (8. ábra). Vélhetően a kedvező bázis miatt a strukturális hatások a fővárosi régiókban nem voltak erősek. A legnagyobb pozitív hozzájárulást Kolozsváron mérhetjük a magas hozzáadott értékű tevé-

kenységek erős jelenléte miatt. Ezen kívül figyelemre méltó fejlődésen ment keresztül Ialomița megye, ahol a mezőgazdasági foglalkoztatás visszaszorulásával párhuzamban megerősödött a kereskedelem-vendéglátás és a közsféra szerepe, valamint hasonló alapokon Jászvásár térsége is, ahol az előzőeken túl még az infokommunikáció növekvő súlya is hozzájárult a termelékenység javulásához.

8. ábra. *A strukturális hatás Magyarország és Románia régióiban 2000–2022 között (1000 euró/foglalkoztatott)*

Figure 8. *The structural effect in the regions of Hungary and Romania between 2000 and 2022 (thousand euros per employee)*

Forrás: Eurostat-adatok alapján saját szerkesztés

4. KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunk a területi verseny kontextusában elemezte Magyarország és Románia régióinak gazdasági felzárkózását. A regionális versenyképesség összetevői eltérő súllyal érvényesültek a két országban és azok különböző térségeiben. Románia felzárkózásának fő hajtóereje a gazdasági szerkezetváltás, a főváros húzóereje és a vidéki nagyvárosi térségekben koncentrálódó magas hozzáadott értékű tevékenységek voltak. Mindezek látványos termelékenységjavulásban öltöttek testet, noha a fejlett és elmaradott térségek közötti szakadék számottevő. Emellett az alacsony bázis is hozzájárult a változások kedvező üteméhez, és tartalékot képez a további felzár-

kózáshoz. Magyarország felzárkózását elsősorban a foglalkoztatás extenzív bővülése hajtotta, amely alacsony bázisról indult. A szerkezetváltás kedvező hatásait viszont – a jobb kiinduló helyzet ellenére – nem sikerült teljes mértékben kiaknázni, sőt, esetenként visszajára fordult a folyamat, ezért a termelékenység csak visszafogott ütemben nőtt. Bár a főváros és a vidéki térségek közötti fejlettségi különbség Magyarországon nem olyan markáns, mint Románia esetében, a felzárkózási folyamatban – egy átmeneti időszaktól eltekintve (Lengyel & Varga, 2018) – Budapest gazdasági teljesítménye meghatározó szerepet játszott. A vidéki nagyvárosi központok ugyan több területen dinamikus fejlődést mutattak, azonban méretükből és részben térbeli elszigeteltségükből fakadóan nem váltak olyan gazdasági magtérsegekké, amelyek a tágabb térségi környezetüket is tartósan dinamizálni tudták volna.

Következtetéseinkben fontosnak tartjuk kiemelni Lengyel Imre azon gondolatát, hogy „A területi versenyben mindegyik térség (területi egység) részt vesz, ha akar, ha nem. Csak abban lehet eltérés, hogy a széles körben elfogadott közös cél megvalósítását tudatos stratégiával, aktív helyi gazdaságfejlesztési politikával, regionális hálózatok kialakításával és működtetésével próbálják elérni, avagy »sodrónak« a spontán folyamatokkal és egyedi »látszatakciókkal« (főleg politikai lobbizással) szeretnének valamit felmutatni.” (Lengyel 2003: 167) Magyarországon a területi versenyben való részvételt jelentősen befolyásolja a kormányzati beruházáspolitikája és a centralizált döntési struktúra, míg Romániában némileg több a helyi döntéshozatal rugalmassága. Magyarország esetében a jelek arra utalnak, hogy a gazdaság a közepes fejlettség csapdájában van. Romániában ez egyelőre elkerülhető, amennyiben a gazdaság egyensúlya ezt támogatni tudja. Részben ehhez kapcsolódóan meg kell említeni az árhatások fontos szerepét, különösen Romániában, amelyre a szakirodalom is rámutatott. Érintőlegesen utaltunk rá, hogy a termelékenység-változás felbontásának az eredményeire jelentős hatással vannak az árindexek – mindezek további vizsgálatot igényelnek a kutatás későbbi szakaszában.

A területi versenyben való helytállást a hosszú távú, stabil regionális jövedelemnövekedéssel (és az azt meghatározó tényezőkkel) értékeltük. Eredményeink arra utalnak, hogy ez a két vizsgált országban csak térben szelektíven valósult meg, noha valamilyen fokon minden régió közeledett az európai uniós átlagos fejlettséghez. A verseny ebből a szempontból tehát nem zérus összegű, mégsem mondhatjuk, hogy a vizsgált időszakban minden régió nyertes volt. A versenyképességi piramismodell alapkategóriái közül Magyarországon a foglalkoztatási ráták konvergenciája biztosította a régiók versenyképességének a javulását, viszont a termelékenység bővülése még a fejlett régiókban is lassú volt. Romániában ezzel ellentétes folyamatokat láttunk. A gyakorlatban a kulcsfontosságú erőforrások, mint például a magas képzettségű munkaerő, a fejlett és tudásintenzív munkahelyek, illetve a minőségi befektetési tőke korlátozott hozzáférése versenyhelyzetet teremt a régiók között. A tartósan rögzült centrum-periféria viszonyok, és a térségben tapasztalható hosszú távú regionális divergencia arra utalnak, hogy a regionális versenyben csak a már eleve jobb pozícióban lévő területek tudtak helyt állni és feljebb lépni. A felülről irányított, hagyományos beruházásösztönzés, iparpolitika, infrastruktúrafejlesztések csak átmeneti lendületet képesek adni a régióknak. Tartós versenyelőnyt az innovációs készségeket, kapacitásokat fejlesztő beruházások és az ezeket támogató humán tőke és vállalkozói környezet minőségi javulását célzó fejlesztések biztosíthatnak, amelyek a versenyképesség piramismodelljének alaptényezői és sikerességi faktorai.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS ACKNOWLEDGEMENT

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és „A külföldi működőtőke mikro-, makrogazdasági és területi differenciáló hatásai a visegrádi országokban – Az FDI-vezérelt gazdaságpolitikai modellek kihívásai” című, 135185. számú OTKA-projekt keretében, az NKFI Alap K_20 programjának támogatásával készült.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Astrov, V., Grieveson, R., Hanzl-Weiss, D., Leitner, S., Mara, I., & Vidovic, H. (2021). *How do economies in EU-CEE cope with labour shortages?* WIIW Research Report No. 452. Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche. <https://wiiw.ac.at/p-5641.html>
- Bauer, P. (2015). *Az árfelzárkózás tényezői és mértékének becslése Magyarországra*. MNB-tanulmányok 119. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-tanulmany-hun-119.pdf>
- Benedek, J. (2024). Gazdasági felzárkózás és területi egyenlőtlenségek: a magyar és romániai régiók gazdasági teljesítményének összehasonlító vizsgálata. *Kárpát-Haza Szemle*, (5), 75–89.
- Benedek, J., Kocziszky, Gy., & Veresné Somosi, M. (2018). Az innováció vizsgálatának elméleti és gyakorlati kérdései: Technológiai innovációtól társadalmi innovációig. *Erdélyi Társadalom*, 16(1), 11–30. <https://doi.org/10.17177/77171.206>
- Capello, R., & Cerisola, S. (2020). Catching-up and regional disparities: A resource-allocation approach. *European Planning Studies*, 29(1), 94–116. <https://doi.org/10.1080/09654313.2020.1823323>
- Csata, Zs. (2008). Helyzetkép a munkaerő-piaci keresletről Erdély magyarlakta vidékein. *Erdélyi Társadalom*, 6(1–2), 91–115.
- Csata, Zs. (2024). A társadalmi tőke vizsgálata a kisebbségi magyarok körében. *Erdélyi Társadalom*, 22(1), 91–113.
- Dobrzański, P., Bobowski, S., & Clare, K. (2024). Left-behind places in Central and Eastern Europe – Labour productivity aspect. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 17(1), 137–162. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsae001>
- Dobrzański, P., & Grabowski, W. (2019). Structural and productivity changes of Central and Eastern Europe. *Zbornik Radova Ekonomskog Fakulteta u Rijeci – Proceedings of Rijeka Faculty of Economics*, 37(2), 427–471. <https://doi.org/10.18045/zbefri.2019.2.427>
- Egri, Z., & Kőszegi, I. (2018). A gazdasági-társadalmi (komplex) térszerkezet kelet-közép-európai képe. *Területi Statisztika*, 58(1), 27–56.
- Egri, Z., & Lengyel, I. (2024). A kelet-közép-európai régiók konvergencia-folyamatainak térökonometriai vizsgálata. *Statisztikai Szemle*, 102(8), 781–809. <https://doi.org/10.20311/stat2024.08.hu0781>

- Egyed, I., & Zsibók, Z. (2024). Területi különbségek a foundational economy szemszögéből a 2016 utáni Magyarországon. *Területi Statisztika*, 64(3), 273–307. <https://doi.org/10.15196/TS640301>
- Európai Bizottság [EB] (2011). *A munkavállalók szabad mozgása: a 2004-ben csatlakozott tagállamok közül nyolc ország munkavállalói végre teljes mértékben élvezhetik jogaikat*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/ip_11_506
- Európai Bizottság [EB] (2024). *The 2024 Ageing Report: Economic and budgetary projections for the EU Member States (2022-2070)*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2765/022983>
- Eurostat (2025). *Gross value added and income by main industry (NACE Rev.2)* [namq_10_a10]. https://doi.org/10.2908/NAMQ_10_A10
- Eurostat (2025). *Gross domestic product (GDP) and main components per capita* [nama_10_pc]. DOI: 10.2908/nama_10_pc
- Ezcurra, R., & Pascual, P. (2007). Spatial disparities in productivity in Central and Eastern Europe. *Eastern European Economics*, 45(3), 5–32. <https://doi.org/10.2753/EEE0012-8775450301>
- Györffy, D. (2021). Felzárkózási pályák Kelet-Közép-Európában két válság között. *Közgazdasági Szemle*, 68(1), 47–75. <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2021.1.47>
- Hárs, Á. (2025). Migráció, munkaerőhiány, vendégmunka. In I. Gy. Tóth, A. Gábos, & M. Medgyesi (Eds.), *Társadalmi riport 2024* (pp. 235–256). TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2024.11>
- Horeczki, R., Rácz, S., Bilasco, S., & Szilágyi, F. (2023). Evolution of urbanisation and metropolitan development in Romania. *Deturope*, 15(2), 28–47. doi: 10.32725/det.2023.011
- Kertész, K. (2004). A nemzeti és a regionális felzárkózás váltómozgása az EU-országokban és Magyarországon. *Külgazdaság*, 48(2), 65–76.
- Koós, B. (szerk.) (2023). *Területi folyamatok Magyarországon 2021–2023*. HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete.
- Kovács, I., & Megyesi, B. (2018). A vidék harminc éve: A magyar vidék alakulása az erőforrások, a társadalmi tőke és fejlesztéspolitikai változásainak tükrében. *Erdélyi Társadalom*, 16(1), 83–104. <https://doi.org/10.17177/77171.209>
- Kocziszky, Gy. (2020). Megújulás vagy amnézia? Mit tanulhat a közgazdaságtudomány és a gazdaságpolitika a pandémia által előidézett globális gazdasági válságból. *Erdélyi Társadalom*, 18(2), 9–18. <https://doi.org/10.17177/77171.245>
- Lengyel, I. (2000). A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 47(12), 962–987.
- Lengyel, I. (2003). *Verseny és területi fejlődés*. JATEPress
- Lengyel, I. (2006). A regionális versenyképesség értelmezése és piramismodellje. *Területi Statisztika*, 46(2), 131–147.
- Lengyel, I. (2019). *A régiók versenyképességének piramismodellje és alkalmazásai: Az eredeti koncepciótól a 22 nyelvre lefordított változatokig*. JATEPress
- Lengyel, I., & Varga, A. (2018). A magyar gazdasági növekedés térbeli korlátai – helyzetkép és alapvető dilemmák. *Közgazdasági Szemle*, 65(5), 499–524.

- Lennert, J. (2017). A visegrádi országok vidéki tereinek rendszerváltás utáni vándorlási folyamatai. *Területi Statisztika*, 57(3), 272–293. <https://doi.org/10.15196/TS570302>
- Lennert, J. (2020). A távmunka széleskörű elterjedésének lehetséges hatása a magyarországi vándormozgalmi mintázatokra. *Tér és Társadalom*, 34(2), 178–182. <https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3269>
- Lux, G. (2016). *Újraiparosodás Közép-Európában*. Dialóg Campus Kiadó.
- Magyar Nemzeti Bank [MNB] (2024). *Termelékenységi jelentés. 2024. december*. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/termelekenysegi-jelentes/termelekenysegi-jelentes-2024-december> (Letöltve: 2025. 07. 08.)
- Mitrică, B., Săgeată, R., Mocanu, I., Grigorescu, I., & Dumitrașcu, M. (2023). Competitiveness and cohesion in Romania's regional development: a territorial approach. *Geodetski Vestnik*, 65(3), 440–458. DOI: 10.15292/geodetski-vestnik.2021.03.440-458
- Monfort, Ph. (2020). *Convergence of EU Regions Redux. Recent Trends in Regional Disparities*. WP 02/2020. Publications Office of the European Union.
- Oblath, G. (2021). A nominális felzárkózás időben változó összetevői: Reálgazdasági és árszint-felzárkózás az Európai Unióban 1995 és 2019 között. *Külgazdaság*, 65(7–8), 3–62.
- OECD (2018). *OECD Compendium of Productivity Indicators 2018*, OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/pdty-2018-en>
- Orosz, D., & Kiss, Z. (2025) Munkaerőpiaci alkalmazkodóképesség Magyarországon a COVID idején: a foglalkoztatás területi különbségeinek elemzése 2019–2023 között hatás-arány módszerrel. *Tér és Társadalom*, 39(3), 135–157. <https://doi.org/10.17649/TET.39.3.3641>
- Reveiu, A., Constantin, D. L. (2023) The impact of the COVID-19 pandemic on regional inequalities in Romania. Spotlight on unemployment and health conditions. *Regional Science Policy & Practice*, 15(3), 644–659. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12637>
- Săgeată, R. (2010). *Regional Development in Romania. Geographical Studies*. Editura Universitatii „Lucian Blaga”.
- Sávai, M., Bodnár, G., Mozsár, F., Lengyel, I., & Szakálné Kanó, I. (2022). Spatial aspects of the restructuring of the Hungarian economy between 2000 and 2019. *Deturope*, 14(3), 15–33. <https://doi.org/10.32725/det.2022.020>
- Sávai, M., & Bodnár, G. (2024). A gazdasági szerkezetváltozás regionális különbségekre gyakorolt hatásának vizsgálata Kelet-Közép-Európában. *Statisztikai Szemle*, 102(12), 1198–1221. <https://doi.org/10.20311/stat2024.12.hu1198>
- Stojčić, N., Bezić, H., & Galović, T. (2016). Economic structure and regional economic performance in advanced EU economies. *South East European Journal of Economics and Business*, 11(1), 54–66. <https://doi.org/10.1515/jeb-2016-0004>
- Szabó, P. (2024). Kelet-Közép-Európa főbb térszerkezeti jellemzőinek stabilizálódása. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, 34(250), 125–136. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2024.34-250.125>
- Szakálné Kanó, I., Vas, Zs., Lengyel, I., Sávai, M. & Vida, Gy. (2025). Spatial Disparities in Economic Structural Change in Central and Eastern Europe During Integration. *Intereconomics*, 60(2), 126–134. <https://doi.org/10.2478/ie-2025-0024>

- Ursu, C-D., József, B. (2024). Exploring local income inequalities by using spatial statistics. Emphasis on Romanian metropolitan areas. *Eastern Journal of European Studies*, 15(1), 298–323. <https://doi.org/10.47743/ejes-2024-0113>
- Veres, V., Benedek, J., & Török, I. (2022). Changes in the Regional Development of Romania (2000–2019), Measured with a Multidimensional PEESH Index. *Sustainability*, 14(21), 14500. <https://doi.org/10.3390/su142114500>
- Zapreskó-Farkas, E. (2024). Területi versenyképesség különböző megközelítései Magyarországon. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 21(1), 51–65. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.5>
- Zsibók, Zs. (2022). Drivers of regional economic growth in Hungary before and during the pandemic crisis. *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 22, 73–89. <https://doi.org/10.2478/auseur-2022-0010>
- Zsibók, Zs. (2024). Árak, infláció és a megélhetési költségek regionális különbségei Magyarországon a 2020-as években. *Területfejlesztés és Innováció*, 17(2), 21–38. <https://doi.org/10.15170/terinno.2024.17.02.02>
- Zsibók, Zs., & Páger, B. (2021). Hosszú távú gazdasági konvergencia-forgatókönyvek megyei pályái Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 35(2), 3–29. <https://doi.org/10.17649/TET.35.2.3302>

Szendi Dóra¹

A fajlagos bruttó hozzáadott érték konvergenciája a Kárpát-medencében

Kivonat

Napjainkban a területi egyenlőtlenségek komoly kihívást jelentenek az Európai Unióban, és bár számos stratégia és intézkedés született ennek a problémának a megoldására, az egyenlőtlenségek továbbra is fennmaradnak. A szakirodalomban több kísérlet is történt a konvergencia és a területi egyenlőtlenségek csökkenésének mérésére. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a konvergencia-folyamat hogyan halad a Kárpát-medence országaiban a megyék szintjén mért fajlagos bruttó hozzáadott érték tekintetében, és milyen különbségek figyelhetők meg a konvergencia sebességében és tendenciájában. Eredményeim alátámasztására térben kiterjesztett konvergenciamodelleket és térbelisúlypont-módszert alkalmazok a 2005–2022 közötti időszakra vonatkozóan. Az eredmények azt mutatják, hogy a konvergencia sebessége jelentősen lassabb, ha figyelembe vesszük a térbeli interakciókat, amit a hosszabb felezési idő és a változó modellparaméterek is jeleznek. Ugyanakkor megállapítható, hogy a vizsgálati időszakban a régióban mind a szigma-, mind a béta-konvergencia kimutatható a bruttó hozzáadott érték esetében.

Kulcsszavak: bruttó hozzáadott érték, konvergencia, Kárpát-medence, térbeli autokorreláció

Abstract: Convergence of the Specific Gross Value Added in the Carpathian Basin

Nowadays, regional inequalities are a serious challenge in the European Union, and although numerous strategies and measures have been developed to address this problem, the inequalities still exist. Several attempts have been made in the literature to measure convergence and the reduction of regional inequalities. In my study, I examine how the convergence process is evolving in the countries of the Carpathian Basin in terms of the specific gross value added measured at the NUTS3, county level, and what differences can be observed in the speed and trend of convergence. To support my findings, I use spatially extended convergence models and a spatial center of gravity method for the period 2005–2022. The results show that the speed of convergence is significantly slower when spatial interactions are considered, as indicated by the longer half-life and changing model parameters. At the same time, it can be concluded that both sigma and beta convergence can be observed in the region in terms of gross value added during the study period.

Keywords: gross value added, convergence, Carpathian basin, spatial autocorrelation

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Szendi, D. (2025). A fajlagos bruttó hozzáadott érték konvergenciája a Kárpát-medencében. *Erdélyi Társadalom*, 23(2), 35–54. <https://doi.org/10.17177/77171.319>

¹ Egyetemi docens, PhD, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet. E-mail: dora.szendi@uni-miskolc.hu

1. BEVEZETÉS

Az Európában fennálló regionális egyenlőtlenségek vizsgálata fontos kérdés. Bár számos stratégia és intézkedés született ennek a problémának a kezelésére, a különbségek továbbra is fennmaradnak. Az egyes országok és régiók teljesítményében komoly egyenlőtlenségek mutatkoznak, mind a kelet–nyugati, mind az észak–déli viszonylatban (Szendi, 2025). Az egy főre jutó jövedelem különbségei mellett a hozzáadott érték eloszlása is jelentős földrajzi eltéréseket mutat. A szakirodalomban több kísérlet is történt a konvergencia és a területi egyenlőtlenségek mértékének mérésére, de a Kárpát-medence esetében ezek száma kevesebb.

A Kárpát-medence országaiiban a területi egyenlőtlenségek mértéke szignifikáns vizsgálati tényező, ugyanis hasonlóan a legtöbb újonnan csatlakozott EU-tagországhoz, ebben a térségben is hangsúlyos különbségek állnak fenn a legtöbb gazdasági mutatóban a területi egységek között, és sok esetben pusztán a fővárosok vagy más nagyvárosi régiók rendelkeznek kiemelkedő indikátorértékekkel. A tanulmány célja, hogy megvizsgálja a Kárpát-medence konvergenciafolyamatait az elmúlt 20 évben, és rávilágítson a kisebb földrajzi térségekben előforduló területi különbségekre is. A térbeli spillover hatások is valószínűleg nyomást gyakorolnak a regionális egyenlőtlenségek alakulására, ezért megvizsgáltam a térbeli béta-konvergencia tendenciáit.

Tanulmányomban a Kárpát-medence országainak NUTS3-as térségeit vizsgáltam, melynek során összességében hét ország 69 térségét elemeztem. A vizsgált térség a medencét teljes egészében alkotó Magyarország és Szlovákia mellett Szlovénia egy területi egysége: Pomurska (Mura menti régió), Ausztriában Burgenland régiója 3 NUTS3-as egységgel, Horvátország 14 területi egysége, Szerbiában a Vajdaság térsége és Románia erdélyi megyéi. A térségi lehatárolás alátámasztását a „térségi lehatárolás és módszertan” alfejezet tartalmazza.

2. ÉLMÉLETI HÁTTÉR

A gazdasági növekedésméletekben a konvergencia vizsgálata nem új keletű, az EU egyik fő célja a periférikus térségek konvergenciája az integráció megalakulása óta, mely igény a sorozatos csatlakozásokkal (és az ezzel járó növekvő differenciákkal) tovább erősödött (Szendi, 2025).

Az Európai Bizottság 8. kohéziós jelentése alapján 2000 óta, a komoly mértékű strukturális és területi támogatások hatására az EU tagállamai közötti egyenlőtlenségek csökkentek (tehát a konvergencia felgyorsult), de a belső regionális egyenlőtlenségek nőttek a régiók között (Európai Bizottság, 2022). A 9. kohéziós jelentés alapján 2023-ra az EU-ban több mint minden negyedik ember (28%) olyan régióban él, ahol az egy főre jutó GDP az uniós átlag 75%-a alatt van. A legtöbben a keleti tagállamok fejletlenebb régióiban élnek, de Görögországban, Portugáliában, Spanyolországban, Dél-Olaszországban is vannak ilyen területek (Európai Bizottság, 2024).

2022-ben az EU tagállamok közül a legmagasabb egy főre jutó GDP-vel Luxemburg NUTS2 régiója rendelkezett (118 800 euró), a legalacsonyabbal pedig Yuzhen tsentralen (BG) (9500 euró) (12,5-szeres különbség), míg a NUTS3 régiók közül a South-West (IRE) régiója rendelkezett a legmagasabbal (191 300 euró), míg a legalacsonyabb Vaslui megyében (RO)

volt, 6100 euróval, ami 31-szeres különbséget jelent (Eurostat, 2025). Ugyanakkor elmondható az EU-ban is, hogy bár a periférikus régiók és országok általában gyorsabban növekednek, mint a gazdagabbak, inkább divergencia tapasztalható a területek között hosszú távon (Alcidi et al., 2018), és a konvergencia csak egyes klasztereken/klubokon belül értelmezhető.

Egri és Lengyel (2024) hat kelet-közép-európai ország (Bulgária, Csehország, Lengyelország, Magyarország, Románia és Szlovákia) NUTS3-as régióit vizsgálva 2000 és 2020 között a különbségek állandóságát emelte ki, kis mértékű kiegyenlítődést azonosítva, a térbeli regressziós vizsgálatok közül a térben késleltetett függő változót tartalmazó modell szignifikanciájával (Egri & Lengyel, 2024).

A kelet-közép-európai térség konvergenciafolyamataival kapcsolatban ugyanakkor Pénzes és Kiss (2025) megállapította, hogy a déli és az északnyugati országok régióihoz képest a térség gyorsabb növekedést tudott elérni az egy főre jutó GDP alapján 2001 és 2021 között, így lassú konvergencia volt megfigyelhető a fejlettebb országokhoz képest, és a régión belül is, melyet a jövedelemegyenlőtlenségeket mérő GINI-index csökkenő tendenciája is alátámaszt (Pénzes & Kiss, 2025).

A Kárpát-medencére vonatkozó korábbi GDP- és HDI-alapú konvergenciavizsgálatok azt mutatták, hogy mindkét mutató alapján igazolható béta-konvergencia valósult meg 1995–2014 között a térségben, és az egyes területi egységek jól lehatárolható konvergenciaklubokba sorolhatók. A fővárosi régiók kiemelkednek magas gazdasági dinamikájukkal és fejlettségi szintjükkel, míg a régiók többsége periferializálódott (Kocziszy & Benedek, 2016). Hasonló megállapításra jutott Benedek et al. (2025) is, akik Románia konvergenciafolyamatainak vizsgálata során mutattak rá a klubkonvergencia jelenségére, említve, hogy az azonos klubokba tartozó megyék általában földrajzilag közel vannak egymáshoz és térben koncentráltak. A legmagasabb jövedelmű megyék között pedig olyan nagyvárosi területek találhatók, amelyek versenyképes gazdasági szektorokkal rendelkeznek, vagyis megállapításaik összhangban vannak a fenti, Kárpát-medencére elvégzett elemzésekkel.

Egy másik kutatás szerint 2012–2017 között is az egyenlőtlenségek mérséklődése tapasztalható a Kárpát-medencén belül, amely azonban a gazdasági fejlettség területi képét alig befolyásolta. A felzárkózási folyamatban kiemelkedő szerepe van a nagyvárosi térségeknek, amelyek a gazdasági fejlődés csomópontjai (Lőcsei et al., 2021).

Tóth és Kincses (2024) a Kárpát-Pannon térség térszerkezetét elemezte az egy főre jutó GDP alapján gravitációs modellekkel, illetve területi autokorrelációs vizsgálatokkal, és arra a következtetésre jutott, hogy 2010 és 2020 között a legtöbb NUTS3-as térség esetében javult a fajlagos GDP szintje, és a gazdasági növekedés mértéke jelentősebb volt, mint az uniós átlag. A térség gazdasági koncentrációja a területi autokorrelációs vizsgálatok alapján főként a pozsonyi és a nagyszombati térségben, illetve Győr-Moson-Sopron vármegyében figyelhető meg (Tóth & Kincses, 2024).

A térség periférikus régióinak jelentős része nemcsak gazdasági szempontból hátrányos helyzetű, hanem alacsony jövedelmi viszonyai miatt kedvezőtlen innovációs abszorpciók képességekkel rendelkezik, így hosszú távú fejlődésében is komoly problémák azonosíthatók.

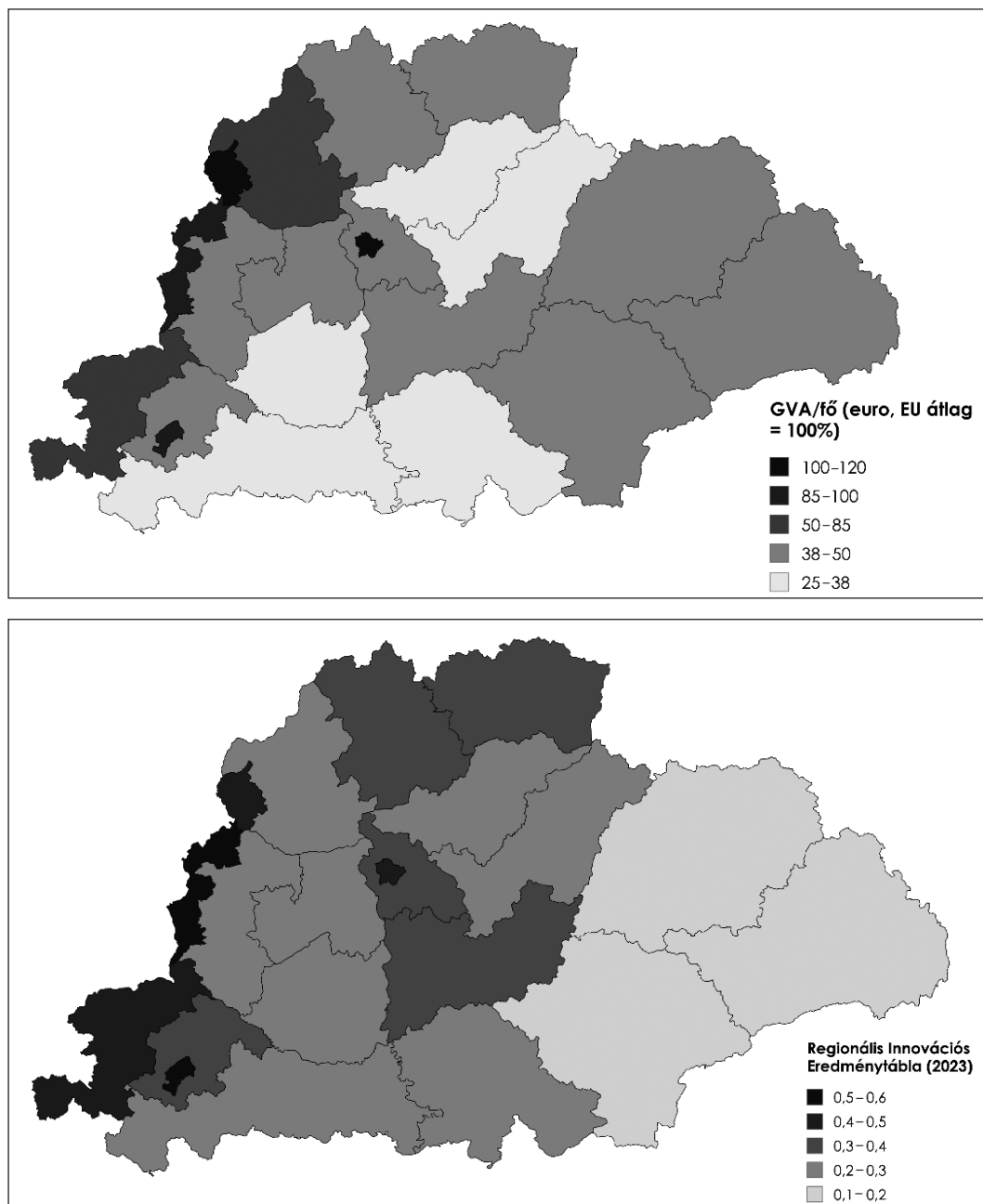
Kiindulási pontként megvizsgáltam és összehasonlítottam az egy főre jutó GDP és a regionális innovációs eredménytáblában elfoglalt helyezés közötti kapcsolatot a Kárpát-medence régióiban (az innovációs adatbázis nem tette lehetővé ennél mélyebb, megyei szintű elemzés

elvégzését). A vizsgálat célja a térség régióinak pozicionálása gazdasági szempontok szerint, és annak elemzése, vajon a jövedelmi szempontból élen járó térségek kiemelkedően teljesítenek-e az innovációs potenciáljuk szempontjából is (a térség helyzetének kontextusba helyezéséhez az EU-s vizsgálatok során leggyakrabban alkalmazott egy főre eső GDP-mutatót választottam, míg az innovációs potenciál vizsgálatakor a regionális innovációs eredménytáblában elfoglalt helyezést). Ennek során az alábbi eredményekre jutottam. 2023-ban az egy főre jutó GDP koncentrációja erős nyugat–keleti differenciát mutat. Összességében a térségek 81 százaléka (17 a vizsgált 21 régióból) abba a klaszterbe sorolható, ahol az egy főre jutó GDP nem éri el az EU átlag 75 százalékát. A regionális elemzésből is látható, hogy érezhetően csupán a fővárosokat koncentráló vagy annak környezetében elhelyezkedő régiók rendelkeznek szignifikáns egy főre eső jövedelemmel a térségben, ezek mellett csupán egy-két nagyobb ipari vagy innovációs központ kiemelkedése figyelhető meg. Fentiek mellett tehát érdemes volt áttekinteni a regionális innovációs eredménytáblában elfoglalt pozícióját is az egyes régióknak, amely eredménytábla három fő csoportba sorolja a területeket. Megkülönböztetünk erős, mérsékelt és feltörekvő innovátor térségeket. Az eredménytábla az innováció négy fő paramétere mentén méri a régiók innovációs teljesítményét, melyek az alábbiak: keretfeltételek (humán erőforrás, attraktív kutatói hálózat, digitalizáció), beruházások (pénzügy és támogatás, vállalati beruházások, IKT-beruházások), innovációs tevékenység (innovátorok, kapcsolatok, szellemi termékek), hatások (eladási és foglalkoztatási hatások, kereskedelmi hatások, erőforrás és munkatermelékenység).

Ebben az esetben a kirajzolódó mintázatok még erősebb nyugat–keleti differenciálódást mutatnak (kivételt képez Magyarország és Szlovákia középső sávja), mint a korábban látott jövedelmi viszonyok esetében. Egyértelműen kiemelkedik Ausztriában Burgenland régiója és Horvátországban Zágráb, melyek az erős innovátorok csoportját alkotják, emellett pedig Szlovénia fővárosi régiója, valamint Budapest és a pozsonyi körzet tartozik a mérsékelt innovátorok közé. A Kárpát-medence régióinak 76%-a a leghátrányosabb helyzetű, feltörekvő innovátorok csoportját alkotja, ahol valamennyi esetben 0,35 alatt marad az innovációs pontérték.

Vizsgálva az egy főre jutó GDP és a regionális innovációs eredménytábla korrelációs kapcsolatát, erős, pozitív és szignifikáns korreláció (0,785^{***}) mutatható ki a két változó között, vagyis a magasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkező térségekben a technológiai innovációs potenciál szintje is magasabb, és fordítva.

A fajlagos bruttó hozzáadott érték eloszlására vonatkozó korábbi elemzések arra utalnak, hogy 2004 és 2015 között az EU NUTS3-as térségeiben, néhány lengyel és román régióban jelentős javulás volt tapasztalható. A legfejlettebb területek a fajlagos hozzáadott érték szempontjából a kék banán (Londontól Milánóig tartó térség) és a sunbelt övezet (Szlovénia és Zágráb) mentén találhatók, míg a kontinens keleti részén a fővárosi régiók jelentik a legnagyobb koncentrációt. A legkevésbé fejlett területek elsősorban Romániában, Bulgáriában és a balti államokban azonosíthatók (Szendi, 2022). A visegrádi országok körében elvégzett elemzések jelentős nyugat–keleti különbségeket igazolnak 2000 és 2020 között, a legmagasabb bruttó hozzáadott értékkel Csehországban, Nyugat-Szlovákiában, Lengyelország egyes nagyvárosi területein és Nyugat-Magyarországon, míg a legalacsonyabb értékekkel Kelet-Szlovákiában, Magyarországon és Lengyelországban találkozhatunk mindkét időszakban (Szendi, 2024).

1. ábra. Kárpát-medence NUTS2-es térségeinek helyzete az egy főre jutó GDP (fent) és a regionális innovációs eredménytábla (lent) alapján (2023)

Figure 1. Position of NUTS2 regions in the Carpathian Basin based on GDP per capita (above) and the Regional Innovation Scoreboard (below) (2023)

Forrás: Eurostat (nama_10r_2gdp) adatai (Eurostat, 2025) és RIS (Európai Bizottság, 2025) alapján saját szerkesztés

3. TÉRSÉGI LEHATÁROLÁS ÉS MÓDSZERTAN

A Kárpát-medence a Kárpátok, a Dinári-hegység és az Alpok vonulatai által határolt nagy kiterjedésű térség (Molnár & Papp, 2022). Két természetes kijárata, nyugaton a Bécsi-kapu, délen pedig a Balkánra a Morava völgye (Dövényi, 2016). Határai általában egységesen, egyértelműen meghatározottak, azonban a medencét alkotó országok listájában már megoszlanak a vélemények. Egyes nézőpontok szerint összesen tíz ország osztozik a területén: Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Csehország, Horvátország, Magyarország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia és Ukrajna képezi a medence országait (Dövényi, 2016). Más megközelítésekben csak kilenc ország, némileg más besorolással. Ez esetben Magyarország és Szlovákia mellett, akik teljes kiterjedésükben a medence részei, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Ausztria és Lengyelország is részesül egy kisebb területből (Molnár & Papp, 2022). Abban valamennyi tanulmányban egyetértés van, hogy legfejlettebb részei Ausztria területén, míg fajlagos GDP szempontjából legkevésbé fejlett területei Kárpátalja és a Vajdaság területén helyezkednek el (Lőcsei et al., 2021).

Jelen tanulmányban a fentiekből kiindulva a Kárpát-medence országainak NUTS3-as térségei elemzésére tettem kísérletet, melynek során összességében hét országot vettem számításba, 69 térséget vizsgálva. A vizsgált térség a medencét teljes egészében alkotó Magyarország és Szlovákia mellett Szlovénia egy területegysége: Mura menti régió, Ausztriában Burgenland régiója három NUTS3-as egységgel, Horvátország 14 területegysége, Szerbiában a Vajdaság térsége és Románia erdélyi megyéi. Ukrajna Kárpátaljai térsége az elmúlt időszak háborús konfliktusai, valamint az Eurostat adatbázisában elérhető adatok hiánya miatt kimaradt az elemzésből. A vizsgált térséget az alábbi ábra szemlélteti.

2. ábra. A tanulmányban vizsgált térség lehatárolása

Figure 2. Scope of the study area

Forrás: saját szerkesztés

Elemzéseim során az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték (gross value added – a továbbiakban rövidítve: GVA) (ESA 2010,² 9.31) vizsgálata mellett döntöttem, amely meghatározása szerint a beszerzési áron értékelt folyó termelőfelhasználással csökkentett alapáron számított kibocsátási érték (Eurostat, 2024). Előnye, hogy magában foglalja a tőke és a munka hozzájárulását, valamint a termelékenység változását, viszont nem érzékeny például a tagállamokon belüli régiók közötti árszínvonalra (Gorter & Van der Horst, 2005), így az egy főre jutó GDP-hez képest is árnyaltabb képet tud biztosítani.

A vizsgált időszak minden elemzés esetében a 2000–2022 közötti időszak, amely kellően hosszú időt foglal magában ahhoz, hogy akár időbeli trendeket és változásokat is figyelembe lehessen venni. Az adatok forrása valamennyi területegység és időszak esetében az Eurostat adatbázisa volt, ahol évről évre közzéteszik az egyes térségekben előállított bruttó hozzáadott értéket, melyet az adott térség népességével korrigálva kapjuk meg a fajlagos teljesítményt.

A vizsgálatok során konvergenciaelemzéseket, térbeli autokorrelációs vizsgálatokat és a térbeli súlypont elmozdulásának vizsgálati módszerét alkalmaztam. Elemeztem első lépésben a konvergencia változását kétféle módszertan alapján, szigma- és béta-konvergencia-vizsgálatokkal. A szigma-konvergencia a GDP régiók közötti szóródását vizsgálja, azaz azt, hogy a jövedelmek szóródása csökken-e az idő múlásával (Kocziszky & Szendi, 2020). Mértékét a variációs együttható (CV) elmozdulása adja meg, amely a szórás és az átlagérték arányaként adható meg.

$$CV = \frac{\text{szórás}}{\text{átlag}} \quad (1)$$

A béta-konvergencia alap gondolata Solow neoklasszikus modelljéhez kapcsolódik, amely feltételezi, hogy a gazdasági növekedés üteme alapvetően a tőkeállomány és a munkaerő növekedési ütemétől függ (Andrei et al., 2023), és az átlagos GDP bázisidőszakhoz viszonyított változását veszi figyelembe. Ha a béta-együttható negatív és szignifikáns, akkor a béta-konvergencia teljesül (Stanišić, 2012).

A béta-konvergencia-tesztek során arra is keressük a választ, hogy amennyiben megvalósul a területek közti különbség csökkenése, vajon mennyi idő szükséges az ún. felezési idő (half-life) állapotának eléréséhez (egyenlőtlenségek 50%-os csökkenése) (Głodowska & Pera, 2019):

$$HL = \frac{-\ln(2)}{\ln(1+\beta_1)} \quad (2)$$

A földrajz I. törvényének³ (Tobler, 1970) értelmében a szomszédsági relációk elemzése, vagyis a területi autokorreláció vizsgálata is lényeges, ugyanis egy térség egy főre jutó gazdasági teljesítményének növekedési üteme nemcsak a hagyományos termelési tényezők függvénye,

2 Az ESA 2010 a nemzeti számlák európai rendszere, amely nemzetközileg összehangolt elszámolási rendszerként szolgál (KSH, 2024).

3 „Minden mindennel összefügg, de az egymáshoz közeli dolgok jobban összefüggenek, mint az egymástól távoliak.” („Everything is related to everything else, but near things are more related than distant things”; Tobler, 1970. p. 236.)

hanem az ún. spillover (tovagyűrűző) hatások is szignifikáns jelentőséggel bírnak (Postiglione et al., 2020). A lokális térbeli ökonometria módszerei közül (LISA-mutatók, mint a Local Moran I, Local Geary C, Local G mutató) a Local Moran I mutatót választottam, amely az egyes adatpontok lokális térbeli autokorrelációjának indikátora. A mutató érzékeny a térbeli kiugró értékekre is. A mutató esetében a negatív értékek negatív, míg a pozitív értékek pozitív területi autokorrelációt jeleznek. A Local Moran I megmutatja azt is, hogy hol csoportosulnak a magas (hot spot) vagy alacsony (cold spot) értékek a térben (HH–LL), másrészt azt, hol vannak azok a területi egységek, amelyek jelentősen különböznek szomszédaiktól (HL–LH) (Tóth & Nagy, 2013: 605; Szendi, 2015).

A térszerkezet jellemzésére alkalmas az autokorrelációs vizsgálatok mellett a térbeli súlypont számítása is (Nemes Nagy, 1998; Tóth, 2013), amely egyszerre nyújt lehetőséget térbeli és időbeli elmozdulások áttekintésére. A számítás során, amennyiben az adott földrajzi egységek térbeli koordinátái adottak, és a területekhez valamely indikátor alapján súlyok rendelhetők, akkor a pontok koordinátáinak súlyozott átlaga adja a térség adott indikátorra vetített potenciál-értékét.

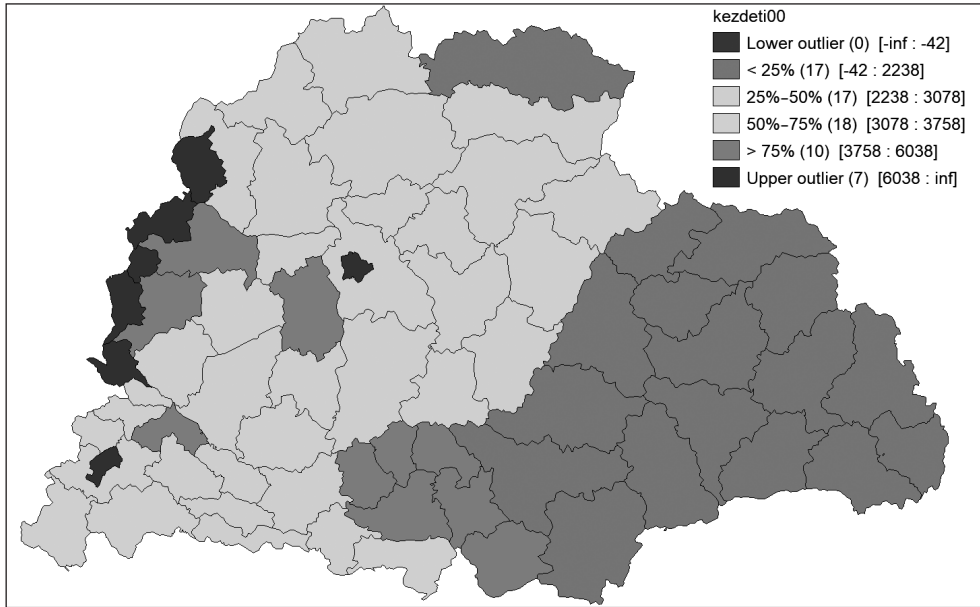
$$x = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n} \text{ és } y = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n} \quad (3)$$

ahol x és y a súlypont két koordinátája, míg x_i és y_i az alappontok koordinátái, és f_i az alappontok súlyértékei (Nemes Nagy, 1998; Tóth, 2013). Az alappontok koordinátáit a NUTS3-as térségek esetében a terület egységek geometriai középpontjai adják. A kialakuló eredmények szemléltetik a térszerkezet időbeli változását, és mutatják, hogy hol helyezkedik el egy adott mutató (jelen esetben a fajlagos bruttó hozzáadott érték) földrajzi súlypontja.

4. EREDMÉNYEK

A vizsgálat első lépéseként áttekintettem, hogyan alakult az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték a vizsgált időszak kezdetén (2000) a térségben, és mi a helyzet jelenleg. Áttekintve a kezdeti mintázatokat elmondható, hogy a Kárpát-medence NUTS3-as térségeiben (box map ábrázolást alkalmazva⁴) a legfejlettebb térségeket Ausztria burgenlandi megyéinek területén, Zágráb körzetében, a Mura mentén (SI), a pozsonyi körzetben és Budapesten találjuk, ahol a bruttó fajlagos hozzáadott érték a felső outlier kategóriába sorolható (6000 euró fölötti értékekkel, a három burgenlandi régióban 13.000 euró fölött), míg a legkevésbé fejlett térségek Romániában vannak, amelynél valamennyi erdélyi megye abba a kategóriába sorolható, ahol a fajlagos hozzáadott érték nem éri el az átlag 25 százalékát. Emellett az eperjesi körzet (SK) része még ennek a klaszternek (alsó outlier érték pedig nem fordul elő). A teljes vizsgált térség legnagyobb észak–déli és kelet–nyugati légvonalban mért kiterjedése, sorrendben 530 és 880 kilométer,

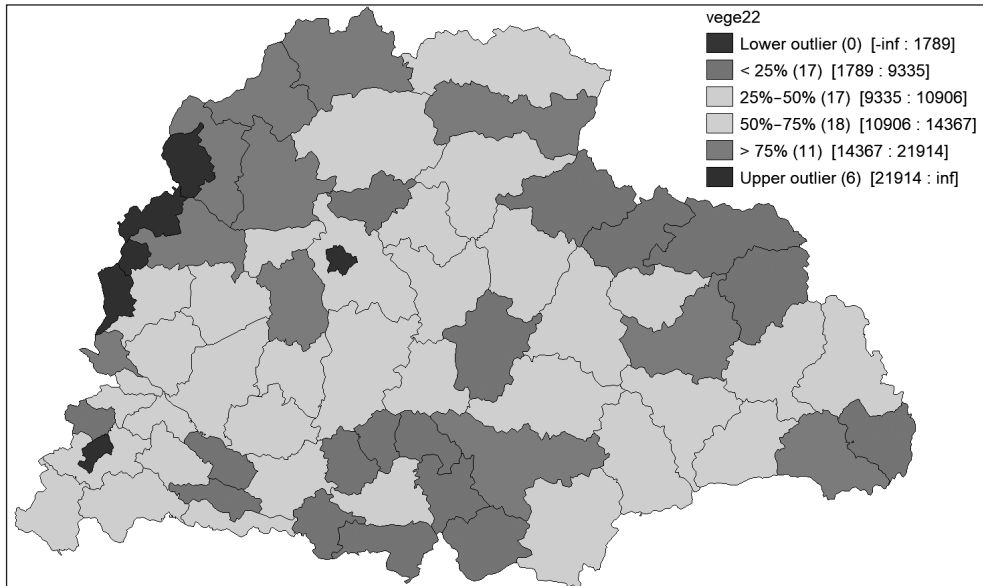
4 A box map esetén a kiindulási pont egy kvartilis térkép hat kategóriával, amelyben külön meg lehet határozni az alsó és felső kiugró értékeket (outliereket). A kiugró értékek meghatározása az interkvartilis terjedelem (IQR) többszörösének függvénye, amely a 75. és 25. percentilis értékek közötti különbség (Anselin, 2005).

3. ábra. Egy főre jutó bruttó hozzáadott érték a Kárpát-medence NUTS3-as térségeiben (2000)
Figure 3. Gross value added per capita in the NUTS3 regions of the Carpathian Basin (2000)

Forrás: Eurostat adatai alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: Lower outlier – lefelé kiugró érték, Upper outlier – felfelé kiugró érték

4. ábra. Egy főre jutó bruttó hozzáadott érték a Kárpát-medence NUTS3-as térségeiben (2022)
Figure 4. Gross value added per capita in the NUTS3 regions of the Carpathian Basin (2022)

Forrás: Eurostat adatai alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: Lower outlier – lefelé kiugró érték, Upper outlier – felfelé kiugró érték

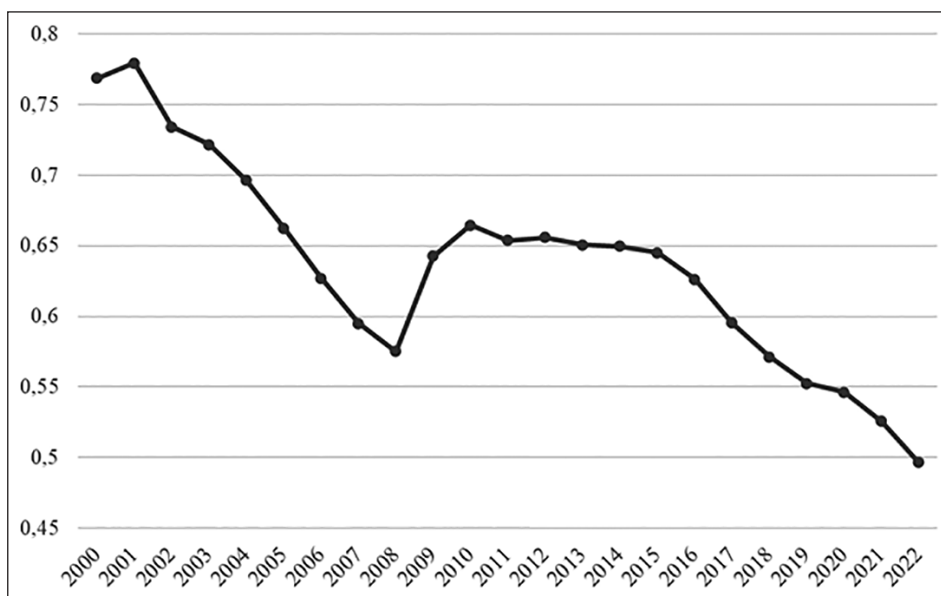
amely területen belül rendkívül nagy az egy főre jutó hozzáadott érték szóródása. 2000-ben a legfejlettebb Nordburgenland (16.510 euró/fő) térség és a legkevésbé fejlett Máramaros (1130 euró/fő) térség között a különbség 14,6-szoros, és az átlag is csupán 3700 euró/fő volt.

Áttekintve az ábrákat, a 2022-es adatokon látható, hogy a kép sokkal heterogénebbé vált, mint az időszak kezdetén volt, ebben már Szerbia kivételével minden országban találunk egy-két olyan megyét, ahol a fajlagos hozzáadott érték meghaladja az átlag 75 százalékát (az esetek egy részében a fővárosi, de legalábbis nagyvárosi térségekről van szó). A legfejlettebb térségek továbbra is Ausztria területén, valamint a pozsonyi, zágrábi és budapesti térségben helyezkednek el, azonban a legfejletlenebb térségek pozíciójában történt némi elmozdulás, a romániai megyék mellett a szerbiai vajdaság egyes kerületei, egyes horvát és magyar megyék is rendkívül kedvezőtlen pozícióban vannak. Ebben az esetben a legfejlettebb térség Pozsony fővárosi régiója (38.400 euró/fő), míg a legkevésbé fejlett pedig a nyugat-bácskai körzet (4700 euró/fő). Látható, hogy a két szélsőérték között a különbség 8,2-szeres, vagyis a differenciák az eltelt 22 év alatt szignifikáns mértékben csökkentek. Az is elmondható, hogy az átlag jelentős mértékben javult a térségben, majd 12.900 euró/főre 2022-ben, ami 3,5-szeres növekedés.

4.1. Fajlagos bruttó hozzáadott érték konvergenciája a Kárpát-medencében

A fentiekben látott változások, vagyis, hogy a különbségek az egyes szélsőértékek között a vizsgált időszak alatt eltelt 22 évben arányaiban csökkentek, arra utal, hogy konvergencia (vagyis felzárkózás) következett be az egyes térségek között a fajlagos hozzáadott érték tekintetében, így mindenképpen érdemes megvizsgálni a konvergencia különböző mérőszámaival is ennek mértékét. Első lépésben a szigma-konvergencia kiszámítására tettem kísérletet, a módszertani fejezetben említett CV-mutató vizsgálata alapján, melynek eredményeit a lenti ábra szemlélteti.

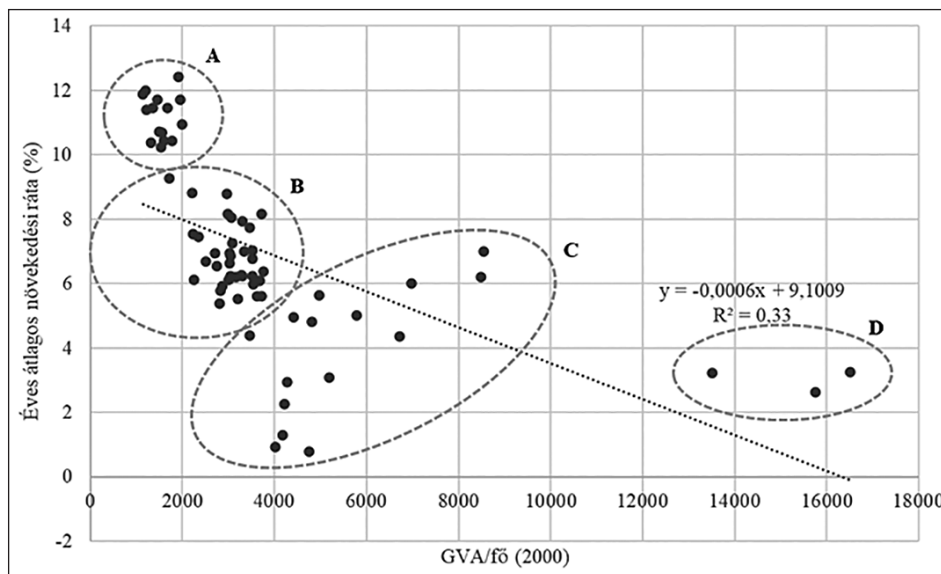
A szigma-konvergencia mutatója a teljes időszakra vetítve erőteljesen konvergens folyamatokat jelez, a variációs együttható értéke 0,76-ról 0,49-re csökkent, ami azt jelzi, hogy a terület-egységek között a vizsgált gazdasági mutató, jelen esetben a fajlagos hozzáadott érték alapján csökkentek a differenciák. A legintenzívebb konvergencia 2001 és 2008 között következett be, melyet a 2008–09-es gazdasági és pénzügyi válság érezhetően megtört. Ezt követően, 2012 után újra lassú konvergencia indult, mely 2016 után vált dinamikusabbá. Ugyanakkor a szigma-konvergencia lefutása olyan szempontból fenntartásokkal kezelendő, hogy érzékeny az átlagérték olyan jellegű elmozdulásra is, melynek során a kezdetben fejlettebb területek értékében következik be csökkenés, és ez hasonlóképpen a különbségek szűkülését okozza, azonban ez esetben nem beszélhetünk igazi, fejlettségbeli konvergenciáról. Ezért szükségesnek tartottam megvizsgálni a konvergencia változását a béta-konvergencia módszerével is. A béta-konvergencia vizsgálatához, kiszámítottam az egy főre jutó GVA éves növekedési üteme és a kezdeti év GVA-ja közötti regressziós egyenletet. Ahogyan az alábbi ábrán is látható, a trendvonal negatív meredekségű, vagyis megvalósuló béta-konvergenciára utal, melyet alátámaszt a lineáris regressziós egyenes negatív béta-tagja is. A lineáris regressziós egyenes magyarázóereje 33%.

5. ábra. A fajlagos bruttó hozzáadott érték szigma-konvergenciája a Kárpát-medence NUTS3-as térségeiben (2000–2022)

Figure 5. Sigma convergence of specific gross value added in the NUTS3 regions of the Carpathian Basin (2000–2022)

Forrás: saját számítás

6. ábra. A fajlagos bruttó hozzáadott érték béta-konvergenciája a Kárpát-medence NUTS3-as térségeiben (2000–2022)

Figure 6. Beta convergence of specific gross value added in the NUTS3 regions of the Carpathian Basin (2000–2022)

Forrás: saját számítás

Megjegyzés: néhány példa az egyes klaszterek tagjaira: A: Kolozsvár, Szatmár, Maros (alacsony kezdeti GVA, magas növekedési ütem); B: Eperjes, Trencsén, Heves, Veszprém (alacsony/közepes kezdeti GVA, átlagtól magasabb növekedési ütem); C: Fejér, Mura menti, Budapest, Pozsony (közepes kezdeti GVA, átlagos növekedési ütem); D: Közép-, Észak- és Dél-Burgenland (magas kezdeti GVA, alacsony növekedési ütem)

A fenti ábrán látható területegységek, a kezdeti fajlagos bruttó hozzáadott érték szintje és annak tényidőszakhoz képesti éves átlagos növekedési üteme alapján csoportokba sorolhatók, melyet hasonló trendek jellemeznek. Az A jelű klaszterbe sorolható Románia legtöbb erdélyi térsége, ahol az alacsony kezdeti bruttó hozzáadott érték mellé rendkívül magas növekedési ütem társul, míg a legmagasabb kezdeti hozzáadott értékkel bíró térségek Ausztria Burgenland régiójának részei. Néhány példát az egyes klaszter tagjaira a fenti ábra megjegyzés rovata tartalmaz, a két középső klaszter főként átlagos, illetve annál kicsit jobban teljesítő térségeket koncentrál.

Tovább vizsgálva a béta-konvergencia fennállását, az OLS (legkisebb négyzetek módszere) modell paraméterei is alátámasztják a béta-konvergencia fennállását a térségben. Ahogy a fentiekben is láttuk, a lineáris egyenlet a variancia 33%-át magyarázza, és a lineáris regressziós egyenes paraméterei szignifikánsak. Az F-statisztika szignifikanciája alapján a nullhipotézist elvetjük, vagyis a modell független változói együttesen szignifikánsak. A multikollinearitás nem jellemző a változók között, amely tovább erősíti a modell érvényességét. A reziduumok normalitásának vizsgálatakor a Jarque–Bera-tesztet használtam, amely szignifikanciaszintje arra utal, hogy az adatok nem térnek el jelentősen a normálistól. Ellenőrizve a konvergencia sebességét és a felezési időt a térségben, az OLS-modell becslése alapján a felezési idő 12,25 év a Kárpát-medence országainak NUTS3-as térségeiben a fajlagos hozzáadott érték szempontjából.

1. táblázat. *A bruttó hozzáadott érték OLS-modellje a Kárpát-medence NUTS3-as térségeiben (2000–2022)*

Table 1. *OLS model of gross value added in the NUTS3 regions of the Carpathian Basin (2000–2022)*

OLS-regresszió			
	Koefficiens	Standard hiba	Valószínűség
Konstans	9,10087	0,461611	0,00000
Logaritmus „kezdeti év”	-0,000558349	0,000097	0,00000
R ²		0,329969	
F-statisztika		32,9951	
Valószínűség (F-statisztika)		0,0000002	
Multikollinearitási feltételszám		2,941697	
Jarque–Bera-teszt		1,2459	0,53636
Breusch–Pagan-teszt		0,1572	0,69170
Koenker–Bassett-teszt		0,1590	0,69012
Log likelihood (logaritmikus valószínűség)		-155,46	
Akaike információs kritérium		314,992	
Schwarz-kritérium		319,39	

	Érték		
$\beta_1 \cdot 100$ (speed of convergence = konvergencia sebessége)	-0,055		
HL (felezési idő, év)	12,25		
	Moran I / Szabadságfok	Érték	Valószínűség
Moran's I (error)	0,5535	7,5040	0,00000
Lagrange Multiplier (lag)	1	49,8000	0,00000
Robust LM (lag)	1	3,2907	0,06967
Lagrange Multiplier (error)	1	47,0614	0,00000
Robust LM (error)	1	0,5520	0,45748
Lagrange Multiplier (SARMA)	2	50,3520	0,00000

Forrás: saját szerkesztés

Az OLS-modell paramétereit tovább vizsgálva arra is kerestem a választ, vajon a szomszédsági hatások és a térbeli spillover tényezők mennyire hangsúlyosan jelennek meg a térségben, vagyis érdemes-e a modellt a területi hatásokkal kiterjesztve is megvizsgálni. A globális Moran I, az autokorreláció indexszáma (0,5535) közepesen erős, pozitív és szignifikáns autokorrelációt jelez, ami azt jelenti, hogy az egyes Kárpát-medencei NUTS3-as térségek bruttó hozzáadott értéke közepes mértékben függ a szomszédjaiknak értékeitől. Ezért megvizsgáltam, hogy a térbeli késleltetés vagy a térbeli hiba autokorrelációs modellje tűnik-e helyesnek a régióra. Mivel mind az LM-lag, mind az LM-error modell szignifikáns (p-érték 0,0000), a robusztussági tesztekkel kell figyelembe venni. A lag modell szignifikanciája a robusztus tesztek közül alacsonyabb, ezért ennek használata mellett döntöttem. Ez arra utal, hogy a függő változó különböző szintjei között (növekedési ráta késleltetett értékei) autokorreláció van. Azt is jelenti, hogy egy adott régióban bekövetkező véletlenszerű sokk nem korlátozódik arra a régióra és annak szomszédságára, hanem az egész regionális rendszerre kiterjedhet (Sebestyén, 2011). Lefuttatva az elemzést a spatial lag modell specifikációi alapján az alábbi eredményeket kapjuk. Mivel az R^2 elemzése nem releváns a térbeli regressziós modellekben (Anselin, 2005), a log-likelihood, az Akaike információs kritérium (AIC) és a Schwarz-kritérium (SC) értékeit vettem figyelembe a térbeli modell megfelelőségének vizsgálatokor. Az OLS (-155,46) és az SL (-133,22) log-likelihood értékeinek összehasonlításával az SL esetében magasabb érték figyelhető meg, azaz a lag modell illeszkedése jobb. Ezt az Akaike információs kritérium és a Schwarz-kritérium értéke is megerősíti az eredeti OLS-modellhez képest.

2. táblázat. *A bruttó hozzáadott érték Spatial lag modellje a Kárpát-medence NUTS3-as térségeiben (2000–2022)*

Table 2. *Spatial lag model of gross value added in the NUTS3 regions of the Carpathian Basin (2000–2022)*

	Érték
Függő változó átlaga	6,99865
Függő változó szórása	2,81323
Lag (késleltetett) koefficiens (Rho)	0,747552
R ²	0,701398
Szigma-négyzet	2,36322
Regresszió standard hibája	1,53728
Log-likelihood (logaritmikus valószínűség)	-133,225
Akaike információs kritérium	272,449
Schwarz-kritérium	279,152
Rho (növekedési ráta)	0,747552 (0,0000)
Konstans	2,63027 (0,00033)
Logaritmus „kezdeti év”	-0,000253335 (0,00041)
$\beta_1 \cdot 100$ (speed of convergence = konvergencia sebessége)	-0,025
HL (felezési idő, év)	27,37

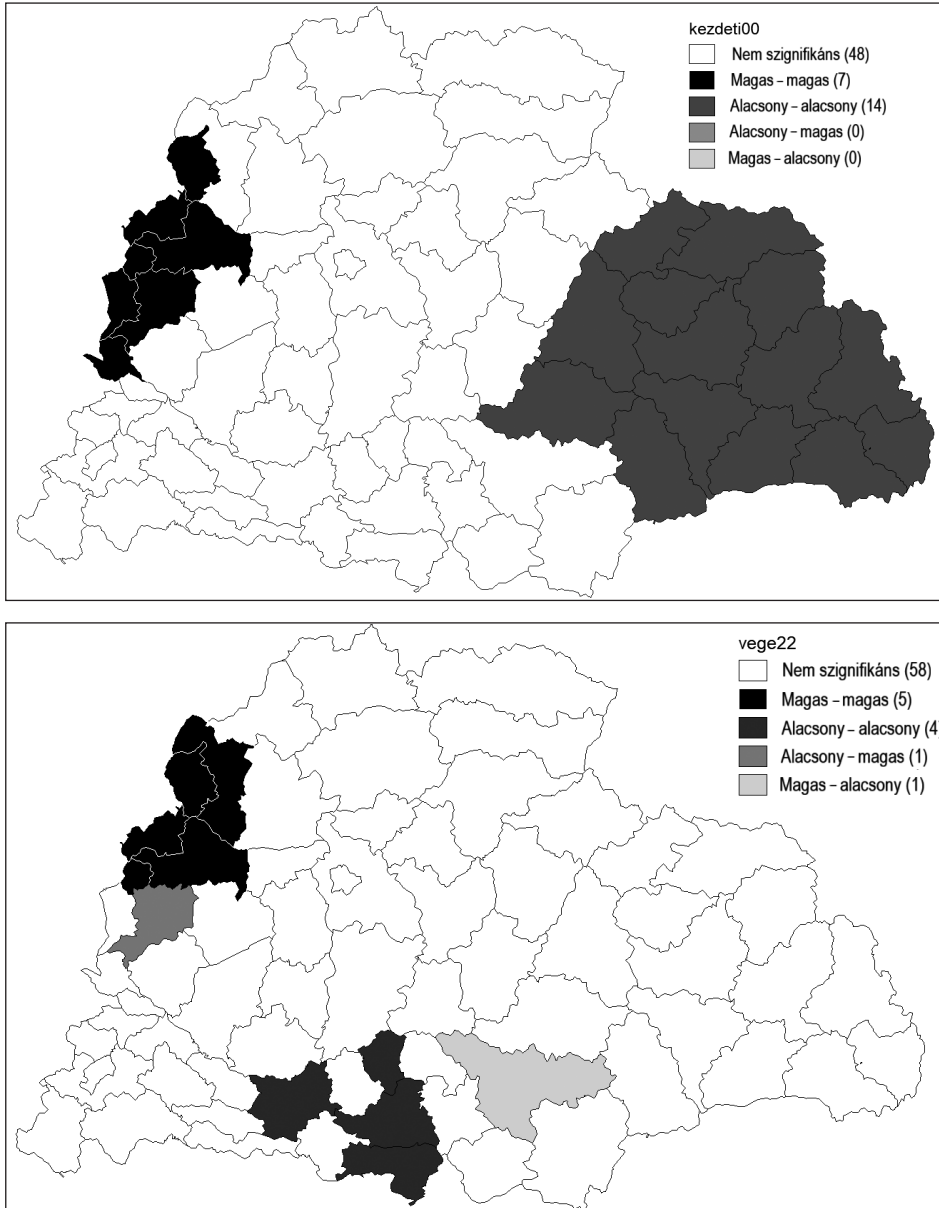
Forrás: saját szerkesztés

A térbeli modell a térbeli autoregresszív együttthatót 0,74-re becsüli, ami a p-értéke alapján szignifikáns (0,0000). Ugyanakkor a spatial lag modell lassabb felzárkózást sugall, mint az OLS-becsles a konstans és a logaritmikus értékek alapján, amelyet a half-life elemzése is alátámaszt, ami jelen esetben 27,37 évre nőtt (2,23-szoros növekedés), tehát a térbeli hatások figyelembevétele mindenképp szükséges volt.

4.2. Területi autokorreláció vizsgálata a térségben

Ahogy a fentiekben, a béta-konvergencia vizsgálatok során is megállapítást nyert, szignifikáns és pozitív, közepesen erős, ugyanakkor gyengülő területi autokorreláció áll fenn a terület-egységek között, amelyet a Moran I 2000-re és 2022-re elvégzett elemzése is alátámaszt (0,547 és 0,391 értékekkel). A lokális térbeli autokorreláció elemzését a Local Moran I mutató segítségével végeztem el, a kezdeti és a záró időpontra vonatkozóan. Az eredmények, ahogy azt a lenti térképek is szemléltetik, hasonlóan a korábbi konvergenciavizsgálatokhoz, csökkenő differenciákra és a térszerkezet változására utalnak. 2000-ben az egybefüggően magas fajlagos hozzáadott értékkel rendelkező térségeket (hot spotok) Ausztria Burgenland tartományában találjuk, valamint a pozsonyi körzet (SK), Mura menti régió (SI), valamint Vas és Győr-Moson-Sopron vármegye része még a klaszternek. A cold spot térségek (egybefüggően alacsony fajlagos bruttó hozzáadott értékkel rendelkező területek) esetében is viszonylag homogén kép rajzolódik ki a

Kárpát-medence megyéi között, ebben az esetben valamennyi egység Romániában található (Temes és Krassó-Szörény kivételével valamennyi erdélyi térség része a cold spot területeknek). Ugyanakkor az is elmondható, hogy a térségben ebben az időpillanatban nem található egyetlen spatial outlier sem, amely valamilyen szempontból kiemelkedne környezetéből.

7. ábra. *Fajlagos bruttó hozzáadott érték Local Moran I értékei (fent: 2000, lent: 2022)*
Figure 7. *Local Moran's I value for specific gross value added (top: 2000, bottom: 2022)*

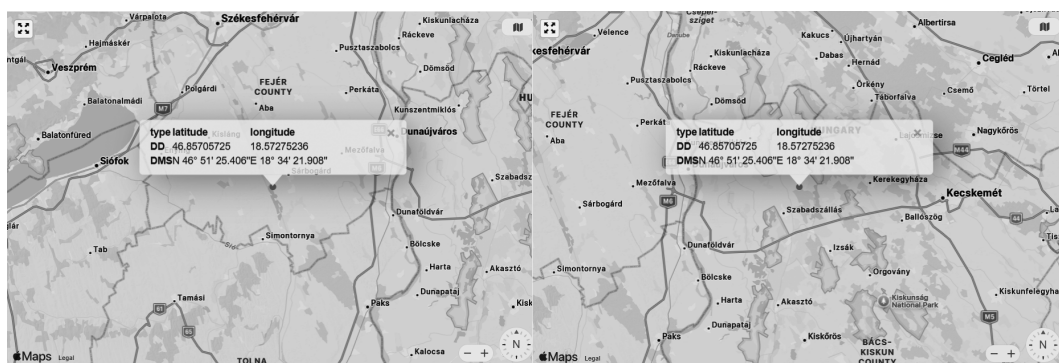
Forrás: saját szerkesztés

A változásokat vizsgálva, 2022-re elmondható, hogy a hot spot térségek területi elhelyezkedésében kisebb változások következtek be, Ausztria esetében Észak- és Közép-Burgenland körzete, Magyarország vonatkozásában Győr-Moson-Sopron vármegye, míg Szlovákiából Pozsony és Nagyszombat térsége sorolható az egybefüggően magas hozzáadott értékkel rendelkező területek közé. A low-low klaszter térbeli eloszlása ennél komolyabb mértékben változott, ugyanis a korábbi romániai területek valamennyien kikerültek az egybefüggően legalacsonyabb fajlagos hozzáadott értékkel bíró térségek köréből, és a fókusz Szerbiára és Horvátországra helyeződött. Szerbiában három térség (oblast) a low-low klaszter eleme (Észak-, Dél-Bácska és Szerémség), amely mellett egy horvát megye (Eszék térsége) alkotja a csoportot. A 2000-ben a legrosszabb helyzetű klaszterből kimaradó Temes megye 2022-re spatial outlier lett, abba a csoportba tartozik, ahol a megye értéke kiemelkedik szomszédjai közül (high-low klaszter). 2022-re egyelemű a low-high nevű spatial outlier csoport is, Vas vármegye alkotja, itt a térség alacsonyabb fajlagos bruttó hozzáadott értékkel rendelkezik, mint a szomszédos területegységek, így kilóg környezetéből. Ezt valószínűsíthetően a környező térségek (részben erősen iparosodott nagyvárosok, másrészt fővárosi zónák közelsége) kiemelkedő teljesítménye okozza.

A fajlagos bruttó hozzáadott érték éves növekedési rátájának területi autokorrelációs kapcsolatát vizsgálva, a fent látott klaszterek szinte fordítottja igazolható vissza, ami alátámasztja a korábbi konvergenciavizsgálatok eredményeit, vagyis, hogy a kezdetben magasabb hozzáadott értékkel rendelkező térségekben relatíve alacsonyabb növekedési ráta volt azonosítható, míg a kezdetben kevésbé fejlett térségekben az átlagnál jóval magasabb éves növekedési ütem mutatható ki. Tényszerűen vizsgálva a mintázatokat, Ausztria Közép- és Dél-Burgenland körzetében volt egybefüggően alacsony a fajlagos hozzáadott érték éves növekedési rátája, míg az egybefüggően kiemelkedő térségek Románia esetében azonosíthatók a 2000–2022-es intervallumban (kivétel ebben az esetben is Temes és Krassó-Szörény). Az egyetlen kivétel, ami nem támasztja alá a konvergencia folyamatait, Szerbia egyes körzeteinek, valamint Eszék térségének, és Vas, illetve Csongrád-Csanád vármegyék átlagnál alacsonyabb növekedési üteme.

4.3. Térbeli súlypont elmozdulása

A térbeli súlypont elemzésének célja, hogy vizsgálja adott időben és térségben a térbeli struktúra változásának mértékét és irányát. Ezáltal rávilágíthat a konvergenciafolyamatok okozta hangsúlyeltolódásra is. Amennyiben például megvalósul egy térség nyugat–kelet irányú konvergenciája, az feltételezhetően magával hozza a súlypont elmozdulását is ezen tengely mentén. A Kárpát-medence országaiban a fajlagos bruttó hozzáadott érték földrajzi súlypontja 2000-ben Sárospácsról (HU) nyugatra (nagyjából 2-3 km) helyezkedett el, és a vizsgált időszak során a korábban látott növekedési ütem eltéréseinek és a konvergenciafolyamatoknak megfelelően kis mértékben keletre tolódott el, Szabadszállástól északi irányban. A teljes időszakban egy nagyjából 50 km-es pálya mentén mozdult el.

8. ábra. *Fajlagos bruttó hozzáadott érték súlypontjának elmozdulása a térségben*
(bal: 2000, jobb: 2022)

Figure 8. *Shift in the centre of gravity of specific gross value added in the region*
(left: 2000, right: 2022)

Forrás: saját szerkesztés (Google maps)

A 2008–09-es válság érezhetően hatással volt a Kárpát-medence országaiban is a fajlagos hozzáadott érték alakulására, észak-északkeleti irányban elmozdítva a súlypontot a korábbi pályája mentén. Tehát a súlypont földrajzi változása visszatükrözi a térség konvergens folyamatait és kis mértékben keletre tolódik, közeledve a térség geometriai középpontjához (attól mindössze 35 km-re tér el).

5. ÖSSZEFOGLALÁS

Kelet-Közép-Európában a gazdasági egyenlőtlenségek és a periférikus térségek felzárkóztatása kiemelt prioritás, ugyanis ahogy azt az Európai Bizottság kohéziós jelentései is alátámasztják, a régiók egy jelentős részében az egy főre jutó jövedelem nem éri el az uniós átlag 75%-át. Ezen okból kifolyólag egy speciális térséget, a Kárpát-medence megyéit vizsgáltam meg a konvergencia folyamatok szempontjából, arra a kérdésre keresve a választ, vajon a fajlagos hozzáadott érték eloszlása milyen mintázatokat mutat, és megvalósul-e a hátrányosabb helyzetű térségek felzárkóztatása az elmúlt 20 évben.

A vizsgált időszak elején, 2000-ben a Kárpát-medence NUTS3-as térségeiben a legfejlettebb térségeket Ausztria burgenlandi megyéinek területén, Zágráb körzetében, a Mura mentén (SI), a pozsonyi körzetben és Budapesten találjuk, ahol a bruttó fajlagos hozzáadott érték a felső outlier kategóriába sorolható, míg a legkevésbé fejlett térségek döntő többségében Romániában vannak (sok esetben az átlag 25%-a alatti értékekkel). 2022-re Szerbia kivételével minden országban találunk egy-két olyan megyét, ahol a fajlagos hozzáadott érték meghaladja az átlag 75 százalékát. A legfejlettebb térségek továbbra is Ausztria területén, valamint a pozsonyi, zágrábi és budapesti térségben helyezkednek el, azonban a legfejletlenebb térségek között a romániai megyék mellett a szerbiai Vajdaság egyes kerületei, egyes horvát és magyar megyék is szerepelnek.

A Kárpát-medence konvergenciafolyamatait elemezve elmondható, hogy a térségen belül mind a szigma-, mind a béta-konvergencia megvalósult 2005 és 2022 között a fajlagos hozzáadott érték vonatkozásában, azonban ennek üteme eltérő. A térbeli hatásokat és autokorrelációs szempontokat is figyelembe vevő elemzésekben a konvergencia még hangsúlyosabb, ugyanakkor a térbeli egymásra utaltság jelentősen rontja a konvergencia felezési idejét. A konvergenciát támasztja alá továbbá az is, hogy a fajlagos hozzáadott érték súlypontja a teljes időszak során a vizsgált térség belseje felé mozdult el, kevésbé koncentrált eloszlást mutatva.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Alcidi, C., Núñez Ferrer, J., Di Salvo, M., Musmeci, R., & Pilati, M. (2018). *Income Convergence in the EU: A tale of two speeds*. <https://www.ceps.eu/system/files/ConvergencePDF.pdf>
- Andrei, J. V., Chivu, L., Sima, V., Gheorghe, I. G., Nancu, D., & Duică, M. (2023). Investigating the digital convergence in European Union: an econometric analysis of pitfalls and pivots of digital economic transformation. *Economic Research – Ekonomiska Istraživanja*, 36(2), 2142814, <http://dx.doi.org/10.1080/1331677X.2022.2142814>
- Anselin, L. (2005). *Exploring spatial data with GeoDaTM: a workbook*. Center for Spatially Integrated Social Science.
- Benedek, J., Török, I., & Veres, V. (2025). The Convergence Process in Romania: A Multi-dimensional Approach. *Geographical Analysis*, 1–22. <https://doi.org/10.1111/gean.70017>
- Dövényi, Z. (szerk.) (2016). *A Kárpát-medence földrajza*. Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789630598026>
- Egri, Z., & Lengyel, I. (2024). A kelet-közép-európai régiók konvergencia-folyamatainak térökonometriai vizsgálata. *Statisztikai Szemle*, 102(8), 781–809. <https://doi.org/10.20311/stat2024.08.hu0781>
- Európai Bizottság (2022). *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a 8. kohéziós jelentésről: Kohézió Európában 2050-ig*. <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022DC0034&qid=1644393023846&from=EN>
- Európai Bizottság (2024). *Ninth report on economic, social and territorial cohesion*. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Európai Bizottság (2025). *Regional innovation scoreboard*. https://ec.europa.eu/assets/rtd/eis/2025/downloads/RIS_web_download.xlsx
- Eurostat (2024). Adatkészletek: Bruttó hozzáadott érték. <https://data.europa.eu/data/datasets/ovw5ckmikmeqoxmxbcd88q?locale=hu> (letöltve: 2024. 02. 05.)
- Eurostat (2025). Adatbank: Egy főre jutó GDP. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10r_3gdp/default/table?lang=en&category=reg.reg_eco10.reg_eco10gdp (letöltve: 2025. 10. 05.)
- Glódowska, A., & Pera, B. (2019). On the Relationship between Economic Integration, Business Environment and Real Convergence: The Experience of the CEE Countries. *Economies*, 7(2), 54. <https://doi.org/10.3390/economies7020054>

- Gorter, J., & Van der Horst, A. (2005. augusztus 23–27.) *New Economic Geography, Empirics, and Regional Policy* [konferencia-előadás]. 45th Congress of the European Regional Science Association: “Land Use and Water Management in a Sustainable Network Society”, Amsterdam, The Netherlands, European Regional Science Association (ERSA).
- Kocziszy, Gy., & Benedek, J. (2016). Területi folyamatok a Kárpát-medencében. In S. Berghauer, M. Dnyisztrjanszkij, Gy. Fodor, S. Gönczy, T. Izsák, N. Jakab, J. Molnár, I. D. Molnár, G. Papp, E. Sass, T. Vince (szerk.) *Social geographical challenges and search for adequate answers in East-Central Europe of the 21st century: International Geographical Conference* (pp. 295–306). II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Kocziszy, Gy., & Szendi, D. (2020). Additions for ex-post and ex-ante modelling of regional development paths. In Z. Gál; S. Zs. Kovács, B. Páger (szerk.) *Flows of Resources in the Regional Economy in the Age of Digitalisation: Proceedings of the 7th CERS Conference* (pp. 11–20).
- KSH (2024). *ESA2010 – Gyakran Ismételt Kérdések*. https://www.ksh.hu/esa2010_gyik
- Lőcsei, H., Farkas, Gy., Kovály, K., Tátrai, P., & Török, I. (2021). Területi növekedési pályák a Kárpát-medencében a 2010-es években: Regionális folyamatok. *Kisebbségi Szemle*, (4), 7–41.
- Molnár, J., & Papp, G. (szerk.) (2022). *A Kárpát-medence földrajza. Természet, társadalom, gazdaság, néprajz*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Nemes Nagy, J. (1998). *A tér a társadalomkutatásban (Bevezetés a regionális tudományba)*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Pénzes, J., & Kiss, J. P. (2025). A területi egyenlőtlenségek trendjei Kelet-Közép-Európában és Magyarországon az uniós tagság első két évtizedében. In I. Gy. Tóth, A. Gábos, & M. Medgyesi (szerk.): *Társadalmi Riport 2024*. TÁRKI.
- Postiglione, P., Cartone, A., & Panzera, D. (2020). Economic Convergence in EU NUTS 3 Regions: A Spatial Econometric Perspective. *Sustainability*, 12(17), 6717. <https://doi.org/10.3390/su12176717>
- Sebestyén, T. (2011). *Hálózati struktúrák szerepe a gazdasági teljesítményben. A modellezés és az empirikus vizsgálat lehetőségei*. [Doktori disszertáció, PTE.]
- Stanišić, N. (2012). The Effects of the Economic Crisis on Income Convergence in the European Union. *Acta Oeconomica*, 62(2), 161–182.
- Szendi, D. (2015). A lokális humán fejlettségi index eloszlása és területi autokorrelációja Németország és Magyarország esetében. *Területi statisztika*, 55(6), 556–591.
- Szendi, D. (2022). Patterns of Added Value and Innovation in Europe — With Special Regards to Metropolitan Regions of CEE. *Ekonomika Regiona / Economy of Regions*, 18(1), 252–264. <http://doi.org/10.17059/ekon.reg.2022-1-18>
- Szendi, D. (2024). The Impact of the Economic and Social Shocks (Crises) of the 2000s on Gross Value Added in Central-Eastern Europe. *Geographica Pannonica*, 28(2), 104–114. <http://doi.org/10.5937/gp28-49299>
- Szendi, D. (2025). *Válságok hatása a területi egyenlőtlenségekre az Európai Unió NUTS3-as térségeiben*. [Habilitációs értekezés.]
- Tobler, W. R. (1970). A Computer Movie Simulating Urban Growth in the Detroit Region. *Economic Geography*, (46), 234–240.

- Tóth, G. (2013). *Bevezetés a területi elemzések módszertanába*. Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Tóth, G., & Kincses, Á. (2024). A Kárpát–Pannon térség gazdasági térszerkezete. *Statisztikai Szemle*, 102(5), 397–414. <https://doi.org/10.20311/stat2024.05.hu0397>
- Tóth, G., & Nagy, Z. (2013). Eltérő vagy azonos fejlődési pályák? A hazai nagyvárosok és térségek összehasonlító vizsgálata. *Területi Statisztika*, 53(6), 593–612.

Kocziszký György¹

Pályafüggőség hatása a magyar vármegyék helyzetére: adalékok területi gazdasági fejlődési folyamatok hosszabb távú perzisztenciájának magyarázatához

Kivonat

A regionális gazdaságtani szakirodalom a 2000-es évek elejétől megkülönböztetett figyelmet fordít a közép-kelet-európai országok területi fejlődési folyamatainak, konvergenciájának, ill. divergenciájának vizsgálatára. Az elemzések során alkalmazott, többnyire rövid távú, egyensúlyi modellek azonban figyelmen kívül hagyják a vizsgált területek historikus gazdaságstratégiai beágyazódottságát, a jelen gazdasági fejlődését befolyásoló múltbéli döntéseket, amelyek túlnyúlnak gazdasági és politikai ciklusokon.

Tanulmányunkban a 2000–2022 közötti időszak területi gazdaságstatisztikai adatainak felhasználásával arra keresünk választ, hogy a magyar vármegyék gazdasági fejlődése mennyire pálya(út)-függő, azaz milyen hatással vannak jelenünkre a múltbéli makro-, mezo- és mikro-gazdaságstratégiák, döntések, különös tekintettel a gazdaság szerkezetére, termelékenységre, technikai, technológiai színvonalára és megújulási potenciáljára.

Vizsgálatunk alapján három kategóriába soroltuk gazdasági fejlődési pályájuk alapján a magyar fővárost és a vármegyéket. Ennek figyelembevételével összefoglaltuk a pályakorrekciókat támogató kívánatos lépéseket.

Kulcsszavak: gazdasági pályafüggőség, historikus beágyazódottság, vármegyék, perzisztencia

Abstract: The Impact of Path Dependency on the Situation of Hungarian Counties: Contributions to Explaining the Long-term Persistence of Territorial Economic Development Processes

Since the early 2000s, the literature on regional economics has devoted particular attention to the analysis of territorial development processes in Central and Eastern European countries, focusing on convergence and divergence trends. However, the predominantly short-term, equilibrium-based models applied in these analyses tend to neglect the historical economic–strategic embeddedness of the territories under examination, as well as past decisions that continue to influence current economic development and extend beyond economic and political cycles.

In this study, using regional economic statistical data from the period 2000–2022, we seek to determine to what extent the economic development of Hungarian counties is path dependent. In other words, we examine how past macro-, meso-, and micro-level economic strategies and decisions affect present outcomes, with particular emphasis on economic structure, productivity, technical and technological standards, and renewal potential.

1 Egyetemi tanár, Budapesti Metropolitan Egyetem. E-mail: gykocziszký@metropolitan.hu

Based on our analysis, we classified the Hungarian capital and the counties into three categories according to their economic development trajectories. Taking this classification into account, we summarize the desirable steps that may support trajectory correction.

Keywords: path dependence, historical embedding, country, persistence

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Kocziszky, Gy. (2025). Pályafüggőség hatása a magyar vármegyék helyzetére: adalékok területi gazdasági fejlődési folyamatok hosszabb távú perzisztenciájának magyarázatához. *Erdélyi Társadalom*, 23(2), 55–78. <https://doi.org/10.17177/77171.320>

I. BEVEZETŐ

A közép-kelet-európai országok Európai Unióhoz történt csatlakozási szándékában, kimondva-kimondatlanul benne volt az EU fejlettségi átlagához való gyors felemelkedés reménye. Az 1990-ben végbement geopolitikai és gazdaságstratégiai fordulat alapján az elemzők többsége ezt megvalósíthatónak tartotta. Véleménykülönbség csak a felzárkózás sebességében és időhorizontjában volt (Mclogughlin et al., 2024). A gyors intézményi fordulat, mint azt számos elemzés igazolja, az érintett országokon belül differenciált hatást váltott ki (Benedek, 2025; Illés, 2002; Kocziszky et al., 2003; Szendi, 2024; Bogumił, 2009). Így volt ez Magyarország esetében is.

A korábban folyamatos állami szubvencióval „életben tartott” vállalkozások, ágazatok, települések és térségek gazdasági helyzete megroppant (Kocziszky, 2021; Mládek, 1995; Pysz, 2011; Starek, 1992). A kelet-európai piacok elvesztése miatt strukturális sokkhatás lépett fel. A szerkezeti válságok területi válságokat idéztek elő, amelyek következményei egyes térségekben ma is jelen vannak. A korábban megszokott felfogásban összeállított reorganizációs kísérletek többsége sikertelennek bizonyult. Az átmenet kezdeti időszakában (1990–1992 között) a gazdaság teljesítménye csökkent, a munkanélküliség nőtt, majd 1994-ben a folyamat megállt, a gazdaság lassú növekedésnek indult (1. táblázat).

1. táblázat. *Magyarország főbb makrogazdasági indikátorai, % (1990–1999)*

Table 1. *Key Macroeconomic Indicators of Hungary, % (1990–1999)*

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
GDP éves növekedés	-3,5	-12,1	-3,1	-0,6	2,9	1,5	0,1	3,1	3,9	3,1
GDP/fő éves növekedés	-6,4	-11,9	-3,1	-0,5	3,0	1,6	0,2	3,5	4,5	3,5
Fogyasztóiár-index éves változása	28,9	35,0	23,0	22,5	18,8	28,2	23,6	18,3	14,3	10,0
Államháztartás adóssága a GDP százalékában	66,2	77,1	79,5	90,7	89,6	84,1	71,4	62,3	60,5	60,4
Munkanélküliségi ráta	2,8	9,7	9,9	12,1	10,8	10,2	10,0	9,0	8,9	6,9
Folyó fizetési mérleg egyenleg a GDP %-ában	0,4	1,2	0,9	-10,6	-9,4	-3,4	-3,7	-4,1	-7,1	-7,9
Kamatszint	28,8	35,2	33,1	25,4	27,4	32,6	27,3	21,8	19,3	16,3

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

A magyar ipar kibocsátása 1990–1995 között 40 százalékkal esett vissza (KSH, 2010), a vállalkozások 60 százaléka csődbe ment. A mentőakció az állami tartozások rendezésével kezdődött: 1992-ben és 1993 elején közel 15 milliárd forint támogatást kapott 14 ipari nagyvállalat („A piszkos tizenkettő”, 1996). Ez az adósságállományuk elengedését, átütemezését, részvényre alakítását jelentette.

A gazdasági válság különösen a nehézipart (bányászatot, kohászatot, nehézgépgyártást) érintette (Gráf, 2006; Tolcsvai, 2006; Kocziszky, 2021). Néhány olyan ágazat, amely a KGST munkamegosztásán belül magyar specialitású volt (pl.: autóbusz, vasúti mozdony, targonca) csaknem teljes egészében megszűnt.

A tervgazdaság csődje, majd a gazdasági modellváltás következtében perifériális helyzetbe került magyar vármegyék a korábbi (vagy elmulasztott) gazdaságpolitikai döntések következtében fejlődési csapdahelyzetbe kerültek. Mások, ahol sikeresnek bizonyult a megváltozott feltételekhez igazodó struktúraváltás, új fejlődési pályán indultak el (pl.: Győr-Sopron-Moson, Fejér, Komárom-Esztergom vármegye).

Tanulmányunkban a gazdasági pálya (út) függőség elmélettörténeti hátterének rövid áttekintést követően arra keresünk választ, hogy:

- Milyen tényezők és hogyan hatottak, hatnak a magyar vármegyék gazdasági pályafüggőségére?
- Milyen következtetések vonhatók le ezeknek a pályáknak az összehasonlításából?
- Milyen gazdaságstratégiai döntések befolyásolhatják a pályaelhagyást?

Először a gazdasági pályafüggőség okainak és következményeinek szakirodalmi hátterét tekintjük át. Tekintettel a rendelkezésre álló fejlődés-gazdaságtani források számára és sokszínűségére, csak röviden foglaljuk össze az interdependencia-elmélet közgazdaságtani hátterét. Eltekintünk politikai és intézményelméleti kérdéseinek tárgyalásától.

Tanulmányunk második részében a hazai területi folyamatok gazdasági pályafüggőségét befolyásoló tényezőket foglaljuk össze, és elemezzük a 2000–2022 közötti időszakot.

Végül az empirikus adatokra támaszkodva, néhány következtetésre vállalkozunk.

2. GAZDASÁGI FÜGGŐSÉG, PÁLYAFÜGGŐSÉG SZAKIRODALMI ELŐZMÉNYEI

A gazdasági fejlődés kérdésével valamennyi közgazdasági iskola foglalkozik. Ezek az elméletek térben és időben változtak és változnak az iskola felfogásának függvényében. Ennek során újrarendelés tárgyat képezte a ricardói komparatív előnyökre épülő modell, majd annak módosított, kibővített változata, de kiemelten tárgyalja a kérdéskört a heterodox gazdaságtan és az endogén növekedésméletek is.

A transznacionális gazdasági kapcsolatok bővülésével egyidejűleg egyre többen elemzik, hogy a fejlődés a partneri kapcsolatok szimmetriája vagy aszimmetriája mentén megy végbe. Ennek függvényében ui. egyoldalú vagy kölcsönös és kiegyensúlyozott előnyökön alapuló kapcsolatok jöhetnek létre.

Az aszimmetria egyoldalú függőségi kapcsolatok kialakulásához vezet.

A szakirodalom (Eisler, 1904) szerint a függőség fogalma a skolasztika korában jelent meg, amikor Rudolf Goclenius (1615) a kapcsolatok négy típusát különböztette meg: alapvető függőség (dependentia essentialiter), véletlen függőség (dependentia accidentaliter), okozati függőség (dependtia couisilis) és személyi függőség (dependtia personalis).

A világgazdaságtan fejlődésgazdaságtannal foglalkozó fejezetei az 1950-es évektől a dependencia és az interdependencia kérdskörét, kialakulását és következményeit behatóan tárgyalja, különös tekintettel a „fejlődési szakadékok” társadalmi és gazdasági következményeire (Szentes, 1999; Roubini & Mihm, 2011).

Az egyes közgazdasági iskolák evvel kapcsolatos megállapításai, értékelései (hasonlóan más kérdésekhez) közel sem egybehangzóak, a modellek kapcsán számos kritika fogalmazódott meg.

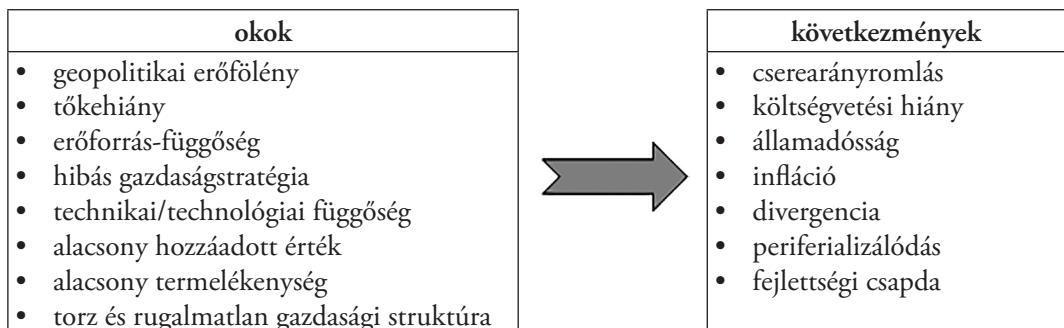
„A nemzetközi gazdaság és csere klasszikus, ricardói elmélete naivan optimista és méginkább irreálissá váló képet festett a világgazdaság rendszeréről.” (Szentes, 1999: 253)

„A neoklasszikus iskola Ohlin-féle modelljének termelési függvényei a gyakorlatban alig tekinthetők helytállónak, mert eltekintenek a termelési tényezők egyenlőtlen elosztásától.” (Roubini & Mihm, 2011: 72)

A források azonban egyetértenek abban, hogy a gazdasági munkamegosztás formája, hatékonysága releváns szerepet tölt be a gazdasági fejlődésben, a hosszabb távú növekedési pályák alakulásában.

Az aszimmetrikus kapcsolat alá- és fölérendeltséget, korlátozott mozgásteret, kiszolgáltatottságot jelent. Nincs ez másképpen a szubnacionális szintű (országon belüli régiók közötti) gazdasági, társadalmi folyamatok esetében sem.

Az aszimmetrikus gazdasági kapcsolatok (függőség) okai és következményei összetettek (1. ábra).

1. ábra. Az aszimmetrikus gazdasági kapcsolatok okai és következményei

Figure 1. Causes and Consequences of Asymmetric Economic Relations

Forrás: saját szerkesztés

A gazdasági függőség okait vizsgálva a szakirodalom kiemelten foglalkozik a geopolitikai erőfölény hatásával, ill. annak eszközeivel (embargó, gazdasági hadviselés, stb.) és következményeivel (Deák, 2022).

Az erőfölény érvényre juttatása a gyengébb szervezetekkel (államok, gazdálkodó szervezetek) szemben nem újszerű, legfeljebb a megjelenési formái változtak, ill. változnak napjainkban is. Hosszan lehetne sorolni az erőfölényből adott ország piacgazdasági viszonyaiba (intézményrendszerébe, értékrendjébe, gazdasági és szociális helyzetébe stb.) történő beavatkozásra vonatkozó 20. századi példákat.

A hatalmi fölény kapcsán érdemes elgondolkodni az emigrációban élő Eckhardt Tibor 1943. július elsejei keltezésű (a Kisgazdapárt vezetőihez Washingtonból írott) leveléről: „Végtelenül kicsi pont vagyunk a nagyvilágban. Egy néger falu az afrikai Aranyparton, egy lakatlan homoksáv a Perzsa-öbölben, egy maláriás dzsungel a Salamon-szigeteken fontosabb terület a nagyhatalmak szemében, mint egész Magyarország.” (Idézi: Nemeskürty, 1955: 271)

Az előbbiekhöz hasonló okok miatt került a figyelem középpontjába a technikai és a technológiai függőség. Elég, ha arra utalunk, hogy a 18. században milyen hátrány jelentett a hagyományos szövési technológiához és takácsmesterséghez ragaszkodás az új ipari technológiákkal szemben. A szakirodalom napjainkban hasonló robbanásról beszél a chipgyártás és az AI megjelenése kapcsán (ennek hiányában „másod- és harmadrendű ország” besorolásról olvashatunk (Henning, 1992).

Tipikus esete a technológiai, technikai pályafüggőségnek az iparosodás korai időszakában Borsod vármegyében kialakult kohászat, ill. az arra később ráépülő gépipar. A 18. században megindult ipartelepítés lehetséges változatai közül a korabeli döntéshozók a vaskohászatot választották. Döntésük következtében a Sajó-medencében kialakult a vas- és acélgégyártás (Diósgyőr, Ózd, Borsodnádásd). Az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején jelentkező ágazati válság ellenére a korabeli gazdaságpolitika fenntartotta, ill. időről időre kísérletet tett az ágazat újjáélesztésére. A korabeli döntésnek máig tartó következményei az érintett településeken kialakult tájsebek, felhagyott iparterületek, amelyek hasznosítására mind ez ideig nem született megoldás.

Az egyenlőtlen gazdasági fejlődést magyarázó elméletek és a vonatkozó szakirodalom gazdag, a kérdéskört áttekintő kiváló összefoglaló munkák születettek (Benedek, 2016; Hahn, 2008). Témánk szempontjából releváns magyarázó modellek két csoportba sorolhatóak (2. táblázat).

2. táblázat: *Területi gazdasági függőség elméletei*
Table 2. *Theories of Territorial Economic Dependence*

Megnevezés	Kialakulás		Forrás
	Oka	Következménye	
centrum-periféria elméletek	• egyenlőtlen csere • gazdasági erőfölény • kényszer	• területi hierarchiák kialakulása	• Wallerstein, 1983 • Nemes Nagy, 1996 • Perroux, 1988
historikus (pálya, út) függőség elméletek	• historikus döntések • hosszú távú beágyazódottság • reziliencia hiánya	• csapdahelyzetek kialakulása	• Balogh, 1963 • David, 1985 • North, 1991 • Arthur, 1994 • Prebisch, 1959 • Myrdal, 1968 • Perroux, 1972

Forrás: saját szerkesztés

Az 1950-es évek elején született centrum és periféria elmélet politikai és strukturális okokra vezeti vissza a fejlettségi különbségek és a perifériális helyzetbe került térségnek (országnak) a centrumtól való függőségét (Singer, 1950; Prebisch, 1959). Ennek kapcsán megjelent a gazdaságra vonatkozóan a fejlett és alulfejlett térség megnevezése (Frank, 1966). Alapjául Furtado (1962) megfogalmazása szolgált, amely szerint az alulfejlettség nem egyik pillanatról a másikra következik be, hanem egy hosszabb folyamat eredménye.

A második csoportba sorolt pályafüggőségi elmélet abból indul ki, hogy a múltbeli döntéseknek hosszabb távú hatása van a jövőbeni események alakulására. A fogalmat David és Arthur tanulmányai alapján ismerhettük meg (David, 1985; Arthur, 1994). Véleményük szerint egy rendszer jövőbeni állapota önmagát erősítő, múltbeli döntéseken alapuló folyamat. David fontosnak tartja megemlíteni, hogy a neoklasszikus egyensúlyi közgazdaságtan figyelmen kívül hagyja a történelmi előzményeket, ami nélkül a jelen és a jövő eseményeinek leírása szükségszerűen pontatlan.

Az útfüggőség fogalmát a gazdaságtörténészek mellett széles körben alkalmazzák a közgazdaságtanban, a politikatudományban, a szociológiában és a földrajzban olyan rendszerek és folyamatok leírására, amelyeket saját történetük irányít. Formálisabban, az útfüggő rendszert vagy folyamatot a nemergodicitás jellemzi, amely a sztochasztikus rendszerek elméletéből származik.

Míg egy ergodik rendszer (folyamata vagy a kezdeti feltételektől független egy invariáns) aszimptotikus valószínűségi eloszlás felé konvergál, egy útfüggő sztochasztikus rendszer aszimptotikus valószínűségi eloszlása a saját történetének következményeként alakul. Az útfüggőség a dinamikus rendszerek jellemzője. Ezért szükséges, „elméletek kidolgozása és hipotézisek függő megfogalmazása azokkal a gazdasági körülményekkel kapcsolatban, amelyek az út dinamikáját jellemzik, ahol a múltbeli események következményei várhatóan nagy és maradandó hatást gyakorolják” (David, 2007: 92).

Brandes (1955) szerint pályafüggőség esetében egy folyamat korábbi állapotjellemezői hosszabb távon változatlanul érvényesülnek a jövőben is.

Puffert (2000) szerint egy gazdasági folyamat pályafüggőségéről akkor beszélhetünk, ha a korábbi technológiának és termékstruktúrájának meghatározó következményei vannak a későbbi allokációs folyamatokra. Értelmezése szerint gazdasági döntések esetében több változat közül választhat a döntéshozó. A döntés meghatározza a későbbi események lefolyását.

A gazdaság pályafüggőség-kialakulása Gersch szerint négy fázisból áll (Gersch et al., 2017):

- az első szakaszban az események jelentősen szóródnak, a közöttük lévő függőségi kapcsolat laza;
- a második fázisban az események öngeneráló hatása miatt az események függősége egy kritikus tartományt vesz fel;
- a harmadik fázisban a második fázisban létrejött közös értéktartomány jelöli ki az eredőt (loch-in hatás);
- a negyedik szakaszban külső (sokkhatás) vagy belső (endogén) okok miatt elindul a pályakeresés, új pálya létrehozása.

Gorsch szerint a pálya harmadik fázisában tehát a vizsgált esemény értéke állandósul, sem exogén, sem pedig endogén tényezők nem billentik abból ki. Evvel szemben a negyedik szakaszban endogén és egzogén hatások eredőjeként a rendszer kibillen korábbi egyensúlyi állapotából és kísérletet tesz új pálya követésére.

Kevésbé egységes a szakirodalom álláspontja a pályafüggőség kialakulását illetően. North (1991) egyértelműen az intézményrendszerhez köti. Véleménye szerint az intézményrendszer az, ami kijelöli a gazdaság fejlődési pályáját. Pályamódosulást csak az intézményrendszer érdemi átalakulása idéz elő, amit történelmi jelentőségű döntésekhez kapcsol (pl.: geopolitikai változás).

Mások a technológiai folyamatok változását tekintik döntő jelentőségűnek. Azaz a korábban meghozott technikai, technológiai és szakmai döntések a térségek specializációját, szakmai kultúráját hosszabb távon befolyásolják. Hasonló hatású a térbeli munkamegosztás, ami kihat a jelenlegi és a jövőbeli fejlődésre (Massey, 1995).

Harvey (2006) szerint adott térség fejlődése nem más, mint a hosszú távú felhalmozás és visszaesések folyamata, ami történelmileg meghatározza a térség jövőjét.

Megoszlanak a vélemények abban a vonatkozásban is, hogy a megelőző döntések milyen hosszan determinálják a jövőbeni pálya alakulását. Általánosan elfogadott álláspont szerint ezek általában a technikai, technológiai ciklusokon túlnyúlnak. Evvel szemben Latacz-Lohmann és szerzőtársai (2002) szerint az ökológiai folyamatok esetében csak kritikus sokkhatások következtében következik be pályakorrekció.

A földrajztudomány az útfüggőség (pályafüggőség) és a „beragadás” fogalmát elsősorban az evolúcióval hozza kapcsolatba. Martin és szerzőtársa (2006) magyarázata szerint a beragadás számos szempontból helyfüggő, ami annyit jelent, hogy a helyi gazdaság veszíti el dinamizmusát.

A publikációk többsége az útfüggőséget teoretikusan tárgyalja, kevesen vállalkoznak a pálya empirikus bemutatására. Az utóbbiak közé tartozik Dörte és szerzőtársainak (2018) kutatása, akik a legnagyobb 30 német város fejlődési pályáját vizsgálták 2010–2017 között három (gazdasági, demográfiai és a lokációs) index segítségével. Az általuk definiált gazdasági index három (a népesség, a foglalkoztatottak száma, a termelékenység), a demográfiai index négy (a teljes népesség, a 20 év alatti népesség, a foglalkoztatottak száma és az éves átlagos termelékenységi ráta), a lokációs index további négy részindexet foglal magába.

Eredményeik azt igazolják, hogy a városok összesített indexének évenkénti ingadozása elsősorban a gazdasági index változásainak függvénye. Ezzel szemben a demográfiai index időbeli dinamikája korlátozott. A lokációs index az oktatás és innováció, a nemzetköziség és az elérhetőség szempontjait veszi figyelembe, a szerzők elemzése szerint nagyjából azonos szinten maradt. A fent leírt megfigyeléseket alátámasztja a három részindex átlagos szórásának szintje (2010–2017). Míg a gazdasági index átlagos szórása 0,38, a demográfiai index szórása 0,19, a lokációs indexé pedig 0,15. A lokációs index tartóssága arra utal, hogy a lokációs tényezők strukturális javulása nem azonnal érvényesül, hanem hosszabb időre van szükség, ahhoz, hogy a városfejlesztésben sikereket lehessen elérni.

3. AZ ELEMZÉS MÓDSZERTANA ÉS ADATBÁZISA

Tanulmányunkban Budapest és 19 magyar vármegye gazdasági pályafüggőségét vizsgáltuk 2000–2022 között három lépésben:

Először a pályafüggőséget meghatározó négy látens változóhoz (gazdaság szerkezete, gazdaság teljesítménye, gazdaság technikai színvonala és megújulási képessége) indikátorokat rendelünk a KSH területi adatbázisai alapján (3. táblázat).

A második lépésben az indikátorok alapján indexeket képeztünk és meghatároztuk az indexek trendjeit, majd ennek alapján elkészítettük a vármegyék gazdasági pályáinak ún. hő térképét.

A harmadik lépésben a trendek elemzése, a bázis- és volumenindexek rangsorai alapján következtetéseket vontunk le.

3. táblázat. *Vármegye pályafüggőségének elemzése során alkalmazott változók*

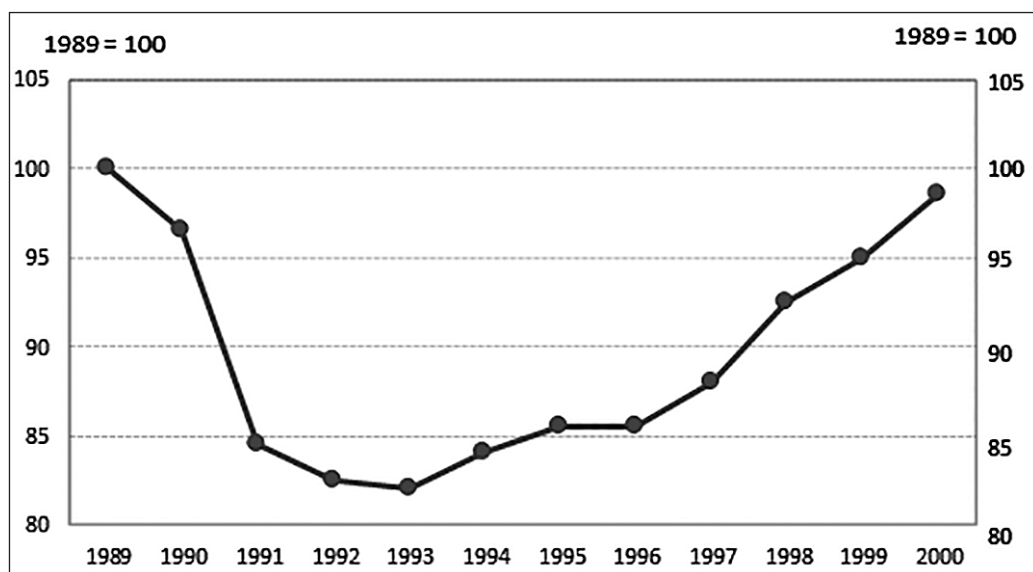
Table 3. *Variables Used in Analyzing the Path Dependency of Counties*

Ssz.	Látens változó	Indikátor	Index
1.	gazdaság szerkezete	- vármegyei foglalkoztatottak száma (gazdaság egésze, ágazatok) - vármegyei kibocsátás nagysága (gazdaság egésze, ágazatok)	- ágazatok koncentrációja (Herfindahl–Hirschman-index, HHI) - ágazatok súlya
2.	gazdaság teljesítménye	- vármegyei bruttó hozzáadott érték (gazdaság egésze, ágazatok) - foglalkoztatottak száma (gazdaság egésze, ágazatok) - vármegyei GDP - vármegyei ipari foglalkoztatottak száma	- vármegyei termelékenység - ipari termelékenység - GDP területi koncentrációja (HHI)

Ssz.	Látens változó	Indikátor	Index
3.	gazdaság technikai színvona	- beruházás összesen - bruttó állóeszköz-állomány - gépek, berendezések, járművek beruházása - foglalkoztatotti létszám - bruttó hozzáadott érték	- teljes tényező termelékenység (TFP) - beruházás / GDP
4.	gazdaság megújulási képessége	- K + F ráfordítás - GDP - születéskor várható élettartam - felsőfokú végzettségűek aránya a 35 éves és idősebb népességben	- K + F / GDP - HDI

Forrás: saját szerkesztés

Budapestnek a vármegyék vizsgálati körbe történő beemelését társadalmi, gazdasági, politikai súlya indokolta. A bázisidőszak (2000) kiválasztásának tartalmi és módszertani okai voltak. Az 1990-es évek olyan intézményi és gazdaságstratégiai változásokkal jártak a magyar gazdaságban, amelyek egyrészt rendkívüli volatilitást generáltak, másrészt a gazdaságpolitikai kiigazítások jórészt a 90-es évek végétől, 2000-es évek elejétől jelentkeztek. Evvel egyidejűleg a hazai GDP is rendkívül volatilisen alakult (2. ábra).

2. ábra. A magyar GDP alakulása (1989–2000)
Figure 2. Development of Hungarian GDP (1989–2000)

Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés

A 2000–2022 közötti időszakot két (2008: pénzügyi, 2020: Covid) válság is megtörte, ami átmenetileg eltérő módon befolyásolta a vármegyék gazdasági pályának alakulását. A válságok kifizetését követően, a visszapatтанás után a pálya folytatódott.

4. AZ ELEMZÉSEK FONTOSABB MEGÁLLAPÍTÁSAI

A vármegyék gazdasági pályáinak (fejlődésének, stagnálásának, visszaesésének) tendenciáit a következőkben (a korábban közölt táblázat) látens változói alapján vizsgáljuk. Ezek a változók térben és időben egymást erősíthetik vagy ellenkezőleg, gyengíthetik.

4.1. A gazdaság szerkezetének hatása

Mint arra a szakirodalmi áttekintésben már utaltunk, a szerzők kiemelten foglalkoznak a gazdaság szerkezetének az útfüggőségre gyakorolt hatásával. Ennek magyarázata kézenfekvő: normál, sokkmentes esetben a gazdaság szerkezetének megváltoztatása jelentős erőforrás-koncentrációt igényel makro-, mezo- és mikroszinten egyaránt. A gazdaság szerkezetének a hatását egyrészt a kibocsátás, másrészt a foglalkoztatottság alapján aggregált és ágazati szintű területi koncentrációs mutató (a Herfindahl–Hirschman-index, HHI) felhasználásával mértük:

$$HHI = \sum_{i=1}^{20} \left(\frac{x_i}{\sum_{i=1}^{20} x_i} \right)^2,$$

ahol: x_i = gazdaság kibocsátása (vagy a foglalkoztatottak száma) az i -edik vármegyében. A megyék gazdasági ágainak koncentráltasága:

$$HHI = \sum_{j=1}^9 \left(\frac{x_j}{\sum_{j=1}^9 x_j} \right)^2,$$

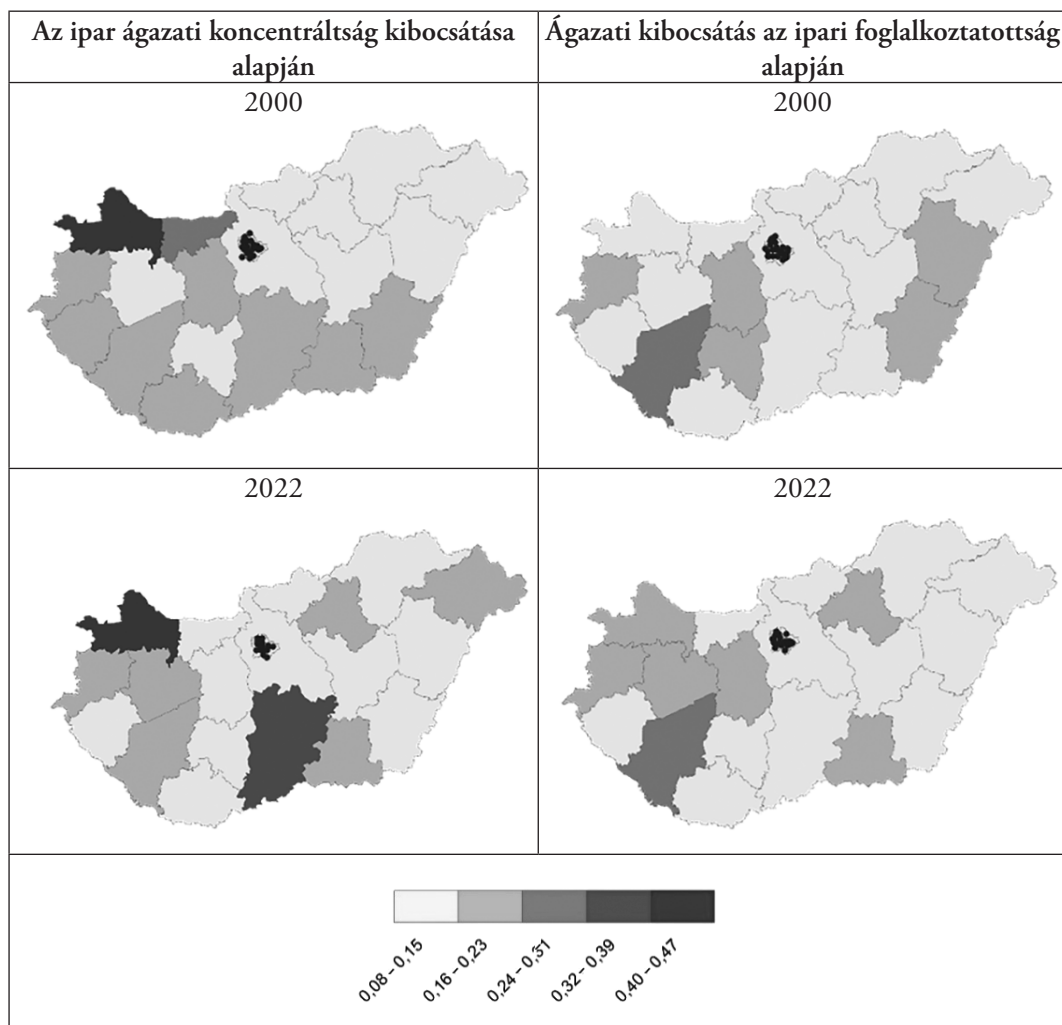
ahol: x_j az ágazat kibocsátása (vagy a foglalkoztatottak száma) a j -edik ágazatban.

A koncentráció (HHI) növekedése egyrészt a gazdasági struktúra szűkülésére utal, ami egy sokkhatás esetében a gazdaság alkalmazkodóképességének kockázatával, a pályafüggőség kialakulásával jár együtt, másrészt specializációval, ami a méretgazdaságosság javulásával járhat.

A magyar gazdaság lassú strukturális átalakulása folyamatos. Az 1989-ben végbement gazdaságstratégiai változások sokkszerű változásokat indítottak el a hazai gazdaság szerkezetében (lásd részletesen: Barta, 2002; Illés, 2022). Ennek vesztese az ipar, amelynek teljesítménye a nemzetgazdaság egészénél nagyobb mértékben esett vissza. Különösen a nehézipar (bányászat, kohászat) leépülése volt drasztikus, ami jelentős munkanélküliséget generált az érintett megyékben (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Baranya, Komárom-Esztergom).

Hasonló tendencia volt tapasztalható a mezőgazdaság (elsősorban az állattenyésztés) esetében, ami Békés, Csongrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg gazdaságát érintette különösen érzékenyen.

A 2000-es évektől kezdődően két tendencia figyelhető meg: egyrészt nőtt a koncentráció Győr-Sopron-Moson, Csongrád vármegyékben, másrészt megkezdődött a diverzifikáció (pl.: Komárom-Esztergom és Fejér) vármegyékben (3. ábra).

3. ábra. A vármegyék gazdasági szerkezetének a koncentráltósága kibocsátás és a foglalkoztatottság alapján, Herfindahl–Hirschman-index (HHI)

Figure 3. Concentration of Economic Structure of Counties Based on Output and Employment, Herfindahl–Hirschman Index (HHI)

Forrás: saját szerkesztés

A vármegyék gazdasági szerkezete eltérően változott. A korábban is iparhiányos vármegyék (Békés, Vas, Zala) esetében szerény mértékben, de új iparágak (elektronika, gépgyártás) jelentek meg. A korábban komoly nehéziparral (bányászat, kohászat, gépipar) rendelkező megyékben (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Baranya, Komárom-Esztergom) az érintett ágazatok leépültek, a betelepült ipari vállalkozások azonban csak részben tudták átvenni a kieső foglalkoztatottságot és hozzáadott értéket.

Az ezredfordulón változatlanul érvényesült az erőltetett dezindusztrializáció és terciálizáció, ami számos veszély forrása. A hazai terciálizáció, minden jel szerint a fizetőképes kereslet miatt elérte felső korlátját, további bővülése jórészt a helyi jövedelmi viszonyok bővülésének függvénye (pl.: pénzügyi szolgáltatás árképzése miatt).

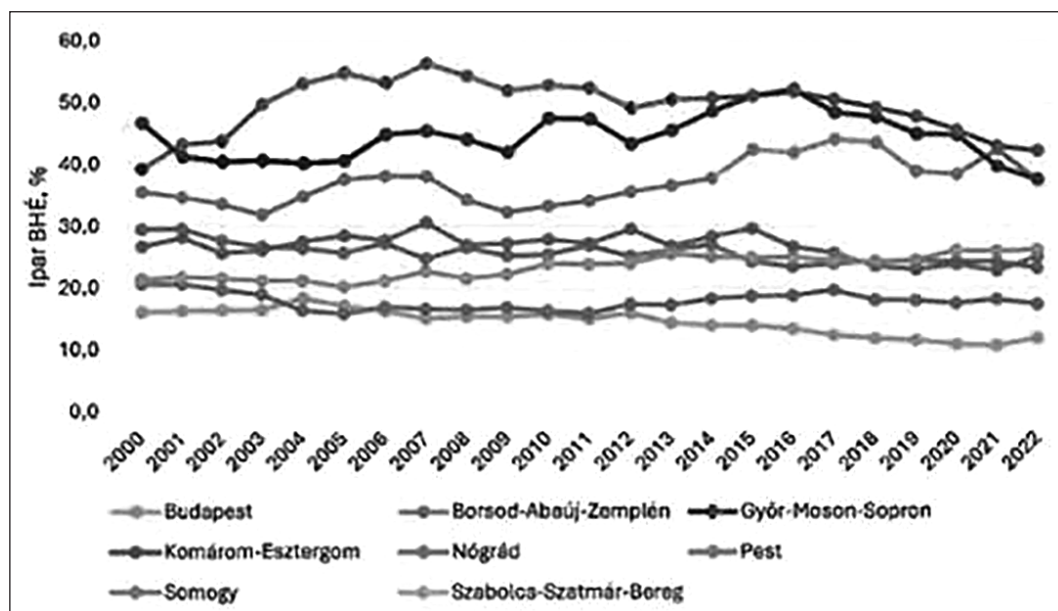
Az ipar elsősorban Győr-Sopron-Moson és Csongrád vármegyében koncentrálódik, összességében a hazai ipar hozzáadott értékének 17,7 százalékát adja, míg a főváros és Pest vármegye esetében ez az arány 10 százalék volt 2022-ben (1. melléklet). Az alábbi két esetben a gépjárműipar, míg az utóbbi esetekben a gyógyszer- és építőipar teljesítménye dominált.

A gazdaság szerkezete Békés, Nógrád, Baranya és Zala vármegyékben állandósult, változás alig volt. Nem nőtt érdemben a helyi gazdaság bruttó hozzáadott értéke, sem pedig a foglalkoztatottsági képessége.

4.2. A gazdaság teljesítményének hatása

A fejlődési csapdák kialakulásában meghatározó szerepe van a gazdaság teljesítményének, a kibocsátás és a termelékenység változásának.

A vizsgált időszakban (2000–2022) továbbra is a főváros iparának bruttó hozzáadott értéke és termelékenysége dominál (4. ábra). A KSH adatai szerint hasonló tendencia volt 2000–2022 között a GDP vonatkozásában (hazai GDP 36 százalékát állították elő Budapesten).

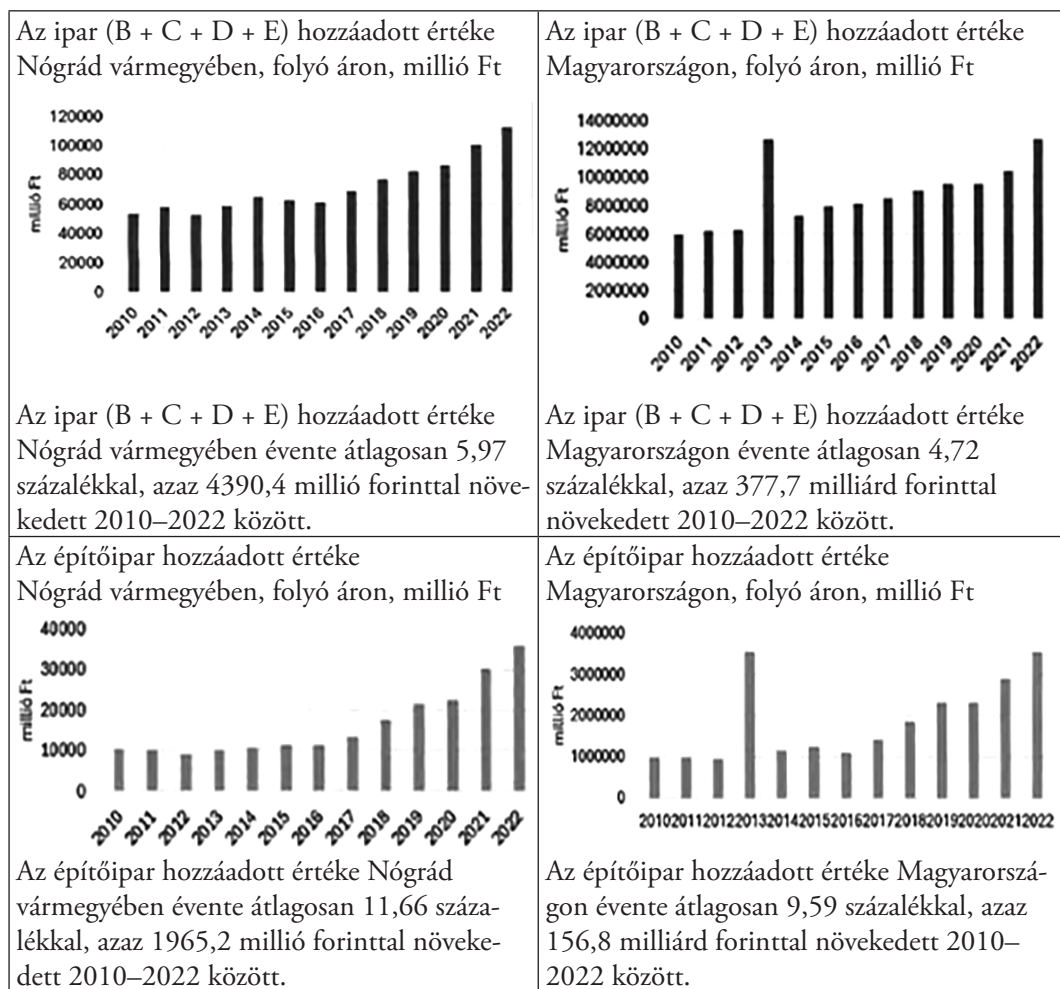
4. ábra. Ipar bruttó hozzáadott értékének változása (%)

Figure 4. Change in Gross Value Added in Industry (%)

Forrás: saját szerkesztés

A 2008-as pénzügyi válság hatására a kibocsátás beszakadt, majd 2010-től ismét visszatért növekedési pályájára a főváros (évi 2,0–2,5 százalékpont). A főváros mellett Pest, Komárom-Esztergom és Bács-Kiskun vármegyék gazdasági súlya nőtt (átlagosan évi 0,4–0,6 százalékponttal).

A legnehezebb helyzetben Zala, Békés, Somogy, Tolna és Nógrád vármegye van, ahol a gazdaság kibocsátása változatlanul alacsony annak ellenére, hogy Nógrád vármegyében az ipar és az építőipar bruttó hozzáadott értékének növekedési üteme meghaladja az országos átlagot (5. ábra).

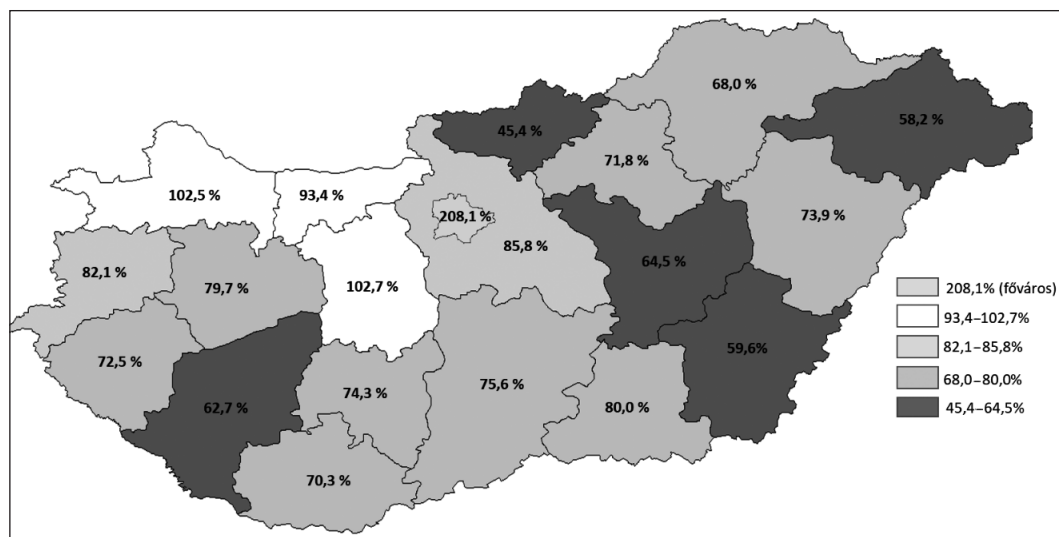
B – bányászat, kőfejtés; C – feldolgozóipar; D – villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás; E – vízellátás, szennyvíz gyűjtése, kezelése, hulladékgazdálkodás, szennyeződésmosztás.

5. ábra. Az ipar hozzáadott értékének alakulása Nógrád vármegyében és Magyarországon 2010–2022 között

Figure 5. Development of Added Value in Industry in Nógrád County and Hungary (2010–2022)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

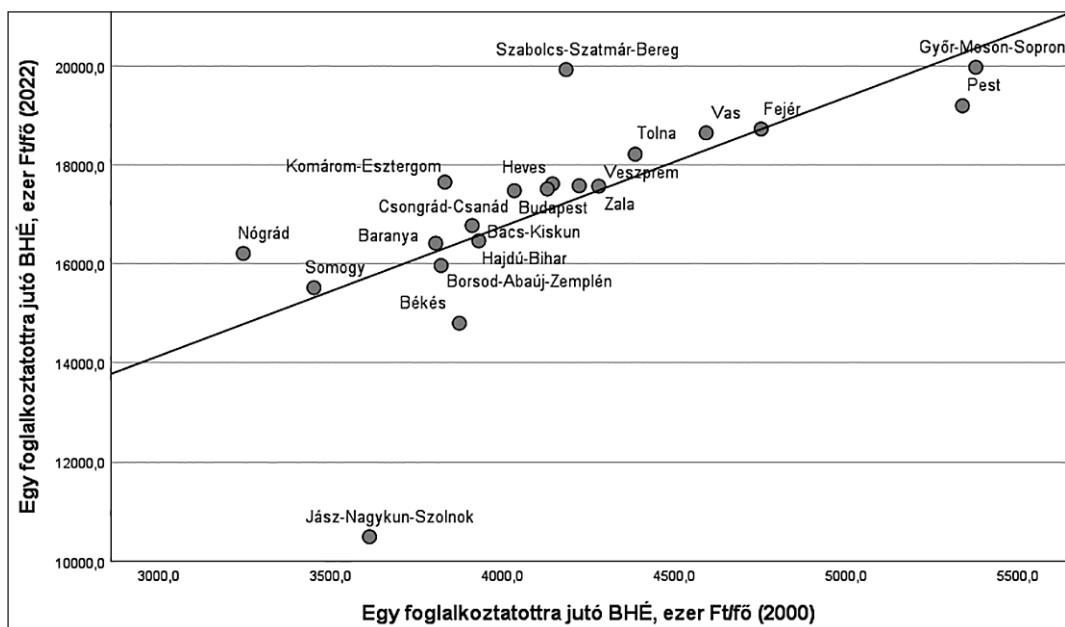
Az egy főre jutó GDP nagysága és növekedési üteme alapján változatlanul Budapest áll az élen, ahol a 6,8 millió forintos országos átlagnak mintegy 2,1-szerese volt az egy főre jutó GDP (2023). A fővárost Fejér és Győr-Moson-Sopron vármegye követte, az országos átlagot 2,8 és 2,6 százalékkal meghaladva. A többi vármegye viszont nem érte el az átlagot, a legkevésbé fejlett Nógrád vármegye pedig még annak a felét sem. A legfejlettebb és a legfejletlenebb vármegye között 4,6-szoros volt (2022) a különbség (6. ábra).

6. ábra. Az egy főre jutó GDP az országos átlag százalékában (2022)
 Figure 6. GDP per Capita as a Percentage of the National Average (2022)
 Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A vármegyék munkatermelékenységének növekedése – nem véletlenül – a nagyobb hozzáadott értékű megyék esetében változatlanul magasabb, de relatív növekedésük alacsonyabb volt. Ezzel szemben a kevésbé fejlett megyék nagyobb mértékű termelékenység-növekedést értek el, mert alacsonyabb bázisról indultak. A kibocsátás alapján mért ipari munkatermelékenység átlagosan 444,4 százalékkal, a bruttó hozzáadott érték alapján mérve pedig 352,8 százalékkal javult 2000-ről 2022-re. Az eltérés oka, hogy az ipari termékek árai kevésbé emelkedtek, mint a költségösszetevők. Emiatt a kibocsátás alapján számított munkatermelékenység növekedése meghaladja a bruttó hozzáadott érték alapján számítottat (a teljes termelési érték ui. magában foglalja az alapanyagokat, az energiaszolgáltatást és más köztes fogyasztási tételeket is).

A fejlettebb ipari központok, mint Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom ipari termelékenysége továbbra is magas, de relatív növekedésük mérsékeltebb (ami a magas bázissal magyarázható). Ezzel szemben Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye, bár magasabb bázisról indult, az átlagot meghaladó relatív termelékenységjavulást ért el, mind kibocsátás, mind bruttó hozzáadott érték tekintetében (7. ábra).

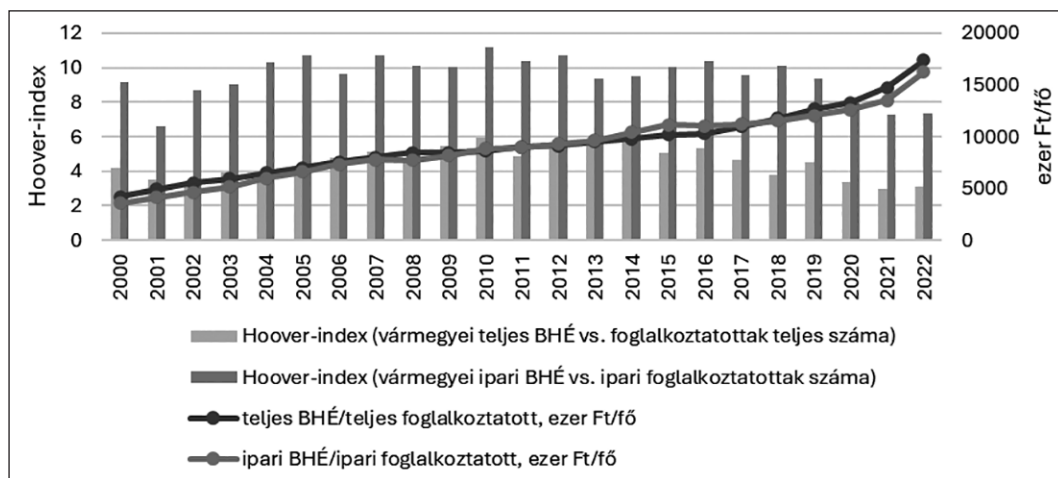

7. ábra. A vármegyék bruttó hozzáadott érték alapú munkatermelékenységének változása valamennyi nemzetgazdasági ág esetében (2000–2022)

Figure 7. Change in Labor Productivity Based on Gross Value Added for All Economic Sectors in the Counties (2000–2022)

Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján

Elemzésünk azt igazolja, hogy a vármegyék ipari termelékenysége közötti különbség (HHI) nőtt (8. ábra).

8. ábra. A munkatermelékenység területi (vármegyei) egyenlőtlenségei (Hoover-index)

Figure 8. Territorial (County-level) Inequalities in Labor Productivity (Hoover Index)

Forrás: saját szerkesztés

4.3. Technikai, technológiai színvonal hatása

A technikai, technológiai függőség esetében az adott térség alapvetően nem generál, hanem legjobb esetben időbeli kéréssel, korlátozottan, de átveszi a technikai, technológiai változásokat.

Innovátor vagy imitátor kategóriába tartozás megítélése újszerű megközelítése a technikai, technológiai szint mérésének (szemben az évtizedekkel ezelőtt alkalmazott gépesítettség, automatizáltság típusú szemléletnek).

Nem egszleges a szakirodalom a színvonal mérésébe bevont indikátorok számában (egyek források a globális versenyképességi index 114 mutatóját használják erre a célra (<http://data.worldbank.org>), más források ezt a számot jelentősen redukálják (pl.: Csugány, 2016).

A technikai, technológiai színvonal változását a nemzetközi gyakorlattal összhangban (némi egyszerűsítéssel élve) egyrészt a teljes tényező termelékenységgel, másrészt a GDP-arányos beruházások segítségével vizsgáltuk. Az elemzések azt igazolják, hogy egyes vármegyék esetében a technikai, technológiai múlt nyomasztólag hatott és hat mind a mai napig (pl.: Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád vármegye esetében), más esetben az elmúlt évtizedek technikai, technológiai hagyományain tovább lehetett építkezni (pl.: Győr-Sopron-Moson vármegyében a járműipar jelentett). Ezt támasztja alá (többek között) a vármegyei és az ipari teljes tényező termelékenység éves átlagos növekedési ütemeiben tapasztalható különbségek is (4. táblázat).

4. táblázat. *Ipari és a nemzetgazdasági TFP éves átlagos növekedési üteme, 2000–2022 (%)*

Table 4. *Average Annual Growth Rate of Industrial and National Economic TFP (Total Factor Productivity), 2000–2022 (%)*

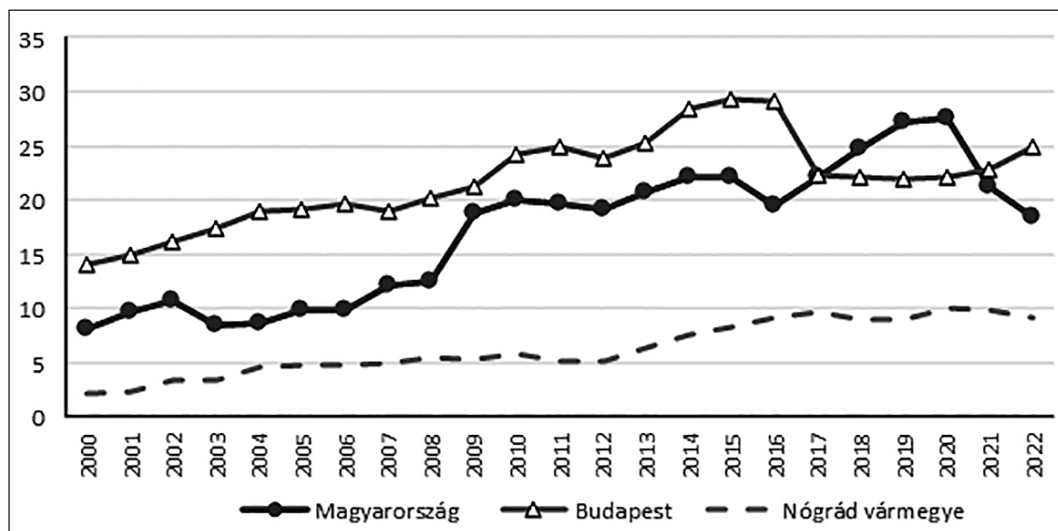
Ssz.	Területi egység	Ipar TFP-emelkedésének évi átlagos üteme	Vármegyei TFP éves átlagos növekedési üteme
1.	Budapest	3,7	4,3
2.	Pest	1,1	1,9
3.	Fejér	5,0	5,1
4.	Komárom-Esztergom	3,1	3,3
5.	Veszprém	2,1	2,2
6.	Győr-Moson-Sopron	3,9	4,1
7.	Vas	3,5	3,6
8.	Zala	1,7	1,7
9.	Baranya	4,3	4,4
10.	Somogy	3,6	3,8
11.	Tolna	2,7	2,6
12.	Borsod-Abaúj-Zemplén	4,6	4,8
13.	Heves	3,5	3,5
14.	Nógrád	3,1	3,2
15.	Hajdú-Bihar	3,0	3,6
16.	Jász-Nagykun-Szolnok	3,2	3,4
17.	Szabolcs-Szatmár-Bereg	2,8	3,0
18.	Bács-Kiskun	3,5	3,6

Ssz.	Területi egység	Ipar TFP-emelkedésének évi átlagos üteme	Vármegyei TFP éves átlagos növekedési üteme
19.	Békés	2,6	2,4
20.	Csongrád-Csanád	3,0	3,3
Ország összesen		3,3	3,9

Forrás: saját szerkesztés

Továbbá a beruházási ráták változásából, ami az elmúlt két évtizedben a gazdaság ciklikus pozíciójának megfelelően volatilisán alakult. Vita csak abban a vonatkozásban van, hogy a beruházások növekedése a túlázások vagy valós reálnövekedés eredménye (Madár, 2023).

Az országos átlagnál nagyobb beruházási rátát tudott elérni a főváros, Borsod-Abaúj-Zemp-lén, Pest, Hajdú-Bihar, Győr-Sopron-Moson vármegye. A sereghajtók között volt Tolna, Baranya és Nógrád vármegye. (A 9. ábrán a jobb áttekinthetőség érdekében a két szélső adatsort – Budapest és Nógrád vármegye –, valamint Budapest adatait tüntettük fel.)

9. ábra. A beruházási ráta változása (%)

Figure 9. Change in Investment Rate (%)

Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés

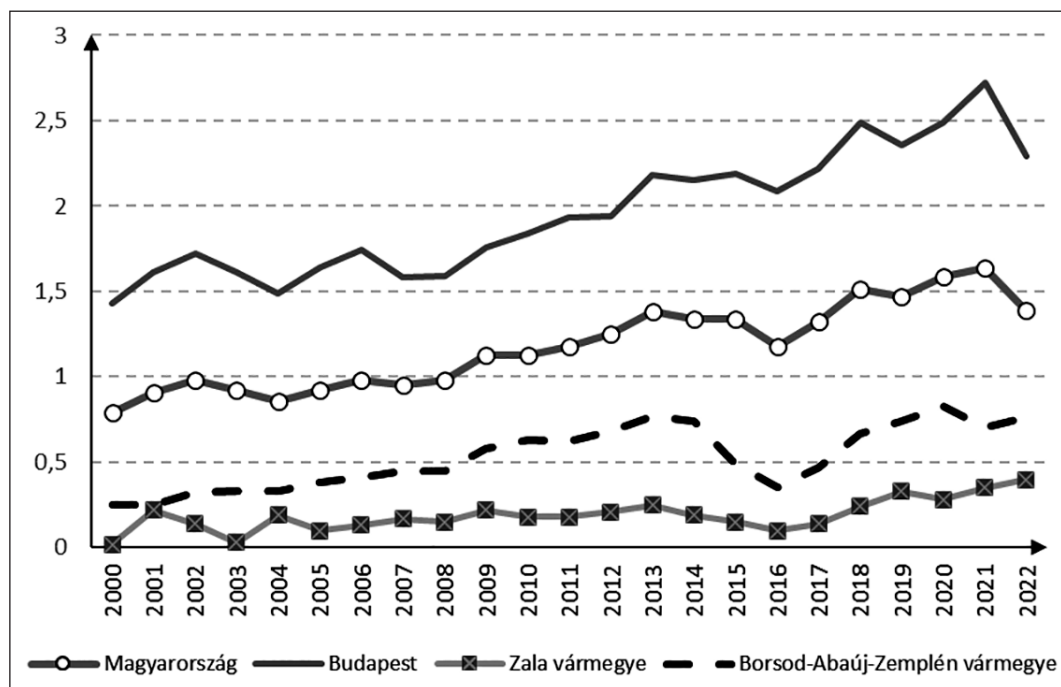
4.4. Gazdaság megújulási potenciáljának hatása

A pályafüggőség vonatkozásában kiemelt jelentősége van a megújulási képességnek, azaz a korábbi depressziós szakasz elhagyásának és egy új, a korábbinál kedvezőbb pálya kialakításának. Egy új pályára való átállás folyamat, időtartama a változás ütemének függvénye. A megújulási potenciál ezt a pályakorrekciót segíti vagy akadályozza.

A gazdasági növekedés feltétele a megújulási képesség, ami alapvetően az endogén tényezőknek, elsősorban a humán erőforrások és a K + F hatékonyságának függvénye.

A vármegyék megújulási képességét egyrészt kutatási, fejlesztési, másrészt humán potenciáljával vizsgáljuk.

A hazai kutatási, fejlesztési potenciál változatlanul alacsony és Budapest-centrikus, ezen kívül csak Csongrád-Csanád vármegyében volt számottevő. Evvel szemben gyakorlatilag láthatatlan Békés és Tolna vármegyében (10. ábra).

10. ábra. $K + F$ ráfordítás a GDP százalékában

Figure 10. $R \& D$ Expenditure as a Percentage of GDP

Forrás: https://www.ksh.hu/stadat_files/ber/hu/ber0007.html alapján saját szerkesztés

Az endogén növekedésmélet kiemelten kezeli a tudást (Gill et al., 2007). A tudás teremtése egyrészt a humán fejlettségi indexszel hozható kapcsolatba, amit a gazdaság teljesítménye, a felsőfokú képzettségűek aránya (a 25 éves és idősebb népességben) és a születéskor várható átlagos élettartam alapján határoztunk meg. A további elemzések azt igazolják, hogy a hazai átlag alatti humán potenciálú vármegyék teljes tényező termelékenysége is gyengébb, szemben az átlag feletti potenciális térségekkel (5. táblázat).

5. táblázat. Vármegyék teljes tényező termelékenysége (TFP) és a humán fejlettségi index kapcsolata (2022)

Table 5. Relationship Between Total Factor Productivity (TFP) and the Human Development Index in Counties (2022)

		Humán fejlettségi index		
		átlag alatti ($< 0,799$)	átlagos ($0,800-0,821$)	átlag feletti ($0,822-$)
TFP éves átlagos n övekedési üteme	átlag alatti ($1,0-1,99$)	• Zala • Tolna		• Pest
	átlagos ($2,0-3,59$)	• Heves • Nógrád • Jász-Nagykun-Szolnok • Szabolcs-Szatmár-Bereg • Békés	• Komárom-Esztergom • Veszprém • Vas • Baranya • Tolna • Hajdú-Bihar • Bács-Kiskun • Csongrád-Csanád	
	átlag feletti ($3,6-5,0$)		• Somogy • Borsod-Abaúj-Zemplén	• Budapest • Győr-Moson-Sopron • Fejér

Forrás: saját szerkesztés

5. NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

Az elmúlt évtizedekben a rövid távú elemzések, előrejelzések jórészt kiszorították a gazdasági folyamatok hosszabb távú (10, 20 éves) vizsgálatát, a múltbeli gazdaságstratégiai döntések következményeinek mélyreható elemzését. Ennek okát elsősorban a társadalmi igényekben kell keresni, hiszen az állampolgárok elsősorban azt szeretnék tudni, hogy a jövő kedvezőbbben alakul-e, mint a jelen. Nem szeretünk a múltbeli kudarcokra gondolni, holott azoknak a következményei tartósan velünk maradhatnak.

Tanulmányunk a magyar vármegyék hosszabb távú ex-post gazdasági folyamatait veszi górcső alá. Kísérletet tesz gazdasági események, pályák hosszabb távú (2000–2022) leírására, a változások, ill. változatlanok okainak feltárására.

Tanulmányunkban a magyar vármegyék és Budapest gazdasági pályafüggősége eltéréseinek okait elemeztük, különös tekintettel a gazdaság szerkezetére, teljesítményére, technikai és technológiai színvonalára és megújulási potenciáljára. Nem vizsgáltuk a vármegyéken belüli és a megyeközpontok közötti pályaelterések jellegét és okait.

Elemzéseink azt támasztják alá, hogy a vármegyék közötti diszparitások és rangsorok (a pozitív irányú elmozdulások ellenére) a vizsgált időszakban érdemben jelentős mértékben nem változtak. Változatlanul a főváros gazdasági teljesítménye, vállalkozásainak technikai és technológiai színvonala, valamint megújulási potenciálja meghaladja az országos átlagot.

A társadalmi és a gazdasági diszparitások végigkísérték a 20. századot, és vélhetően a 21. században is velünk maradnak. Nem mindegy azonban, hogy ezek milyen nagyságúak és tendenciájúak. Ezért fontos a kiváltó okok mélyreható elemzése. Ezek az okok ui. térben és időben is változtak és változhatnak a jövőben is.

Elemzésünk azt a kézenfekvő tényrt támasztja alá, hogy a gazdaságot érintő múltbeli makro-, mezo- és mikrodöntéseknek hosszabb távú, a gazdasági és politikai ciklusokon messze túlmutató hatásai vannak.

A korábban is hátrányos helyzetű vármegyék (Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés, Somogy, Vas, Zala) növekedési csapdába kerültek, ami gazdaságuk megmerevedett struktúrájával magyarázható. Úgy tűnik, hogy vonszolják a múlt örökségét. Gazdaságuk hozzáadott értéke és termelékenysége tartósan elmarad az országos átlagtól. Technikai, technológiai színvonaluk be ragadt, megújulási potenciáljuk alacsony.

A stabil lépést váltó vármegyék növekedési pályája (Fejér, Győr-Sopron-Moson vármegye) tartják pozícióikat (6. táblázat).

A jövőre nézve elgondolkodtató, hogy a vizsgált területi egységek talán leggyengébb pontja megújulási képességük (a vizsgált 20 esetből 9 esetben szerények az erre utaló adatok).

A stagnáló helyzetű vármegyékben kedvezőtlenek a beruházási pályák, különösen az elmúlt években, ami tovább növelheti a vármegyék közötti versenyképességet és a beruházások multiplikatív hatásait.

A pályakorrekciók alapvető feltétele az érintett vármegyékben a gazdaság szerkezetének megváltozása, magasabb hozzáadott értékű termékekkel és szolgáltatásokkal történő megjelenés, az endogén gazdasági növekedés feltételeinek megteremtése és fenntartása.

Ez a folyamat töke- és időigényes, ami választási ciklusokon átnyúló feladat. Ehhez olyan stratégiákra van szükség, amelyek nem ütköznek társadalmi és politikai korlátokba. Mint azt a nemzetközi tapasztalatok is igazolják, azonban ez nem lehetetlen.

6. táblázat. *Gazdaságfejlődési pályák összehasonlítása*

Table 6. *Comparison of Economic Development Pathways*

Ssz.	Területi egység	Gazd. szerk.		Gazd. telj.		Gazd. techn. száma		Gazd. megúj. kép	
		Ágazati koncentráció	Ágazati struktúra	BHE/fő	GDP/fő	TFP változása	Beruházási ráta	KF/GDP	HDI
1.	Budapest								
2.	Pest								
3.	Fejér								

4.	Komárom-Esztergom								
5.	Veszprém								
6.	Győr-Moson-Sopron								
7.	Vas								
8.	Zala								
9.	Baranya								
10.	Somogy								
11.	Tolna								
12.	Borsod-Abaúj-Zemplén								
13.	Heves								
14.	Nógrád								
15.	Hajdú-Bihar								
16.	Jász-Nagykun-Szolnok								
17.	Szabolcs-Szatmár-Bereg								
18.	Bács-Kiskun								
19.	Békés								
20.	Csongrád								

Megjegyzés: dinamikusan változó lassan változó megrekedt
 Forrás: saját szerkesztés

SZAKIRODALOM

REFERENCES

- „A piszkos tizenkettő – költséges nagymosás” (1996). *24.hu* 24.hu/fn/gazdaság/ 1996/03/20/piszkos_tizenkett_koltseges_nagymosas (letöltve: 2025. 03. 10.).
- Balogh, T. (1963). *Unequal Partners*. Blackwell.
- Barta, Gy. (2022). *A magyar ipar területi folyamatai, 1945-2000*. Dialóg Campus.
- Benedek, J. (2016). Centrum-periféria elméletek. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*. 13(01), 4–17.
- Benedek, J., & Török, I., & Veres, V. (2025). The Convergence Process in Romania: A Multi-dimensional Approach. *Geographical Analysis*, 57(4), 1–22.
- Bogumił, P. (2009). Regional disparities in Poland. *ECFIN Country Focus*, (6)4. ec.europa.eu/economy-finance/publications/pages/publication_15180_en.ptf
- Brandes, W. (1995). Pfadabhängigkeit: Ein auch für die Agroökonomik Fruchtbare Forschungsprogramm? *Agarwirtschaft*, 44(8/9), 277–279.
- Csugány, J. (2016). A gazdasági, technológiai és intézményi fejlettség összefüggésének empirikus vizsgálata: az innovátor és imitátor országok megkülönböztetése. *Competitio*, 15(1), 3–21.

- Deák, A. Gy. (2022). Gazdasági nyomásgyakorlás a nemzetközi politikában – Néhány gyakorlatias szempont a gazdasági szankciók értékeléséhez. *Nemzet és Biztonság*, (1), 86–115.
- Development Initiatives (2016). Measuring aid to global public goods (GPGs). Development Initiatives Discussion Paper. <http://devinit.org/wp-content/uploads/2016/07/Measuring-aid-to-global-public-goods-GPGs-Discussion-paper-July-2016.pdf>
- Frank, G. (1966). The Development of Underdevelopment. *Monthly Review Pross*, 18(4), 1–12.
- Gráf, K. (2006). Illúziók és csalódások a magyar energiapolitikában. *Bányászati és Kohászati Lapok, Bányászat*, 139(5), 19–24.
- Hahn, A. (2008). Zentrum und Periferie. In K. Junge, D. Suber, & G. Gerber (szerk.) *Erleben, Erleiden, Erfahren* (pp. 411–432.). Transcript Verlag.
- Harvey, D. (2006). Neo-Liberalism as Creative Destruction. *Geografiska Annaler*, 88(2), 145–158.
- Henning, K. (1992). Gerät Europa in eine technologische Abhängigkeit? In K. W. Grewlich (szerk.), *Europa im globalen Technologiewettlauf: der Weltmarkt wird zum Binnenmarkt* (pp. 299–312.). Berteismann-Stiftung.
- Illés, I. (2022). Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. *Átalakulás, integráció, régiók*. Dialóg Campus.
- Janowski, H. N., & Leuenberger, Th. (2008). *Globale Akteure der Entwicklung*. VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kociszky, Gy. (szerk.) (2021). *Észak-Magyarország*. HVG-ORAC.
- Kociszky, Gy., & Szendi, D. (2023). Comporative analysis of development paths in Central and Eastern European countries (V4+2) using a composite index 1995-2020. *Regional Statistics*, 13(6), 1026–1058.
- KSH (2010). *Magyarország 1989–2009. A változások tükrében*. Központi Statisztikai Hivatal.
- Latacz-Lohmann, U., Recke, G., & Wolff, H. (2001). Die Wettbewerbsfähigkeit des ökologischen Landbous: Eine Analyse mit dem Konzept der Pfadabhängigkeit. *Agrarwirtschaft*, 50(7), 433–438.
- Madár, I. (2023). *A beruházások helyett az árak robbantak fel Magyarországon*. portfolio.hu/gazdasag/20231018/a-beruhazasok-helyett-az-arak-robbantak-fel-magyarorszag-6438883 (letöltve: 2025. 08. 10.).
- Martin, R., & Sunley, P. (2006). Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography*, 6(4), 395–437.
- Massey, D. (1995). *Spatial Divisions of Labour. Social Structures and the Geography of Production*. Cambridge University Press.
- Melouglin, C., Sameen, A., Xie, K., Ehecseman, N., & Hudson, D. (2024). *The Politics of Development*. Sage Publishing.
- Mrádek, J. (1995). Die Industrie im wirtschaft-lichen Transformations prozeß der Slowakei. *Europa Regional*, (3), 28–34.
- Nemes Nagy, J. (2017). Tér, függés, kohézió, hálózatok. *Területi Statisztika*, 57(1), 3–23.
- Nitt-Driesßelmann, D., Wedemeier, J., & Kerner, P. (2018). Städteranking: Dynamik von Städten und strukturelle Pfadabhängigkeit. *Wirtschaftsdienst*, 98(4), 291–295.
- North, D. C. (1991). Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, (5), 97–112.

- Perroux, F. (1988). The Pole of Development's New Place in General Theory of Economic Activity. In B. Higgins, & D. J. Savoie (szerk.), *Regional Essays in Honor of Francois Perroux* (pp. 48-76.). Routledge.
- Prebisch, R. (1959). Commercial Policy in the Underdeveloped Countries. *American Economic Review*, (49), 251–273.
- Puffert, D. J. (2000). Pfüadabhangigkeit in der Wirtschaftsgeschichte. In: C. Hermann-Pillath, & M. Lehmann-Waffenschmidt (szerk.), *Handbuch zur evofutorischen Okonomik* (pp. 47–63.). Springer Verlag.
- Pysz, P. (2011). Wirtschaftssystem und ordnungespolitische Prozesse seit 1990. bpb.de/shop/zeitschriften/izpb/polen-311/23328 (letöltve: 2025. 07. 17.).
- Rostow, W. W. (1960). *The Stages of Economic Growth: a NON-Communist Manifesto*. Cambridge University Press.
- Roubini, N., & Mihm, St. (2011). *Das Ende der Weltwirtschaft und ihre Zukunft*. W. Goldmann Verlag.
- Schmid, Ch., Unrau, Ch., & Härtel, A. (2011). Territorial Zentren und Peripherien-Hierarchie der Räume. In *Mythos Mitte* (pp. 51–53). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Singer, H. W. (1950). The Distribution of gains Between investing and borrowing countries. *American Economic Review*, 40(2), 473–485.
- Starck, D. (1992). Path Dependence and Privatitation Strategies in East Central Europe. *East European Politics and Societies*, 6(1), 17–54.
- Szendi, D. (2024). *Territorial Disparities and Convergence in Northern Europe*. 11. International Conference on Scientific Research.
- Szentes, T. (1999). *Világgazdaságtan-elméleti és modszeretani alapok*. Aula Kiadó.
- Tolcsvai, L. L. (2006). Végleg bezártak a borsodi bányák. *Magyar Nemzet*. <https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/2006/01/vegleg-bezartak-a-borsodi-banyak> (letöltve 2025. 11. 15.).
- Wallerstein, I. (1983). *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Gondolat Kiadó.

7. táblázat. Az ipari munkatermelékenység és a hozzá kapcsolódó mutatók százalékos változása (2022/2010)
Table 7. Percentage change in industrial labor productivity and related indicators (2022/2010)

Sz.	Varmegye	Ipari foglalkoztatottak száma, ezer fő	Ipari BHE/Ipari fő, ezer Ft/fő	GDP, millió Ft, piaci beszerzési áron	lakónépesség fő	GDP/fő, ezer Ft/fő	BHE/fő, ezer Ft/fő	Aktivitási arány, %	Munkaképes korúak (15–74 éves népesség) száma, ezer fő	Vállalkozások új és használt tárgyi eszközei, beruházásai a beruházó székelye szerinti megyei bontásban, millió Ft	TFP
1.	Budapest	86,1	204,0	233,0	99,1	235,0	235,4	115,4	96,6	190,2	160,8
2.	Baranya	107,2	231,2	235,7	90,0	261,9	262,3	112,0	90,1	264,9	176,3
3.	Bács-Kiskun	126,0	244,0	266,0	94,2	282,5	282,9	119,9	93,0	479,4	163,4
4.	Békés	123,6	198,5	226,0	88,1	256,6	257,0	118,0	86,3	359,4	144,1
5.	Borsod-Abaúj-Zemplén	110,4	259,8	255,2	90,4	282,2	282,7	122,7	88,5	396,7	177,0
6.	Fejér	102,6	213,1	285,9	97,9	291,9	255,8	118,0	97,7	173,0	182,2
7.	Csongrád-Csanád	108,6	211,6	250,1	92,9	269,2	308,3	116,5	93,0	313,3	154,0
8.	Győr-Moson-Sopron	122,9	144,7	224,8	106,9	210,3	210,6	116,5	106,4	215,6	122,2
9.	Hajdú-Bihar	121,1	156,6	237,0	96,9	244,7	245,1	125,5	95,2	488,9	103,0
10.	Heves	141,7	189,8	242,8	93,1	260,8	261,2	119,1	91,1	419,5	137,0
11.	Komárom-Esztergom	121,3	145,1	220,1	95,5	230,4	230,8	114,6	95,4	756,8	83,8
12.	Nógrád	103,0	205,1	230,9	90,6	254,9	255,3	121,9	88,8	580,0	122,1
13.	Pest	121,0	194,9	262,0	107,7	243,2	243,6	115,1	109,0	941,8	105,3
14.	Somogy	104,0	233,7	228,4	93,2	245,1	245,5	112,6	91,6	313,3	167,9
15.	Szabolcs-Szatmár-Bereg	140,1	200,4	256,9	96,2	267,0	267,5	122,9	95,5	566,6	131,8
16.	Jász-Nagykun-Szolnok	114,4	212,9	241,8	92,2	262,2	262,6	121,3	89,8	468,1	139,5
17.	Tolna	110,8	176,7	225,9	90,4	250,0	250,4	117,2	88,0	207,6	146,3
18.	Vas	107,1	211,9	231,3	97,7	236,7	237,1	111,1	97,3	570,2	128,3
19.	Veszprém	111,8	213,9	256,6	94,6	271,4	271,8	112,3	92,8	523,2	134,6
20.	Zala	92,9	141,7	191,4	91,6	208,9	209,3	109,9	91,0	251,0	105,2

Forrás: saját számítás a KSH és Eurostat adatai alapján

Pénzes János¹ – Szilágyi Zsolt²

A települési humán fejlettségi index változása Magyarországon a 20. század eleje óta

Kivonat

A történeti léptékű területi fejlettségi vizsgálatok számos módszertani nehézséget hordozhatnak, amelyeket jelen tanulmányban igyekszünk áthidalni. A települési részletességű humán fejlettségi index (HDI) vizsgálatán keresztül 1910 és 2022 között összesen hat időmetszetben tárjuk fel a Magyarország jelenlegi határain belüli területi különbségeket és azok alakulását, külön figyelve a fejlett centrum és elmaradott periféria térségekre.

Elemzésünk rámutatott, hogy a trianoni határmegvonás nem okozta a határ mentévé váló térségek egyöntetű leszakadását 1941-re, mivel néhányuk jelentős elmaradottsága már 1910-ben is detektálható volt, valamint fejlődő zónák is azonosíthatóak voltak az új határok mentén. Több, manapság már tradicionálisan elmaradottnak tekintett térség leszakadása csak a szocializmus időszakában vált igazán érzékelhetővé (Cserehát, Ormánság, Közép-Tiszavidék). Ugyanakkor a térben kiterjedő Budapest környéki és az északnyugat-dunántúli fejlett területek, valamint Kelet-Magyarország nagyvárosi környékeinek szigetszerű zónái alkotják a centrumtérsegeket.

Vizsgálataink hosszú távon azt jelzik, hogy napjainkra karakteresen különülnek el a fejlett és az elmaradott településcsoportok egymástól, amelyek a fejlettségi zónák egyre határozottabb földrajzi csoportosulását is mutatják.

Kulcsszavak: centrum-periféria, HDI, fejlettségi térszerkezet, területi különbségek

Abstract: Changes of the Settlement Level Human Development Index in Hungary Since the Beginning of the 20th Century

Historical-scale territorial development studies may entail a number of methodological difficulties, which we attempt to overcome in this study. Through the analysis of the settlement-level Human Development Index (HDI), we explore the territorial differences within the current borders of Hungary and their development in a total of six time periods between 1910 and 2022, paying special attention to the developed center and underdeveloped periphery regions.

Our analysis confirmed that the Trianon border demarcation did not cause the uniform backwardness of the border regions by 1941, as the significant unfavourable situation of some of them could be detected already in 1910, and developing zones could also be identified along the new borders. The backwardness of several regions, which are considered as traditionally backward nowadays, only became truly detectable during the socialist period (Cserehát, Ormánság, Közép-Tiszavidék). At the same time, the spatially extensive developed areas around Budapest and the Northwest Transdanubia,

1 Habilitált egyetemi docens, PhD, Debreceni Egyetem, TTK Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék. E-mail: penzes.janos@science.unideb.hu

2 Habilitált egyetemi docens, PhD, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, Modernkori Magyar Történelmi Nem Önálló Tanszék. E-mail: szilagyi.zsolt@arts.unideb.hu

as well as the island-like zones of the agglomeration areas of Eastern Hungary, constitute the core regions.

Our studies indicate the long-term tendency that the developed and underdeveloped settlement groups are characteristically separated from each other, which also shows the increasingly compact location of the development zones.

Keywords: centre-periphery, HDI, regional inequalities, spatial development pattern

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Pénzes, J., & Szilágyi, Zs. (2025). A települési humán fejlettségi index változása Magyarországon a 20. század eleje óta. *Erdélyi Társadalom*, 23(2), 79–93. <https://doi.org/10.17177/77171.321>

I. BEVEZETÉS

A történeti földrajz és a regionális tudomány egyik legfontosabb kérdésköre a különböző térségek fejlődésének összehasonlító vizsgálata, a különböző települési fejlődési pályák azonosítása és bemutatása. A kapcsolódó elemzéseket számos probléma nehezíti, elég csak a – részletes területi bontású – statisztikai adatokhoz való hozzáférés nehézségeire gondolni, amely a fejlettség időben átalakuló, de a recens vizsgálatokban is komoly szakmai diskurzusokkal árnyalt megközelítéseivel külön kihívást jelent. Ezek a kihívások sokasodnak a vizsgált időtáv kiterjesztésével, aminek köszönhetően több olyan módszertani eszközre van szükség, amely megoldást kínálhat az összehasonlító elemzések elvégzéséhez (Demeter és mtsai, 2023a és 2023b).

Fontos hangsúlyozni, hogy a területi fejlettség aktuális viszonyokra irányuló vizsgálatait kapcsán is számos dilemma merül fel (Pénzes, 2014), amelyek tükrében igazán objektív és kikezdtetetlen megállapítások megtételét nem lehet remélni, de gondolatébresztő és vitaindító eredményeket mindenképpen érdemes tenni.

Tanulmányunk célja Magyarország jelenlegi országterületére vonatkozóan jellemezni legfontosabb térszerkezeti jellemvonásokat a 20. század eleje óta, kísérletet téve a változások detektálására is. Módszerként a települési HDI kiszámítását, elemzését választottuk, és igyekeztünk részletes térképeken illusztrálni a földrajzi sajátságokat.

2. ELMÉLETI HÁTTER

A területi fejlettséget egyetlen mérőszámmal jellemezni meglehetősen leegyszerűsítő megközelítést jelent, annak többdimenziós jellege miatt. Nagyon nehéz olyan mutatót azonosítani, amelyet konszenzuális alapon minden szakértő elfogad (elegendő csak a GDP tartalmát, hosszú távú alkalmazhatóságát érintő pro és kontra érvekre gondolni, vö. Dusek & Kiss, 2008; Bolt & van Zanden, 2025). A területi fejlettség kifejezésére különféle többváltozós mérőszámokat dolgoztak ki a nemzetközi kutatásokban annak érdekében, hogy ki lehessen váltani a GDP-t, illetve csökkenteni lehessen a túlzottan karakteres gazdasági vetületét.

Történeti perspektívában különösen fontos olyan mérőszámok bevonása a vizsgálatba, amelyek az adott terület és a társadalom jelentős, valamint több statisztikai változó esetében azonos

részét fedik le. Annak kérdésköre szintén rendkívül összetett, hogy a kiválasztott mérőszámokat hogyan veszik együttesen figyelembe, azaz milyen eljárások eredményeként születnek meg az összevont fejlettséget jelző kompozit mérőszámok, vagy akár csak egy térszerkezeti kép (Földvári & Demeter, 2025).

Az egyik legismertebb ilyen jellegű mérőszám a Human Development Index (HDI, magyar fordításban humán [vagy emberi] fejlettségi index). A HDI-t három társadalmi-gazdasági dimenzió (a hosszú és egészséges élet, az iskolázottság és a megfelelő életszínvonal változóinak) részindexeiből képezik (Farkas, 2012). A HDI módszertanát a Humán fejlettségi jelentés (Human Development Report) című sorozat első számában publikálták (HDR, 1990). A mutató egyre inkább elterjed, és többdimenziós jellege miatt a nemzetközi és történeti összehasonlító vizsgálatokban mind gyakrabban alkalmazzák (Szilágyi, 2018). Magyarországra már számos ilyen számítás született, részben alacsonyabb térségi szintekre vonatkozóan (Obádovics & Kulcsár, 2003; Farkas, 2012; Péntes, 2014; Szilágyi, 2019). A HDI dimenziói ráadásul értelmezési keretként szolgálva arra is lehetőséget adnak, hogy történeti léptékű összehasonlító vizsgálatok alapját jelentsék (Prados de la Escosura, 2005; 2015; Tomka, 2011; Szilágyi, 2018; Demeter & Szilágyi, 2024; Péntes és mtsai, 2025).

3. MÓDSZERTAN

A HDI kialakításáról már esett szó, azonban érdemes külön taglalni, hogy milyen módon lehetett települési szintre és történeti adatbázisokra adaptálni.³

A települési HDI kiszámítása során az indikátorok kapcsán több részletben is komoly mértékben el kellett térnünk az eredeti módszertantól. A leginkább szembeötlő probléma közigazgatási hierarchiai szinteken lefelé haladva, hogy egyre kevésbé állnak rendelkezésünkre olyan adatok, amelyekből szintetizálhatók volnának a HDI komponensváltozói. Ugyanakkor részletes módszertani megalapozást követően mégis úgy véltük, hogy a számításokat – legalább kísérleti jelleggel – érdemes elkészíteni (1. táblázat).

1. *A hosszú és egészséges élet mutatójaként* a születéskor várható élettartamot alkalmazták az eredeti módszertanban, valamint kistérségre (illetve járásokra) dezaggregált formában a magyarországi elemzésekben (Farkas, 2012; Péntes, 2014), azonban a települési szinten ez a mérőszám kifejezetten nehezen értelmezhető – elsősorban a migráció hatása miatt. A vizsgálatokban a halálózási rátát, azaz az előző népszámlálások óta detektált halálozások éves átlagértékét vettük figyelembe, 1000 lakosra vetített formában (a mutató használatával kapcsolatos érveket és a 20. század elején megfigyelhető területi sajátságokat a hivatkozott munka tartalmazza – Szilágyi, 2018). A halálózási ráta alkalmazása a települési szint miatt szükségszerűnek tekinthető. Komoly előnyeként értelmezhető, hogy ugyanabban a formában érhető el a teljes vizsgált időszakban.

3 A történeti léptékű HDI módszertanát Szilágyi Zsolt dolgozta ki a dualizmus kori Magyarországra vonatkozóan (Szilágyi, 2018; 2019; 2022). Ennek részeként jött létre és bővült fokozatosan a MÉTA, azaz a Magyarországi Életminőség Történeti Adatbázisa [3].

2. Az iskolázottság tekintetében a 20. század második felétől kezdve szélesebb körű felmérés és adatpublikálás jellemezte a statisztikai adatbázisokat (elsősorban a népszámlálást). A Magyarországra irányuló számításokban az elvégzett átlagos osztályszámot egyharmados és a diplomások arányát kétharmados súllyal vették figyelembe az iskolázottsági komponens esetében (Husz, 2001; Farkas, 2012). Ezek mellett az átlagos elvégzett osztályszám mutató lenne alkalmas eszköz a HDI számításában, de ezt az indikátort – bár jól jellemzi a komplex iskolázottsági viszonyokat és a területi folyamatok detektálására is megfelelő (Kiss és mtsai, 2008; Péntes és mtsai, 2018) – ki kellett váltani egy másik iskolázottsági indikátorral, amelyet az angol rövidítése alapján CEAI (Complex Educational Attainment Index) mérőszámnak neveztünk el (Péntes és mtsai, 2023). A számítás lényege, hogy a legfeljebb érettségizettek és diplomások számát súlyozva veszi figyelembe az országos értékük alapján számított aránynak megfelelően, a 20 éves és idősebb népességre vetítve. Ezt már az 1941-es népszámlálástól kezdve ki lehetett számítani, azonban ezt megelőzően csak az írni-olvasni tudó népesség aránya állt rendelkezésre települési részletességgel.

3. Az *életszínvonal kifejezésére* használt GDP mérőszáma helyett a recens magyarországi munkákban az adóköteles jövedelmet alkalmazták (Farkas, 2012), azonban a dualizmus időszakára vonatkozóan a települési részletességű adatsorok közül az adózást leképező indikátorok jöhetnek szóba. A 20. század elejétől 1945-ig tartó időszakban a településekre vonatkozóan számításba vehető adónemek közül a települési pótdadó alapjául szolgáló állami adók összege számítható ki, illetve becsülhető meg. Az összesített ún. FHTT adó (föld-, ház-, társulati, tantième adó⁴ összege) adta a legjobb közelítési lehetőséget az életszínvonal részletes területi kifejezéséhez – ennek tételes értékelését Szilágyi Zsolt munkája (2018) tartalmazza. Az 1910-es és 1941-es időszakokra a MÉTA adatbázisban [3] összesített, valamint egy jelen lévő lakosra számított település FHTT-értékeit vontuk be a műveletbe.

Az 1960-as időmetszet népszámlálási adatai mellé igyekeztünk valamilyen anyagi jólétet tükröző mérőszámot találni. Bár települési részletességben nem álltak rendelkezésre kereseti vagy adózási adatok, az 1960-as időszakra a megyei statisztikai kiadványokból sikerült ágazati bontású adatokat kigyűjteni. Ennek köszönhetően a mezőgazdasági, ipari, építőipari, kereskedelmi, közlekedési és egyéb keresők megyei összesítésű átlagos havi keresetét településenként lehetett súlyozni az ott élő foglalkoztatottak ágazati bontású létszámadataival, amelyet összesítés után elosztottunk a teljes lakosságsszámmal. Így, bár a nyilvánvalóan jelen lévő települési keresetek eltérését nem tudtuk leképezni (pl. megyeszékhely–falukülönbsége a fizetésekben), de az ágazati szerkezet különbségei és a városok nagyobb arányú foglalkoztatási arányait mégis tükröző adatsort sikerült előállítani.

A HDI jövedelemkomponensének kifejezésére kimondottan alkalmasnak találtuk az 1988 óta települési aggregálásban elérhető személyijövedelemadó-alapot (SZJA) képező (más néven adóköteles) jövedelmet, amely ugyan csökkenő magyarázóerővel, de hozzávetőleg azonos koncepcionális háttérrel áll rendelkezésre. Sajnos, az 1980-as évre vonatkozóan nem sikerült olyan mérőszámot azonosítani, amely települési bontásban megfelelő módon kiválthatta volna az adóköteles jövedelmet. Így kényszerű megoldásként az 1988-as adatokat vettük figyelembe az

4 A társulati adó és a tantième adó „szellemiségében” megfelelt a korábbi nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adójának, valamint a tőkeamat- és járadékadónak (Szilágyi, 2018: 275).

1980-ra vonatkozó számítás során. Bár az időbeli eltérés nem elhanyagolható, de még ezekre az adatokra is úgy lehet tekinteni, mint a szocialista időszak viszonyait tükröző adatsorra.

Mindhárom tényező esetében az adatsorok alsó és felső 1-1 százalékát korrigáltuk az extrém értékek torzításának csökkentése érdekében (Tohai, 1999). A nemzetközi módszertanban a GDP értékére alkalmazott logaritmikus transzformációtól – a települési lépték miatt – eltekintettünk. Az értékeket normalizáltuk, majd a halálozási adatsor értékeit fordított sorrendbe állítottuk (hogy a jobb életminőséget az alacsony, a rosszabbat a magasabb értékek fejezzék ki), majd számtani átlagot számítva megkaptuk minden vizsgált időmetszet települési értékét. A – részben szükségszerűen – végrehajtott korrekciók miatt indokoltnak tartottuk a kialakított mérőszámot megkülönböztetni az eredeti HDI-től, így a települési humán fejlettségi index néven tHDI rövidítéssel hivatkozunk rá a továbbiakban (Pénzes és mtsai, 2025).

1. táblázat. *A települési HDI (tHDI) kiszámítása során felhasznált statisztikai mutatók és forrásaik*

Table 1. *List and sources of statistical variables used for the calculation of settlement level HDI*

1910	• halálozások 1901–1910 közötti évi átlagos száma 1000 lakosra, db • írni-olvasni tudók aránya a 6 évnél idősebbek közül, % • FHTT (földadó, házadó, társulati adó, tantième adó összege), pengő	GISa Hungarorum; MÉTA; az MSK 39; MSK 42; MSK 46; MSK 58 kötetek alapján
1941	• halálozások 1931–1941 közötti évi átlagos száma 1000 lakosra, db • írni-olvasni tudók aránya a 6 évnél idősebbek közül, % • FHTT (földadó, házadó, társulati adó, tantième adó összege), pengő	MÉTA; KSH, 1947; KSH, 1976; KSH, 1979 alapján
1960	• halálozások 1951–1960 közötti évi átlagos száma 1000 lakosra, db • CEAI, % • az egy lakosra jutó becsült átlagos havi kereset 1960-ban, Ft	KSH, 1962; BSZS, 1962, Klinger és mtsai, 1969; TeIR alapján
1980	• halálozások 1971–1980 közötti évi átlagos száma 1000 lakosra, db • CEAI, % • az egy állandó lakosra jutó SZJA-alapot képező jövedelem, Ft (1988)	KSH; NAV (PM-APEH); TeIR
2001	• halálozások 1991–2001 közötti évi átlagos száma 1000 lakosra, db • CEAI, % • az egy állandó lakosra jutó SZJA-alapot képező jövedelem, Ft	KSH; NAV (PM-APEH); TeIR
2022	• halálozások 2011–2022 közötti évi átlagos száma 1000 lakosra, db • CEAI, % • az egy állandó lakosra jutó SZJA-alapot képező jövedelem, Ft	KSH; NAV (PM-APEH); TeIR

Forrás: saját szerkesztés

Az eredeti metódushoz képest végrehajtott módszertani korrekciókkal előállított tHDI mutatójának azonban vannak korlátai is. Mivel a HDI összetevői – az anyagi jólét, az iskolázottság és a hosszú élettartam – történelmi kontextusokban nagyon eltérő (közvetítő) mutatókon alapulnak, ezek a történelmi HDI értékek nem hasonlíthatók össze közvetlenül a kortárs értékekkel, sőt néha még a (szinkron) gazdaságok között sem. További hátrány, hogy a recens HDI-től öröklök a súlyok önkényes megválasztását.

A történelmi HDI becslések azonban nagyon hasznosak egyetlen régió belüli, évtizedeken átívelő, hosszú távú fejlődésbeli változások nyomon követésére – azaz a fejlettségi térszerkezet elemzésére elméletileg alkalmas lehet az országos összesített érték (Tomka, 2011; Szilágyi, 2018). Ugyanakkor a megkapott eredmények alapján kijelenthető, hogy települési szinten a fejlettségi dinamika csak bizonyos időszakokban elemezhető konzisztens módon. A felhasznált mérőszámok – minden igyekezetünk ellenére is – változó tartalommal és a hosszú időtáv alatt a tHDI-hez való módosuló hozzájárulással jellemezhetőek (pl. a halálozás hozzájárulása fokozatosan erősödik az időszak alatt, míg az iskolázottság esetében a használható mérőszám változása miatt 1941 és 1960 között csökkent a hozzájárulás). Ezek esetleges korrekciója – véleményünk szerint – még több dilemmát vetne fel, így alapvetően eltekintettünk az értékek longitudinális összevetésétől és inkább a kevesebb torzulást hordozó térbeli mintázatok értéklésére koncentráltunk.

Részben az összehasonlíthatóság érdekében alkalmaztuk a területi autokorreláció lokális értékeire irányuló számítást. Luc Anselin térstatisztikus munkássága nyomán terjedt el az összefoglalóan LISA (Local Indicators of Spatial Association) néven ismert mutatók alkalmazása (a számításokhoz a GeoDa 1.22, valamint az ArcMap 10.8.2. szoftvereket használtuk, vezérszomszédságot alapul véve). A módszer számos magyarországi – részben történelmi léptékű – vizsgálat témáját és alapját szolgáltatta már (Jakobi, 2018; Egri, 2024; Péntes, 2024).

A számítás során elkülönülnek azok a településcsoportok (klaszterek), ahol egymás szomszédságában helyezkednek el magas értékű (HH – magas–magas), alacsony (LL – alacsony–alacsony) értékű települések, valamint szignifikáns eltérést mutató településcsoportok (HL – magas–alacsony; LH – alacsony–magas). Azok a települések, ahol a nem szignifikáns értékeket adott a számítás, nem kerültek az előbbi klaszterek közé, azaz nincsen meghatározó korreláció az értékek között.

4. EREDMÉNYEK

4.1. A tHDI kapcsolata más fejlettségi mérőszámokkal

Fontos tisztázandó kérdés, hogy a tHDI mennyire tekinthető alkalmasnak a települési életminőség, illetve fejlettség kifejezésére. Ennek érdekében a mérőszámot összehasonlítottuk már korábban publikált települési adatsorokkal, amelyek minden esetben több, társadalmi-gazdasági és infrastrukturális indikátort felhasználva fejezték ki a települések fejlettségi szintjét.

Az 1910-re kiszámított tHDI értékei – azokat a településeket figyelembe véve, amelyekre rendelkezésre álltak a számítási eredmények (2944 területegységre) – gyengébb, bár szignifikáns statisztikai kapcsolatot mutattak a Győri Róbert (2006) által alkalmazott (fejlettségi) mérőszámmal ($r = 0,294$), de a történelmi Magyarországra kiszámított területi fejlettségi indexszel

(Pénzes, 2018) is csak gyenge-közepes kapcsolat volt kimutatható ($r = 0,499$) 1910-re vonatkozóan. Több kísérleti számítás alapján is 0,5 alatti korrelációs együtthatót kaptunk eredményül.

A vizsgált időszak végére, a 2010-es évekre vonatkozóan is korrelációs számítást végeztünk négy különböző, települési részletességű fejlettségi mutatóval: a területi deprivációs indexszel (Kovács & Koós, 2018), a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) által kidolgozott kompozit mutatóval (105/2015. [IV. 23.] Korm. rendelet), a területi fejlettségi indexszel (Pénzes, 2018; Pénzes & Demeter, 2021) és az objektív jólléti indexszel (Nagy & Koós, 2014). A 2022-re számított tHDI adatsorával számított Pearson-féle korrelációs együttható értékei a felsorolás sorrendjében a következőképpen változtak: $r = 0,756$; $r = 0,820$; $r = 0,825$ és $r = 0,838$.

A 20. század elejére vonatkozóan elvégzett számítások eredményei tehát nem támasztják alá teljesen egyértelműen a tHDI és más települési fejlettségi mérőszámok összefüggését, de fontos hangsúlyozni, hogy a fejlettségi viszonyok értelmezését és az indikátorok értékelését kurrens szakmai diskurzus övezi. Azt a tényt, hogy a különböző mérőszámok közötti statisztikai kapcsolat kevésbé erős a 20. század elején, feltételezésünk szerint az okozza, hogy a fejlettséget kifejező különböző indikátorok lényegesen szerényebb területi autokorrelációt mutatva nagyobb szórást mutattak.

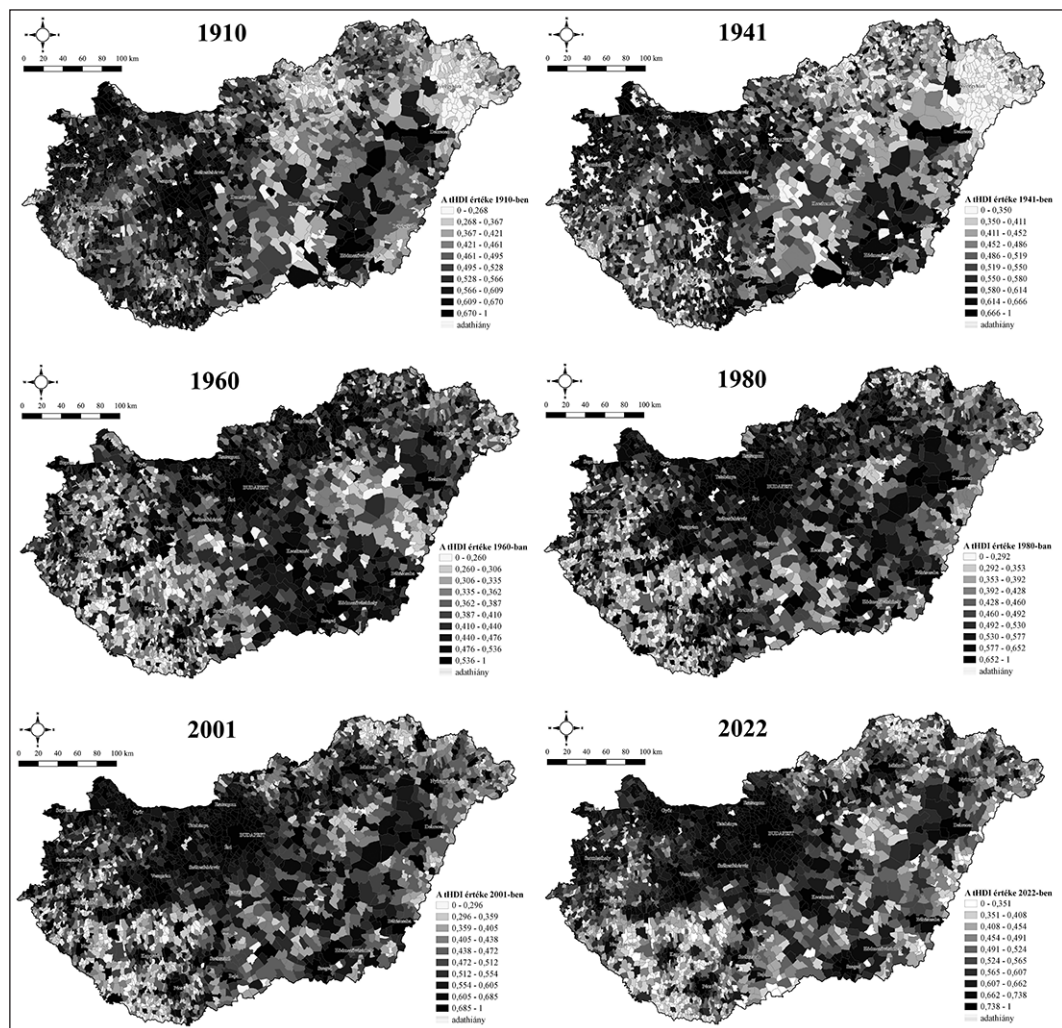
A 2010-es évekre készült mérőszámokkal végzett összehasonlítás azonban egyértelműen megerősíti a tHDI fejlettségi vizsgálatokra való alkalmazhatóságát. Mindamellet utóbbi időszak eredményei még inkább alátámasztják azt a tényt, hogy Magyarországon karakteresen különülnek el a fejlett és az elmaradott településcsoportok egymástól, amelyek – különböző módszerekkel mért – jellemzői számos társadalmi-gazdasági indikátor alapján is hasonló egyenlőtlenségeket hordoznak (Pénzes & Demeter, 2021), a tendenciák pedig a fejlettségi zónák egyre határozottabb elkülönülését is mutatják a területi autokorreláció növekedésével (Egri, 2024). Mindezek fényében a kiszámított tHDI-n alapuló vizsgálatunkat vitaindítóként mindenképpen hasznosnak gondoljuk.

4.2. A változó magyarországi térszerkezet a tHDI tükrében

Ahogyan a módszertani részben már jeleztük, a HDI településekre módosított számítása – egyszerűnek tűnő alapkonceptiója ellenére is – számos kényszerű korrekciót tartalmazott. Elsősorban az anyagi jólét kifejezésének korlátozott és ráadásul időben jelentősen átalakult koncepciójú indikátorai miatt nem lehet az 1910-es és 1941-es időszakra számított értékeket közvetlenül összehasonlítani az 1960-tól kalkulált adatsorokkal, de az iskolázottsági adatok esetében is módosult a számítás. Így a longitudinális elemzés során mindenképpen fenntartásokkal kell kezelni a két időszak összevetését (ez részben a területi mintázatra is vonatkozó dilemmát jelent).

Az egyes időmetszetek és azok összehasonlító területi elemzése során az említett bizonytalanságok tetten érhetőek (Pénzes & Szilágyi, 2025). A települési HDI értékeit oly módon ábrázolják az 1. ábra térképei, hogy könnyebben össze lehessen hasonlítani az időben változó, de a módszertan miatt kevésbé „következetes” értékek által megjelenő térszerkezeti sajátosságokat. A fejlettségi decilisekbe rendezéssel a legrosszabb értékű (legvilágosabb árnyalatú) és a legjobb mutatójú (legsötétebb árnyalatú) zónák a fejlettségi perifériának és centrumnak tekinthető településcsoportokat jelzik.

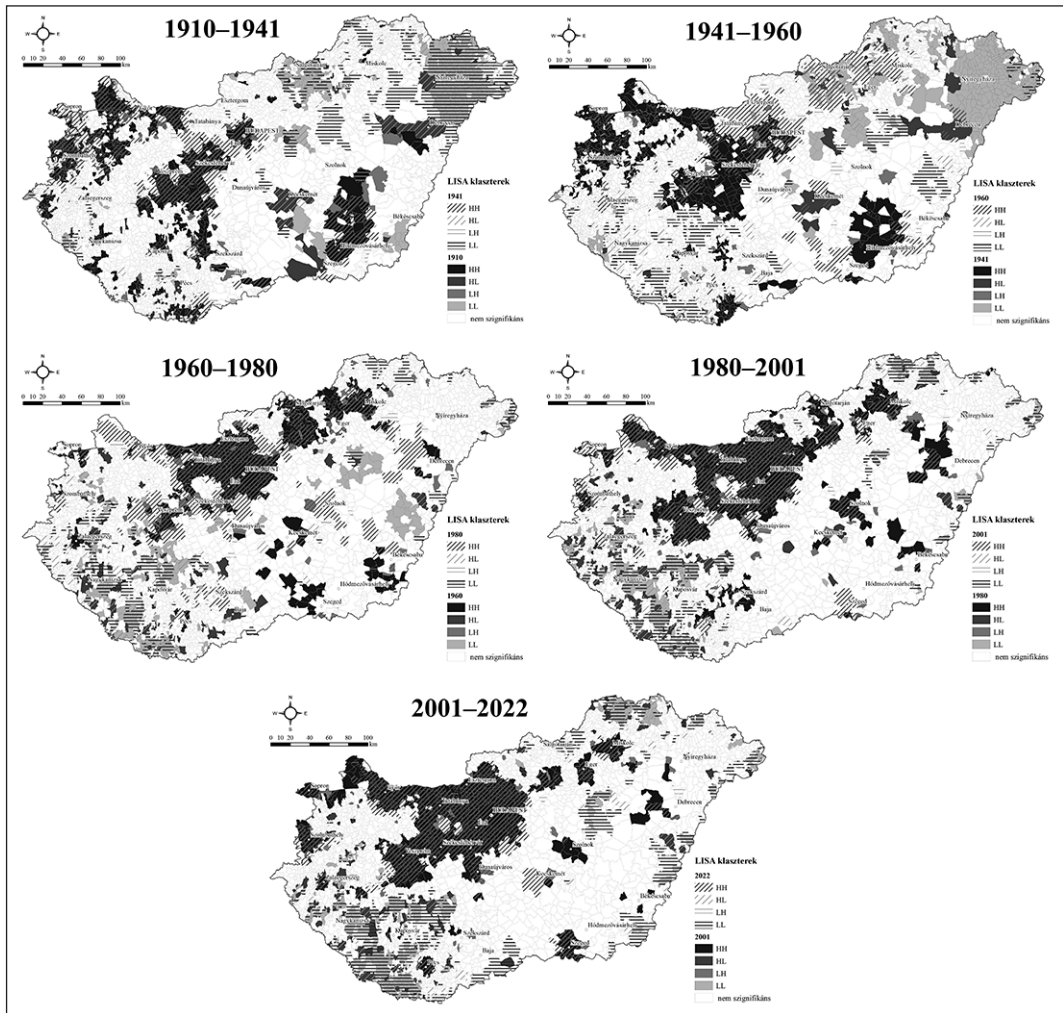
A települési HDI értékeinek statikus és dinamikus mintázata alapján látható, hogy 1941 és 1960 között jelentős átalakulás következett be a térszerkezet jellegzetességeiben, amelyek mértéke meglepőnek tűnik. Elsősorban Északkelet-Magyarország településeinek látványos javulása emelhető ki (1. és 2. ábra).

1. ábra. A települési HDI (tHDI) értékeinek alakulása 1910 és 2022 között a kiválasztott népszámlálási években decilisbe rendezve

Figure 1. Settlement level HDI between 1910 and 2022 in the investigated census years grouped into deciles

Forrás: saját szerkesztés a GHA [1], a KSH népszámlálási adatai [2], a MÉTA adatbázis [3], a KSH, 1962, a TeIR Történelmi adatbázis [4], valamint a Pénzügyminisztérium–Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (PM–APEH) (ma Nemzeti Adó- és Vámhivatal, NAV) felhasználásával

2. ábra. A települési HDI (tHDI) értékének alakulása 1910 és 2022 között a kiválasztott népszámlálási években a lokális területi autokorreláció (LISA) klaszterei szerint

(HH: magas-magas; HL: magas-alacsony, LH: alacsony-magas; LL: alacsony-alacsony)

Figure 2. The settlement level HDI between 1910 and 2022 in the investigated census years according to the clusters of local spatial autocorrelation (LISA)

(HH: high-high; HL: high-low; LH: low-high; LL: low-low)

Forrás: saját szerkesztés a GHA [1], a KSH népszámlálási adatai [2], a MÉTA adatbázis [3], a KSH, 1962, a TeIR Történelmi adatbázis [4], valamint a Pénzügyminisztérium-Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (PM-APEH) (ma Nemzeti Adó- és Vámhivatal, NAV) felhasználásával

Az 1910-es adatok alapján jól kivehetőek fejlettebb és elmaradottabb térségek a tHDI-vel kifejezett életminőség alapján. A területi autokorreláció lokális értékei pedig azokat a zónákat azonosítják, ahol nemcsak mozaikszerűen jelennek meg magas vagy éppen alacsony települési

HDI eredmények, hanem településcsoportok különülnek el magasabb korrelációt mutató értékeket jelezve.

1910-ben fejlettnak minősült a Budapest–Balaton–Szekszárd térség, az Északnyugat-Dunántúl, valamint a Dél-Alföld középső zónája (előbbi részben, utóbbiak hasonlóan jelennek meg Győri & Mickle, 2017 számításaiiban is). Kifejezetten elmaradottnak minősült a Nyírség, valamint a Trianon utáni beregi térség (ugyanakkor Szatmár még nem számított elmaradottnak) és a Mátra-, Medves–Vajdavár-vidék. A kapcsolódó vizsgálatok is megerősítették (Szilágyi, 2018; Demeter, 2020), hogy az 1920-ban határ mentivé váló térségek egy részének nem csökkent a HDI értéke, sőt néhány településcsoport esetében egyértelmű, átlag feletti fejlődés figyelhető meg (például a Sopron térsége, Salgótarján környezete).

Fontos megemlíteni, hogy a 20. század elején még nem látszott a hagyományos perifériának minősíthető Cserehát és Ormánság, valamint a Közép-Tiszavidék később egyértelműen körvonalazódó elmaradottsága (Pénzes, 2013), ahogyan a Dél-Dunántúl jelentős része is kedvezőbb helyzetben volt a későbbi relatív pozíciójához képest. Érdekes ugyanakkor azt is figyelembe venni, hogy a nyers települési HDI értékek esetében a Nyírség, valamint a Mátra- és Medves–Vajdavár-vidék településeinek nagy része jelentősen javított kifejezetten hátrányos értékein 1941-re, de ez sem tudta még alapvetően megváltoztatni a viszonylagos helyzetüket (Demeter & Szilágyi, 2024). Azonban az Ormánság problémaköre a települési HDI értékeken keresztül 1941-re már körvonalazódni látszott. A dél-baranyai svábok kitelepítését követően még kiterjedtebb területen látszott visszaesés.

A II. világháború után a szocializmus első évtizedeiben karakteresen megerősödött az északkelet-délnyugati középhegységi tengely, amely részeként már 1960-ra több, összefüggően magasabb tHDI értékű zóna jelent meg – Miskolc térségében, a Sajó-völgyben, valamint a Salgótarjánától délre eső területen. Látnyoson javult a nyírségi-beregi térség helyzete, ugyanakkor a korábban fejlett dél-alföldi kompakt térség több zónára szakadva áthelyeződött. Az Északnyugat-Dunántúl korábbi előnyös pozíciója kedvezőtlenebbé vált (Jankó és mtsai, 2022), de a Dél-Dunántúl és Észak-Magyarország (Barta és mtsai, 1975) néhány településcsoportjának országon belüli romló helyzete még határozottabban kibontakozott, valamint az Alföldön megjelent a Közép-Tiszavidék és a Berettyó-Körösvidék elmaradott térsége (Beluszky, 1981).

A települési HDI értékek alapján 1980-ra az összefüggő fejlett zóna Budapesttől a Duna mentén elnyúlt az osztrák határig. Budapest tágabb agglomerációja a Balaton térségéig stabil fejlett centrumként azonosítható. Ekkor az elmaradott települések legnagyobb része a Dél-Dunántúlon helyezkedett el, miközben Észak-Magyarországon a Cserehát térsége karakteresen körvonalazódott. A határ menti zónában foltszerűen voltak jelen alacsony értékű településcsoportok, ugyanakkor a Közép-Tiszavidék periférikus helyzete némileg oldódott az 1980-as adatok tanúsága szerint (1–2. ábra).

A 2000-es évekre egyre stabilabban körvonalazódik Budapest tág agglomerációjának kimagasló értéke, amely a Balaton északi partján húzódik végig. Az Északnyugat-Dunántúlon egészen a Mosoni-síkiig nyúlik el a fejlettségi tengely, amelyet a nagyvárosok fejlett zónái egészítenek ki (Szombathely, Sopron, Eger, Zalaegerszeg). A keleti országrészben és az Alföldön is néhány nagyobb város térsége tűnik fel (Debrecen, Szeged, Kecskemét, Miskolc). Megközelítően, a Nagykanizsa–Simontornya–Siklós háromszögön belül a nagyvárosok (Pécs és Nagykanizsa) térsége nem számított elmaradottnak. A keleti határ menti zónában gyöngyfűzészerűen

bukkannak fel a legalacsonyabb értékű községcsoportok. A bácskai terület lecsúszása, Ózd–Salgótarján válságövezete, nem utolsósorban az ismét karakteresen elkülönülő Közép-Tiszavidék alkotja a külső és belső perifériát. Ez a térszerkezeti mintázat több aktuális vizsgálatban is vizsszaköszönt (Lőcsei & Szalkai, 2008; Nagy & Koós, 2014; Papp és mtsai, 2017; Kovács & Koós, 2018), így ezek az eredmények megerősítik a korábbi elemzéseket is.

A tHDI értékeinek településhálózaton belüli alakulása jellegzetesen mutatja a nagyobb méretű települések – főleg a megyeszékhelyek és különösen Budapest – előnyét, amelyhez a 20. század második felétől zárkóznak fel a kisebb lélekszámú települések, csökkenő területi eltéréseket produkálva. Az erősödő térbeli autokorreláció mellett egyre karakteresebb országon belüli zónák formálódtak ki, így a kisebb települések értékei is a fejlett térségekben voltak magasabbak.

5. ÖSSZEFOGLALÁS

A történeti léptékű területi fejlettségi vizsgálatok számos módszertani nehézséget hordozhatnak, amelyeket jelen tanulmányban igyekszünk áthidalni. A települési részletességű humán fejlettségi index (HDI) vizsgálatán keresztül 1910 és 2022 között összesen hat időmetszetben tártuk fel a Magyarország jelenlegi határain belüli területi különbségeket és azok alakulását, külön figyelmet szentelve a fejlett centrum- és elmaradott perifériatérsegekre.

Elemzésünk rámutatott, hogy a trianoni határmegvonás nem okozta a határ mentivé váló térségek egyöntetű leszakadását 1941-re, mivel néhányuk jelentős elmaradottsága már 1910-ben is detektálható volt, valamint fejlődő zónák is azonosíthatóak voltak az új határok mentén. Több, manapság már tradicionálisan elmaradottnak tekintett térség leszakadása csak a szocializmus időszakában vált igazán érzékelhetővé (Cserehát, Ormánság, Közép-Tiszavidék). Az Alföld déli részének korábban kiugró fejlettsége az ezredforduló utánra jelentősen erodálódott. Még feltűnőbb ugyanakkor a Dél-Dunántúl romló helyzete, valamint a rendszerváltás után válságba került, a szocializmus időszakában prosperáló bányászati és nehézipari térségek visszaesése. Emellett ugyanakkor a térben kiterjedő Budapest-környéki fejlett centrum és az Északnyugat-Dunántúl kedvezőbbé váló helyzete alkotja a kontrasztot.

A települési HDI értékeinek elemzése során összefüggés mutatkozik a településmérettel, mivel tendenciózusan a magasabb értékek jellemzik a népesebb településeket, különösen Budapestet. Ez az egyenlőtlenség ugyanakkor úgy változott, hogy a városok század elején messze kiemelkedő értékeihez zárkózott fel a többi település. A szocializmus időszakában nyílt ki leginkább a különbség a településállományon belül, amely csökkenő trendet mutatott az időszak vége felé közeledve.

Vizsgálataink hosszú távon azt jelzik, hogy napjainkra karakteresen különülnek el a fejlett és az elmaradott településcsoportok egymástól, amelyek a fejlettségi zónák egyre határozottabb földrajzi csoportosulását is mutatják. Végig meghatározó térszerkezeti elem a Budapest–vidék kettősség, amely a szuburbanizáció erősödésével kiterjedő centrumtérseget alkot, valamint a nyugat–kelet megosztottság is karakteresen jelen van a teljes időszakban. Az elmaradott térségek köre azonban nagyobb változékonyságot mutat, a napjainkra jellemző perifériák a szocia-

lizmus időszakától kezdtek egyértelműen kirajzolódni, míg a strukturális válságzónák az ezredforduló után váltak karakteresen azonosíthatóvá.

Vizsgálataink kísérleti jellegűnek tekinthetők, amelyek során több ígéretes módszertani megoldást sikerült eszközölni, de a települési részletességű számítások hosszú időtávú változásainak elemzéséhez és a nagytérsegi (országos adatokból számolt és nemzetközileg is összehasonlíthatóvá tett) értékekkel való összevetéséhez további kutatások szükségesek.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS ACKNOWLEDGEMENTS

Pénzes János kutatásait a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatta.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Barta, Gy., Beluszky, P., & Berényi, I. (1975). A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Földrajzi Értesítő*, 21(3), 299–390.
- Beluszky, P. (1981). Két hátrányos helyzetű terület az Alföldön: a Közép-Tiszavidék és a Berettyó-Körösvidék. *Alföldi Tanulmányok*, 5, 131–160.
- Beluszky, P. (1999). *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó.
- Bolt, J., & van Zanden, J. L. (2025). Maddison-style estimates of the evolution of the world economy: A new 2023 update. *Journal of Economic Surveys*, 39(2), 631–671. <https://doi.org/10.1111/joes.12618>
- BSZS (1962). *Budapest statisztikai zsebkönyve (1962)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Demeter, G. (2020). Estimating regional inequalities in the Carpathian Basin – Historical origins and recent outcomes (1880–2010). *Regional Statistics*, 10(1), 23–59. <https://doi.org/10.15196/RS100105>
- Demeter, G., & Szilágyi, Zs. (2024). Területi egyenlőtlenségek Magyarországon Trianon előtt és után. In Lehmann, K., Solti, Á., & Spéder, B. (szerk.), *Függetlenség, hitelesség, stabilitás: Popovics Sándor kora és a Magyar Nemzeti Bank alapítása* (168–177. o.). Magyar Nemzeti Bank (MNB).
- Demeter, G., Papp, I., F. Romhányi, B., & Pénzes, J. (2023a). A területi egyenlőtlenségek településszintű vizsgálata a történeti Magyarország és utódállamai területén, 1330–2010 (I.). *Területi Statisztika*, 63(3), 271–299. <https://doi.org/10.15196/TS630301>
- Demeter, G., Papp, I., F. Romhányi, B., & Pénzes, J. (2023b). A területi egyenlőtlenségek településszintű vizsgálata a történeti Magyarország és utódállamai területén, 1330–2010 (II.). *Területi Statisztika*, 63(3), 300–335. <https://doi.org/10.15196/TS630302>
- Dusek, T., & Kiss, J. P. (2008). A regionális GDP értelmezésének és használatának problémái. *Területi Statisztika*, 48(3), 264–280.

- Egri, Z. (2024). Bezáródás a perifériára – A hazai társadalmi-gazdasági elmaradottság tartós térbeli fennmaradása, 1960–2020. *Területi Statisztika*, 64(2), 177–211. <https://doi.org/10.15196/TS640203>
- Farkas, M. B. (2012). A korrigált humán fejlettségi mutató kistérségek közötti differenciáltsága Magyarországon. *Területi Statisztika*, 52(3), 230–249.
- Földvári, P., & Demeter, G. (2025). Hosszú távú fejlettségi és egyenlőtlenségi vizsgálatok Structural Equation Modeling (SEM) segítségével a történeti Magyarországon (1786–1910). In Csikós, G., Horváth, G. K., & Ö. Kovács, J. (szerk.), *Vidéktörténet 5. Trendek és töréspontok* (43–88. o.). HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.
- Györi, R. (2006). Bécs kapujában. Területi fejlettségi különbségek a Kisalföld déli részén a 20. század elején. *Korall*, 24–25, 231–250.
- Györi, R., & Mikle, Gy. (2017). A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. *Tér és Társadalom*, 31(3), 143–165. <https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2866>
- HDR (1990). *Human Development Report 1990*. United Nations Development Programme, Oxford University Press.
- Husz, I. (2001). Az emberi fejlődés indexe. *Szociológiai Szemle*, 11(2), 72–83.
- Jakobi, Á. (2018). A térbeli elhelyezkedés differenciáló szerepe a 20. század eleji Magyarországon. In Demeter, G., & Szulovszki, J. (szerk.), *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon: Módszerek és megközelítések* (117–144. o.). MTA BTK Történettudományi Intézet, DE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék.
- Jankó, F., Bottlik, Zs., & Györi, R. (2022). Vienna's South-Eastern Hinterlands: Regional Development in the Austrian-Hungarian Border Area, 1910–2011. *European Countryside*, 14(2), 232–257. <https://doi.org/10.2478/euco-2022-0012>
- Kiss, J. P., Tagai, G., & Telbisz, E. (2008). A szürkeállomány területi különbségei – katedrán innen és túl. *Területi Statisztika*, 48(3), 315–334.
- Klinger A., Acsádi, G., Salamon, L., & Varga, L. (1969). *A népmozgalom főbb adatai községenként 1901–1968*. Statisztikai Kiadó Vállalat.
- Kovács, K., & Koós, B. (2018). A település-állomány jólléti pozíciójának mintázatai és azok változása 1990–2016. *Észak-magyarországi stratégiai füzetek*, 15(3): 13–30.
- KSH (1947). *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint*. Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (1962). *Bács-Kiskun megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóiratkiadó Vállalat, Budapest; *Baranya megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóiratkiadó Vállalat, Budapest; *Borsod-Abaúj-Zemplén megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóiratkiadó Vállalat, Budapest; *Békés megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóiratkiadó Vállalat, Budapest; *Csongrád megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóiratkiadó Vállalat, Budapest; *Fejér megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóiratkiadó Vállalat, Budapest; *Győr-Sopron megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Sta-

- tisztikai Nyomtatvány- és Folyóíratkiadó Vállalat, Budapest; *Hajdú-Bihar megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóíratkiadó Vállalat, Budapest; *Heves megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóíratkiadó Vállalat, Budapest; *Komárom megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóíratkiadó Vállalat, Budapest; *Nógrád megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóíratkiadó Vállalat, Budapest; *Pest megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóíratkiadó Vállalat, Budapest; *Somogy megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóíratkiadó Vállalat, Budapest; *Szabolcs-Szatmár megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóíratkiadó Vállalat, Budapest; *Szolnok megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóíratkiadó Vállalat, Budapest; *Tolna megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóíratkiadó Vállalat, Budapest; *Vas megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóíratkiadó Vállalat, Budapest; *Veszprém megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóíratkiadó Vállalat, Budapest; *Zala megye fontosabb statisztikai adatai* (1962). Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóíratkiadó Vállalat, Budapest.
- KSH (1976). *Az 1941. évi népszámlálás. 2. demográfiai adatok községek szerint*. Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (1979). *Az 1941. évi népszámlálás. 4. demográfiai és foglalkozási adatok törvényhatóságok szerint*. Központi Statisztikai Hivatal
- Löcsei, H., & Szalkai, G. (2008). Helyzeti és fejlettségi centrum-periféria relációk a hazai kistérségekben. *Területi Statisztika*, 48(3), 305–314.
- MSK (1912). *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 42. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- MSK (1913). *A magyar szent korona országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 46. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- MSK (1913). *Magyarország községeinek háztartása az 1908. évben*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 39. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- MSK (1916). *Magyarország városainak háztartása az 1910. évben*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 58. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
- Nagy, G., & Koós, B. (2014). First results in modelling objective well-being in Hungary at lower territorial level. *Regional Statistics*, 4(2), 71–86. <https://doi.org/10.15196/RS04205>
- Obádovics, Cs., & Kulcsár, L. (2003). A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika*, 43(4), 303–322.

- Papp, S., Nagy, G., & Boros, L. (2017). A kedvezményezett települések objektív életminőség alapján történő lehatárolási lehetőségei. *Területi Statisztika*, 57(6), 639–664. <https://doi.org/10.15196/TS570603>
- Pénzes, J. (2014). *Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek*. Didakt Kiadó.
- Pénzes, J. (2018). Fejlettségi különbségek a történelmi Magyarország térszerkezetében (1910) – a perifériák lehatárolásánál használt módszerek történeti alkalmazásának összevetése és eredményei. *Történeti térinformatikai tanulmányok*, 4, 1–35.
- Pénzes, J. (2024). A magyarországi belföldi vándorlás néhány területi jellemzője, 1990–2022. *Területi Statisztika*, 64(6), 779–800. <https://doi.org/10.15196/TS640604>
- Pénzes, J., & Demeter, G. (2021). Peripheral areas and their distinctive characteristics: The case of Hungary. *Moravian Geographical Reports*, 29(3), 217–230. <https://doi.org/10.2478/mgr-2021-0016>
- Pénzes, J., Szilágyi, Zs., & Kiss, J. P. (2025). Az életminőség és a belső vándorlás hosszú távú területi összefüggéseinek vizsgálata Magyarországon a dualizmus korától napjainkig (1910–2022). *Magyar Tudomány*, 186(6), 1171–1184. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.6.18>
- Prados de la Escosura, L. (2005). *Improving the Human Development Index. New Estimates for Europe and its Offshoots, 1850–1990*. Manuscript. (Online: http://www.aehe.es/wpcontent/uploads/2005/10/a1_prados_de_la_escosura.pdf).
- Prados de la Escosura, L. (2015). World Human Development: 1870–2007. *Review of Income and Wealth*, 61(2), 220–247. <https://doi.org/10.1111/roiw.12104>
- Szilágyi, Zs. (2018). Az életminőség területi különbségeinek változása a 20. század első harmadában Magyarországon. *Történeti Térinformatikai Tanulmányok*, 8, 1–60.
- Szilágyi, Zs. (2019). Regional Differences in Development and Quality of Life in Hungary During the First Third of the Twentieth Century. *Hungarian Historical Review*, 8(1), 121–152.
- Szilágyi, Zs. (2022). *Ismeretlen Alföld: A táj területi egyenlőtlenségei a 20. század elején*. ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Tohai, L. (1999). Optimális mérőskálák meghatározása településfejlettségi vizsgálatokhoz. *Területi Statisztika*, 39(6), 483–508.
- Tomka, B. (2011). *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség. Magyarország nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig*. Akadémiai Kiadó.

Adatbázisok

- [1] GHA, GISta Hungarorum Adatbázis <http://gistory.hu/g/hu/gistory/index> (letöltés: 2019. 08. 11.)
- [2] KSH, Központi Statisztikai Hivatal, Népszámlálási adatbázis <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/> (letöltés: 2024. 11. 30.)
- [3] MÉTA, Magyarországi Életminőség Történeti Adatbázisa, 1880–1941
- [4] TeIR, Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer <https://www.oeny.hu/oeny/teir/#/ujTablo> (letöltés: 2025. 04. 13.)

ET

MŰHELY 2

Csizmadia Tímea¹ – Horeczki Réka² **Városdiplomácia és stratégiai kompenzáció egy tematikus városhálózat példáján**

Kivonat

A városok kiemelt szerepköre a gazdaság, társadalom vonatkozásában tagadhatatlan. A politikai színtéren, a diplomáciai kapcsolatokban is egyre inkább döntő illetékességgel számolhatunk a városok, főként a városhálózatok részéről. A nemzetállamok mellett megjelenő hatalmi tényezők, a nemzeti külpolitika vertikális széttagoltságát eredményezik, és a nemzetközi szervezetek egyre inkább a globális diplomácia asztalánál kívánnak helyet szerezni maguknak (Bäckstrand és mtsai, 2017). A kutatásban olyan transznacionális tematikus hálózatokat vizsgálunk, amelyek az ún. puha (soft) hatalom gyakorlásán alapuló városdiplomáciát alkalmazzák, egy-egy globális kihívást hatékonyabban (lokális szinten, mégis a globális színtéren) kezelnek.

Jelen tanulmányban az Egészséges Városok Hálózatának működésén keresztül mutatjuk be részletebben azt a kihívást, amely a városok politikai és társadalmi napirendjén állandóan jelen van, alakítja a városi aktivitást, élhetőséget és a hatalomgyakorlás színtereit. Az elemzés megerősíti, hogy a hálózathoz való tartozás eltérő, autonóm szakpolitikai fókusz eredményez a nemzeti standardokhoz képest. A városokra vonatkozó klaszterelemzés (Sikos T. & Szendi, 2023) segítségével igazoljuk a tagság rugalmas, stratégiai kompenzáló szerepét: a legdinamikusabb klaszterbe tartozó város az innovációt egészségügyi fókusszal egészíti ki, míg a ciklikus fejlődésű városok a transznacionális reziliencia és a méltányosság révén szereznek diplomáciai reputációt, kompenzálva gazdasági hátrányait. A városhálózat által legitimált multilaterális diplomácia révén úgy véljük, hogy a városok képesek az élhetőségüket érintő kihívásokat transzformatív lehetőségekként szemlélni.

Kulcsszavak: városdiplomácia, transznacionális hálózatok, városhálózatok, élhetőség, együttműködés, reziliencia

Abstract: City Diplomacy and Strategic Compensation Based on the Experience of a Thematic City Network

The prominent role of cities in the economy and society is beyond dispute. In the political arena and in diplomatic relations, cities, especially city networks, are increasingly playing a decisively important role. The emergence of power factors alongside nation states has resulted in the vertical fragmentation of national foreign policy, and international organizations are seeking to gain a seat at the table of global diplomacy (Bäckstrand és mtsai, 2017). In our research, we examine transnational thematic networks that use city diplomacy based on the practice of so-called soft power to address global challenges more effectively (at the local level, yet on the global stage).

- 1 PhD-hallgató, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori Iskola. E-mail: csizmadia.timea.1@phd.uni-mate.hu
- 2 Tudományos főmunkatárs, ELTE Közgazdaság-és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete. E-mail: horeczki.reka@krtk.hu

In this study, we present in detail the challenge that is constantly present on the political and social agenda of cities: health awareness and the issue of healthy cities. The analysis confirms that belonging to the network results in a different, autonomous policy focus compared to national standards. Using cluster analysis of cities (Sikos T. & Szendi, 2023), we confirm the flexible, strategic compensatory role of membership: the city belonging to the most dynamic cluster complements innovation with a focus on health, while cities with cyclical development gain diplomatic reputation through transnational resilience and fairness, compensating for their economic disadvantages. Through multilateral diplomacy legitimized by the city network, we believe that cities are able to view challenges affecting their livability as transformative opportunities.

Keywords: city diplomacy, transnational networks, city networks, liveability, cooperation, resilience

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Csizmadia, T., & Horeczki, R. (2025). Városdiplomácia és stratégiai kompenzáció egy tematikus városhálózat példáján. *Erdélyi Társadalom*, 23(2), 95–115. <https://doi.org/10.17177/77171.322>

I. BEVEZETÉS: A HELYI ÉS REGIONÁLIS SZEREPLŐK FELÉRTÉKELŐDÉSE A NEMZETKÖZI SZÍNTÉREN

Európában az 1950-es évek fordulópontot jelentettek az integráció és a külpolitikai aktivitás szempontjából; a nemzeti kormányok támogató és szolgáltató szerepköre mellett megjelentek a helyi és regionális kormányzatok, mint a regionalizmus és decentralizáció hatékonyságot fejlesztő aktorai. A szubnacionális szint megerősödése lehetőséget biztosított az önkormányzatok számára mozgásterük kiterjesztésére, nemzetközi kapcsolatrendszerük megszilárdítására, közös projektek generálására (Pálné Kovács & Mezei, 2016). Az önkormányzatok ezáltal független, proaktív szereplőkként léphettek fel, a közös tudás gyakorlati csatornáiként funkcionáltak (Barber, 2014; Beal & Pinson, 2014). A városdiplomácia mint önálló külpolitikai eszköz alapvetően a puha hatalom gyakorlásán alapul, szemben a nemzetállamok által hagyományosan alkalmazott kényszerítő eszközökkel. A puha hatalom az adott szereplő azon képessége, amivel eléri azt, amit akar anélkül, hogy erőszakot vagy kényszert alkalmazna, azaz a katonai és gazdasági hatalomgyakorlás helyett a vonzás és reputáció, illetve a meggyőzés révén érvényesíti elképzeléseit (Nye, 2004; Yalkin, 2018). Ez a szemlélet végig kíséri a decentralizáció folyamatát, stabilizálhatja a kulturális, politikai értékekből származó regionális együttműködések: többek között az etnokulturális, etnoregionális dimenziót, az élıhetőségi tényezőkhez kapcsolódó közös érdekeket vagy egyéb területfejlesztéshez kötődő tényezőket (Baranyai, 2023; CEMR, 2014; Gualini, 2006). A városokhoz, önkormányzatokhoz kötődő hatalom fokozatosan kettős természetűvé vált, a város képessé válik más, együttműködő szereplő véleményét és hozzáállását formálni, mivel saját stratégiai, intézményi és politikai képességei válnak elkülöníthetővé (Amiri & Grandi, 2021; Balbim, 2023). A városok által legkedveltebb – a legtöbb esetben lokális célokhoz köthető – tematikus hálózatokba való bekapcsolódás elősegíti nemzetköziesedésüket, az

egymástól való tanulás képességét, az élıhetőséget elősegítő modelljeik, jógyakorlataik megosztatóságát (Hambleton és mtsai, 2003).

A városdiplomácia ezen stratégiai fokozottan relevánssá váltak a jelenkor többszintű válsághelyzetei miatt. A településeknek egyidejűleg kell kezelniük a globális kihívásokat (klímaváltozás, gazdasági volatilitás, migráció, geopolitikai feszültségek, járványhelyzetek) és a szűkülő nemzetállami mozgásteret. Az önkormányzatok működési tere krízisek idején (csak a legaktuálisabbakat említjük: pandémia, energia- és pénzügyi válság) radikálisan szűkül, ami kritikus helyzetbe hozza a helyi aktorokat (Pálné Kovács, 2023). Ebben a terhelt globális transznacionális piaci térben a városoknak véleményünk szerint – ahelyett, hogy passzív címzettjei lennének a nemzetállami vagy globális döntéseknek – vertikálisan elkülönülve saját, innovatív diplomáciai stratégiákon kell gondolkodniuk és lépéseket tenniük a fenntarthatóság és a reziliencia érdekében. A városi élıhetőségi tényezők kiemelt szempontja a lakosság szubjektív jólléte, amely alatt azt az egyéni elégedettséget értjük, ami az egyén lakóhelyéhez, lakókörnyezetéhez kapcsolható (Hajdu, 2014). A szubjektív elégedettség számos ponton kötődik azon öt alappillérhez, amelyet az Egészséges Városok Mozgalom használ céljai megfogalmazásához (WHO, 2024). A városfejlesztési stratégiák által is mind gyakrabban integrált egészségügyhöz és társadalmi tényezőkhez kapcsolt dimenziók: a közösségépítés, az interszektorális együttműködések és az innovatív megvalósítási alternatívák az egyén szempontjából növelik az elégedettséget (Laki, 2017). Mindazon városok, amelyek nem kizárólag gazdasági teljesítményükkel, hanem az élıhetőség, a közösségi kohézió és az környezeti tényezők tudatos fejlesztésével is (újra)pozícionálják magukat; egyre több tematikus hálózathoz csatlakoznak (Kearns és mtsai, 2019). A perifériákra szorult kisvárosok, avagy a speciális funkcióval rendelkező – jellemzően fürdővárosok – számára is vonzó és versenyképes alternatívát kínálhat a nagyobb közösséghez tartozás szemléletmódja, mivel egyszerre válhatnak élıhető, biztonságos és a környezeti fenntarthatóság feltételeit is nyújtó, hétköznapi, közösségi szintérré ezek a települések (Boros és mtsai, 2017).

A tanulmányban a városdiplomácia hatását vezetjük végig egy speciális tematikus hálózat, az Egészséges Városok Mozgalom esetén keresztül. Az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization = WHO) hálózatához tartozás szakpolitikai legitimációt és alternatív tudásbázist is biztosít a tagtelepülések számára. A kutatás során arra keressük a választ, hogy a hálózathoz való tartozás milyen előnyt biztosít a tagok számára és ez a városi élıhetőségi tényezőkben hogyan mutatkozik meg. A WHO által biztosított szakpolitikai keretrendszer átvétele, adaptációja a városhálózat egyes tagjai között milyen mértékben sikerült, van-e különbség a városhierarchia különböző szintjein lévő települések között ilyen tekintetben?

2. A TRANSZNACIONÁLIS HÁLÓZATI TAGSÁG MINT AUTONÓM SZAKPOLITIKAI AKTUS

Az Egészséges Városok Mozgalom a városok önkormányzatai számára a helyi egészségfejlesztési gyakorlatok globális normákhoz igazodását biztosítja, miközben a helyi társadalmi-kulturális adottságokat is alapul veszi a fejlesztések során. A mozgalom az Egészségügyi Világszervezet európai regionális irodájának kezdeményezésére indult az 1980-as években, a modern nép-egészségügyi mozgalmak egyik meghatározó időszakában. A program jelentős vonzerővel bírt a

helyi politikai döntéshozók körében, és képes volt széles körű társadalmi részvételt mozgósítani. Rövid időn belül gyors terjedést mutatott, és olyan dinamikus fejlődő globális mozgalommá vált, amely a városi egészségfejlesztés és a fenntartható városfejlődés iránt elkötelezett döntéshozók és szakemberek ezreit szólította meg világszerte. Az Egészséges Városok Mozgalom lehetőséget biztosít a tagvárosok közötti tapasztalatcserére és a közös célok elérésére; mindazonáltal holisztikus megközelítést alkalmaz: elősegíti a preventív gondolkodást, napirenden tartja a döntéshozatalban az egészséget és helyi szinten megvalósítható stratégiákkal közelíti a problémát. Napjainkra az Egészséges Városok Mozgalom relevanciája tovább erősödik: a legjelentősebb globális kihívásokhoz, fenntartható fejlődési célok megvalósításához kapcsolódik; elsősorban helyi szintű beavatkozásokat és erős, elkötelezett helyi vezetést igényelve (Benedek, 2021). A globális kezdeményezés azzal a céllal indult, hogy az egészséget a városok társadalmi és politikai napirendjén kiemelt helyen szerepeltesse, az egészség, a méltányosság és a fenntartható fejlődés előmozdításával, innováció és változás révén (WHO, 2024). Létrehozásának alapja a helyi szintű fellépés fontosságának és a helyi önkormányzatok kulcsszerepének felismerése volt. A kezdeményezés hatékonyan elősegíti a társadalmi kohéziót, a szolidaritás megerősítését és a különböző szereplők közötti hatékony kommunikációt, amelyek kulcsszerepet játszanak kortárs közegészségügyi kihívások kezelésében is. A Covid19-világjárvány során világossá vált, hogy a közegészségügyi vészhelyzetekre adott hatékony válasz megköveteli a többszintű kormányzati együttműködés koherenciáját (Pálné Kovács, 2023; Bálint és mtsai, 2024), különös tekintettel a lakosság sokrétű egészségügyi szükségleteinek kielégítésére. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy az egészség és a jólét előmozdítása a városi politikák központi elemévé váljon a régió számos településén (WHO, 2025).

Azonban az is egyre inkább megfigyelhető, hogy a városok már nemcsak helyszínei, jogyakorlati tételei egy-egy megvalósult stratégiával a közpolitikai színterek számára, hanem rendszeresen szerepelnek tárgyalópartnerként (Acuto és mtsai, 2016; Brucker, 2024). A városok intézményesült hálózatai, bár nem újak, egyre nagyobb jelenléttel bírnak a nemzetközi szinten. Ma már gyakori eszközök a városok számára, hogy delokalizálják politikai döntéshozatalukat a regionális, nemzeti és nemzetközi határokon átvéelő kapcsolódások révén. A polgármesterek, városi tisztviselők és önkormányzatok szerepét növekedőnek tekinthetjük. Míg a helyi politikaalkotás továbbra is az önkormányzatok domináns tevékenysége lehet, tagadhatatlan, hogy a városoknak, legyenek azok kicsik vagy nagyok, ma már a kapcsolatok, piacok és versenytársak szélesebb politikai környezetével kell szembenéznük, amelyek túlmutatnak a helyi szinteken. A világszerte több mint kétszáz aktív hálózattal rendelkező városi diplomácia élő és aktív jelenség (Acuto és mtsai, 2016). Ezek között van egy régóta fennálló szervezetekből álló magcsoport, amely főként szorosan összetartó nemzeti hálózatokból áll (amelyek közül néhánynak több mint 100 éves történelme van) olyan fejlett országokban, mint az Egyesült Államok, Svájc vagy Japán. Ez azt mutatja, hogy a városi diplomácia, legalábbis nemzeti kereteken belül, hosszú távon fenntartható. A városi diplomácia arénája szintén változik és bővül: a jelenleg működő hálózatok közel egyharmada 1990 és 2000 között jött létre (Acuto és mtsai, 2016; Brucker & Zsibók, 2025). Azóta évente több mint négy új hálózattal gyarapodik a globális szintér, ami a helyi önkormányzatok hálózatépítés iránti növekvő igényét és érdeklődését bizonyítja. A specifikus célkitűzések segítségével az egyes térségek – saját igényeiknek megfelelően – több körben képesek csatlakozni ezen hálózatokhoz. Jelen tanulmány szempontjából fontos téma terület tekintetében

azt találtuk, hogy a WHO számos régióspecifikus, WHO-hoz kapcsolódó városi hálózaton (Egészséges Városok Európában, Szövetség az Egészséges Városokért Ázsiában, Egészséges Városok Kárpát-medencei Egyesülete stb.) keresztül népszerűsíti helyi programjait, amelyek segítik az önkormányzatokat a WHO céljainak megvalósításában és a nép- és közegészségügyhöz tartozó stratégiák egymással való megosztásában (De Leeuw, 2012). A kezdeményezés már indulásától fogva szilárd értékalapon nyugodott, amely az egészséges élethez való alapvető jogot, az egyenlőséget és társadalmi igazságosságot, a nemek közötti egyenlőséget, a szolidaritást, a társadalmi befogadást, valamint a fenntartható fejlődést tekinti központi elveinek (WHO, 2024).

Teljesül a tematikus hálózatok programjainak legfőbb szándéka; a városi lakosok szubjektív jóllétének fenntartása, amely összekapcsolva a globális agendákkal plusz forrásszerző képességet biztosít a városoknak, tehát mindenképpen pozitív változásnak tekinthető. Az átalakulásokat a városdiplomácia szempontjából a helyi érdekek felfelé csatornázásának tekintjük (Acuto és mtsai, 2016). A program működését az interszektorális együttműködés, a közösségi részvétel és a helyi közösségek megerősítésének (felhatalmazásának) elvei határozzák meg. Ez az integrált szemlélet (1. táblázat) hozzájárul ahhoz, hogy az egészségfejlesztés a városi kormányzás szerves részévé váljon, és hosszú távú társadalmi-gazdasági hatásokat generáljon a helyi közösségek javára (WHO, 2024). A hálózat a városi diplomácia tágabb környezetében már több mint negyed évszázada működik, és a regionális hálózat példáját képviseli (különösen Európára összpontosítva), miközben továbbra is egyértelműen kapcsolódik a nemzeti politikákhoz és a nemzetközi agendákhoz. A hálózat jól bevált hagyományokkal rendelkezik az önkormányzati tisztviselők, az egészségügyi szakemberek és az akadémikusok rendszeres találkozóinak gyakorlati közösségeként, és rendszeresen önértékeléseket készített működéséről és kihívásairól (Acuto és mtsai, 2016). A legnagyobb kihívás a gyakorlatban az, hogy a helyi vezetők és szakemberek hogyan tudják hatékonyan ezt a keretet lokális szintű beavatkozásokká és irányítási folyamatokká alakítani (Institute of Health Equity, 2010). A fejlesztések összetevői között találhatunk hatékonyságot növelő faktorokat: hálózatépítés és ehhez kapcsolódó politikai elkötelezettség; jövőkép és stratégia, valamint az intézményi változás. Mindezek felül az akadályozó tényezők: a társult tagok (legyenek városok, városrészek vagy várostérségek) egyedi történelmi, kulturális, gazdasági és népességi kontextusai.

A városok az egyes programok keretei között önálló külpolitikai aktorokká válhatnak (Sevin, 2025), miközben együttműködnek nemzetközi szereplőkkel, és saját reputációjukat, identitásukat erősítik – gyakran nemzetállami kereteken túlmutatva. Így a városi hatalom kettős természetűvé válik, mivel a város képessé válik más szereplők véleményét, hozzáállását formálni – például kulturális, környezeti vagy társadalmi értékeken keresztül, illetve a városnak saját stratégiai, intézményi és politikai képességei is vannak, amelyek lehetővé teszik a nemzetközi térben való aktív részvételét. Ez mutatja, hogy a városok egyszerre képesek aktív formálói és önálló szereplői lenni a nemzetközi szintű településhálózat működésének (Nye, 2004). A hagyományos diplomáciai tevékenységeken túl a városok egyre gyakrabban folytatnak marketing-orientált nemzetközi ismeretterjesztő és pozicionáló tevékenységeket is (Yalkin, 2018), ez az egészséges életmód, egészségtudatosság terén kiemelkedő. A városok nemzetközi kihívások megoldási folyamataiba való jobb bevonódásának vágya nem a nemzetközi intézmények egyoldalú lépése. Ez a tendencia Acuto és munkatársai szerint (2016) inkább rávilágít az önkormányzatok körében tapasztalható gyakori frusztrációra amiatt, hogy a központi kormányok

nem tudnak érdemi döntéseket hozni olyan sürgető kérdésekben, mint a környezet- és klímaváltozás, a szegénység enyhítése, a meglévő kereskedelmi megállapodások javítása vagy a világszerte egyre gyorsabban áramló lakosság és munkaerő kezelése. Az urbanizáció számos előnye ellenére minden országban fennállnak az egészség társadalmi egyenlőtlenségei (Egri & Uzzoli, 2020; Páger és mtsai, 2024), mind országos szinten (pl. városi és vidéki területek közötti különbségek), mind a városhálózaton belüli szinteket, vagy akár az egyes városrészeket tekintve, ahol a társadalmi gradiens mentén jelentős eltérések figyelhetők meg. A tagvárosok között a kisvárosok társadalmi szerkezete és kapcsolathálója sajátos erőforrást feltételez, mivel ezen közösségek még hordozzák a vidékiség főbb jellemzőit: szoros, személyes kapcsolatokon alapuló hálózatai nemcsak társadalmi védőhálót alkotnak, hanem a helyi problémamegoldás és erőforrás-mobilizáció alapját is képezik (Ragadics, 2021). Ez a társadalmi tőkének tekinthető élhető-ségi tényező a bizalomra, a közös identitásra és a közösségi összetartozásra épül, ami meghatározó szerepet játszik a helyi fejlesztési folyamatokban (Bodor és mtsai, 2018). Ez összhangban van a városdiplomácia puhahatalom-eszköztárával, amely a kapcsolati és kulturális erőforrásokat használja a város imázsának erősítésére, a partnerségi hálózatok bővítésére és a település stratégiai pozíciójának javítására.

A Kárpát-medencei környezetben a WHO-tagság stratégiai jelentőséggel bír. A nemzetállami szabályozások centralizált jellege és a válsághelyzetek által kiváltott mozgástér-szűkülés miatt véleményünk szerint a transznacionális hálózatok nyújtanak legitim platformot a progresszív szakpolitikai normák (fenntartható fejlődési célokhoz való kapcsolódás) bevezetéséhez és az autonóm cselekvésekhez. A mozgalmon belül a magyar nyelvű tagvárosok külön egyesülethez csatlakozva együttesen próbálnak érdeket érvényesíteni és eredményeket elérni. Az Egészséges Városok Kárpát-medencei Egyesületének 24 tagvárosa közül egy Szlovákiában, három Romániában, négy Szerbiában, és a fennmaradó 16 Magyarországon található. A tagvárosok össznépessége 2021/22-es népszámlálások alapján meghaladja a másfélmillió főt. A legnépesebb tagváros Szabadka (522 946 fő), Pécs (139 647 fő), Győr (128 050 fő), Budapest XIII. kerülete (122 677 fő) és Kecskemét (108 334 fő). A mozgalomhoz Magyarország 1987-ben, Pécs városával csatlakozott. A magyar városok törekvései között egyre nagyobb szerepet kapnak azok a projektek, amelyek a természeti és épített örökségre, valamint a helyi közösségek aktivizálására építenek. A városépítészeti célok egyre inkább kiegészülnek klímaadaptációs, zöldfelület-fejlesztési, víz- és hulladékgazdálkodási szempontokkal, melyek nemcsak a város élhetőségét, hanem a fenntarthatóságát is szolgálják (Laki, 2017). Regionális központoknak számít öt tagváros (Székesfehérvár, Szolnok, Sopron, Kaposvár és Békéscsaba), középvárosnak további hét (Hódmezővásárhely, Szigetszentmiklós, Baja, Székelyudvarhely, Szentendre, Dunaszerdahely és Veszegyház); és hét kisváros csatlakozott a mozgalomhoz. Kiegyenlítettnak tekinthető a városhálózati minta tekintetében a csatlakozók köre, a további elemzések során azt vizsgáljuk, hogy találhatók-e lényeges eltérések a mozgalom célkitűzéseivel való alkalmazkodás terén a városhálózati kategóriák között. Mindegyik tagváros rendelkezik egészségfejlesztési tervvel és egészséghatás-vizsgálatot folytat rendszeres időközönként. Ezen felül – az elérhető adatok alapján – az látható, hogy folyamatos a kapcsolattartás az Egészséges Városok Európai és Globális Hálózatával, illetve a WHO-val a megfelelő információáramlás, szakmai tapasztalatcsere érdekében. A tagvárosok között szakmai találkozókát szerveznek, ahol a felmerülő problémákat vagy éppen a lehetséges közös pályázatokat vitatják meg. Az így meghatározott célrendszer nem

csupán közegészségügyi, országos keretprogramként értelmezhető, hanem olyan városi és önkormányzati szintű irányelvként is, amely erősíti a helyi szereplők közötti partnerségeket és elősegíti a közösségi részvételen alapuló kormányzást. A városhierarchia egyes szintjein a cselekvési területek alkalmazása között jelentős különbségeket nem találtunk a honlapokon elérhető városfejlesztési stratégiák, gazdasági programok és keretprogramok elemzése során. A nagyvárosok és regionális központok szinte valamennyi cselekvési területre vonatkozó feltételt (1. táblázat) maradéktalanul teljesítik. A sérülékeny csoportokra vonatkozóan a 100 000 főnél népesebb városoknál találhatunk kiemelt cselekvési terveket (Budapest és Pécs esetében), míg a regionális központoknál, bár felmerül megoldandó területként, kezelése, megoldási módok a hálózaton belüli csatornákon még nem valósultak meg. A kisvárosok talán a legnagyobb kedvezményezettjei ezen hálózatnak, számos olyan keretrendszer, akciótervet átvesznek, másolnak a középvárosok, nagyobb városok stratégiáiból, amelyekkel még nem rendelkeznek (vagy nem volt kötelező elem, vagy eddig nem is foglalkoztak ilyen jellegű tervezéssel).

1. táblázat. *Az Egészséges Város Mozgalom kiemelt cselekvési területeinek megvalósulása a Kárpát-medencei Egészséges Városok Hálózatának tagjai között*

Table 1. *Implementation of the priority action areas of the Healthy City Movement among the members of the Carpathian Basin Healthy Cities Network*

Cselekvési terület	Kihívások kezelésének módja	Nagyvárosok	Közép- városok	Kisvárosok
Várospolitikai	az egészség és egyenlőség integrálása minden helyi szakpolitikába	+++	++	+
Helyi környezet	az épített környezet, a közterek, lakhatás, közlekedés és biztonság javítása, különös tekintettel a hátrányos helyzetű csoportokra	++	++	++
Egészségtudatos-ság	programok és kampányok az egészséges életmód, táplálkozás, mozgás és mentális jóllét előmozdítására	+++	+++	++
Szolgáltatásokhoz való hozzáférés	inkluzív, elérhető, méltányos és szükségletalapú szolgáltatások és elérhetőségének biztosítása	++	++	+
Részvétel	a lakosság aktív bevonása a döntéshozatalba, partnerség az önkormányzat és a civil társadalom között	++	+	+
Fenntarthatóság	klímavédelem, levegő- és vízminőség javítása, zöldterületek bővítése, fenntartható városfejlesztés	++	+	+
Reziliencia növelése egészségügyi vonatkozásban	a városok kapacitásainak megerősítése a járványokra, természeti katasztrófákra és más egészségügyi veszélyhelyzetekre való reagálásban	++	+	+

Cselekvési terület	Kihívások kezelésének módja	Nagyvárosok	Közép- városok	Kisvárosok
Várostervezés és mobilitás	gyalogos- és kerékpárbarát városi infrastruktúra, akadálymentes közlekedés, az aktív életmódot támogató városi terek kialakítása	+++	+++	++
Társadalmi egyenlőtlenségek	kiemelt figyelem a sérülékeny csoportokra, a szociális kirekesztés és diszkrimináció elleni fellépés	++	+	+
Inter- és multiszektorális együttműködés	a helyi önkormányzatok, egészségügyi intézmények, civil szervezetek, tudományos szereplők és a magánszektor partnersége a közös célok érdekében	++	+	-

Forrás: WHO 2024 és a városok honlapjain elérhető stratégiák, gazdasági programok alapján a szerzők szerkesztése (*+++ teljesen mértékben megvalósul, ++ részlegesen megvalósul, + legalább egy részterületen megvalósul, - nem található erre vonatkozó dokumentum)

A magyar nyelvű tagvárosok eddigi gyakorlatai egyértelműen mutatják, hogy a közös stratégiai gondolkodás és a társadalmi jóllét fejleszthető; a közösség tagjai önmaguk számára dolgoznak, ez növeli az elköteleződést és a fenntarthatóságot, az egészség a mindennapi életfeltételeken keresztül javul – nemcsak fizikai, de mentális és társas értelemben is. Mindegyik város a helyi tudást és erőforrást aktiválja, azaz belső kompetenciákra támaszkodik. A jellemzően 50 000 lakos alatti városok esetében a visszacsatolás is kiegyensúlyozottan működik, pl. egy köztéri park tervezése vagy egy közintézmény étkeztetése viszonyában. A regionális központok és jellemzően a 100 000 főnél népesebb városok esetében elkülöníthetőbb az egészségtudatosság a stratégiákban, több és világosan kommunikált akciót és programot szerveznek. A magyar nyelvű tagvárosok operatív megvalósítási példái egyszerre illeszkednek a globális egészségfejlesztési normákhoz és reflektálnak a lokális szükségletekre, s rávilágítanak arra, hogy a települések képesek saját társadalmi és természeti erőforrásaikat mozgósítani annak érdekében, hogy a közösségi egészségfejlesztés kézzelfogható eredményekhez vezessen. A különböző méretű és rangú városok stratégiáinak összevetéséből látható, hogy bár az eszköztár és az intenzitás eltérő, a cél közös: olyan települési környezet kialakítása, amely egyaránt szolgálja a jelenlegi és a jövő generációk jóllétét. Ezek a helyi akciók egyben rámutatnak a lehetőségre, hogy a hálózati részvétel a kiüresedő és csökkenő népességgel küzdő városok számára is új esélyt jelenthet a nemzetközi láthatóság és a fenntartható fejlődési pályák erősítésében.

3. A VÁROSDIPLOMÁCIA NEXUSA A FENNTARTHATÓSÁGI CÉLOK ÉS A WHO ALAPPILLÉREI KÖZÖTT

A WHO működéséhez és programjaihoz kapcsolódó alappillérendszer már évtizedekkel az ENSZ fenntartható fejlődési céljai (SDG) előtt megteremtette az egészség, a méltányosság és a fenntarthatóság integrált kezelésének szükségességét (WHO, 2024). Emiatt a WHO elvei tökéletesen illeszthetők az SDG legfontosabb, városi életre vonatkozó célkitűzéseikhez.

1) A politikai elkötelezettség és interszektoralitás alapelve rávilágít arra, hogy a városvezetésnek magas szintű politikai elkötelezettséget kell vállalnia az egészség és az élhetőség fejlesztése mellett. Ez a pillér megköveteli az interszektoralis együttműködés (ágazatközi partnerség) intézményesítését a városi döntéshozatal mechanizmusán belül (oktatás, közlekedés, környezetvédelem, gazdaságfejlesztés, kapcsolatok), valamint további, külső partnerekkel (egyetemek, civil szervezetek, magánszektor) (Acuto és mtsai, 2016). Ez a metszet a városdiplomácia és fenntarthatósági kapcsolatok között: kormányzási élvonalként (SDG 17 – partnerséghez kötődően) szerepel.

2) A társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése alapelve során minden méltánytalanságot orvosolni szükséges; a sérülékeny csoportokra irányuló differenciált fellépéssel, a szociális kirekesztés és a diszkrimináció elleni küzdelemben. A tanulmányba ezt az alappillért mint egyenlőtlenségi fókusz építjük be (kapcsolódva az SDG 1 – szegénység; SDG 10 – egyenlőtlenségek célkitűzéseikhez).

3) A közösségi részvétel alapelve elsősorban a helyi lakosság és a civil társadalom aktív bevonására épít a döntéshozatalban, a tervek kidolgozásában és végrehajtásában egyaránt. A partnerségi szintű bevonás során a lakosság nem csupán információszerző vagy konzultációs fél, hanem közös irányítási felelősséggel rendelkezik (Heritage & Dooris, 2009). Ez a pillér erősíti a helyi társadalmi tőkét, a lakossági kohéziót. A továbbiakban közösségi autonómiaként hivatkozunk az alapelv alkalmazhatóságára (kapcsolódva az SDG 11 – fenntartható városok célkitűzéshez). Ez az interaktív és részvételen alapuló szemlélet egybeesik az ágazatok közötti együttműködést elősegítő helyi stratégiák modern elveivel (Gébert & Bajmócy, 2017).

4) A fenntartható fejlődés alapelve garantálja a helyi stratégiák és a környezeti fenntarthatóság együttes fejlődését. Ide tartozik a klímavédelem, a zöldterületek bővítése, az energiahatékonyság, a vízminőség javítása, valamint a várostervezés és a mobilitás összehangolása. Ez a pillér alapvető a városok válságállóságának növeléséhez. A tanulmányban, mint transznacionális reziliencia (SDG 11 – fenntartható városok; SDG 13 – klímaakció) szerepeltetjük.

5) A jövőkép és intézményi változás alapelve feltételezi a városok hosszú távú működéséhez szükséges célok, stratégiák meglétét; amely túlmutat a választási ciklusokon, és célzottan építi a folyamatos monitoringhoz, értékeléshez és alkalmazkodáshoz szükséges intézményi kapacitásokat. Ez biztosítja az elért eredmények fenntarthatóságát és a program időbeli relevanciáját (WHO, 2022). A tanulmányban a WHO-normák folyamatos beépítése a helyi intézményekbe célként határoztuk meg (illeszkedve az SDG 3 – Egészséges élet és jólét céljaihoz).

Ez az öt alappillér jelenti tehát azt a transznacionális normarendszert, amelyet a Kárpát-medencei tagvárosok a puha hatalom eszközeként alkalmaznak, hogy a nemzetállami keretek korlátai ellenére is növeljék szakpolitikai autonómiájukat és nemzetközi reputációjukat. Azt a folyamatot mutatjuk be, amelyben a WHO öt alappillére a Kárpát-medencei tagvárosok számára alternatív szakpolitikai normarendszerré válik, segítve őket abban, hogy a puha hatalom eszközeivel önállóan reagáljanak a globális kihívásokra. Központi kérdésünk az, hogy milyen mértékben járul hozzá a WHO Európai Egészséges Városok Mozgalomhoz való csatlakozás ahhoz, hogy a Kárpát-medencei tagvárosok a nemzeti szabályozási kereteken túlmutató, autonóm szakpolitikai akciókat hozzanak létre, amelyek közelebb állnak a transznacionális normákhoz (WHO öt pillér, SDG-k), mint a nemzetállami irányvonalhoz? Első feltételezésünk, hogy a hálózati tagsággal rendelkező Kárpát-medencei tagvárosok helyi népegészségügyi és fenntartha-

tósági stratégiái szignifikánsan több, a WHO öt alappilléreéből eredő puha hatalmi és SDG-alapú elemet (pl. partnerségi szintű részvétel, interszektorális egyetem/városmarketing bevonása) tartalmaznak, mint a pusztán a nemzeti standardokat követő tervek.

4. ANALITIKAI KERET ÉS MÓDSZERTAN

A tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy az Egészséges Városok Mozgalom öt alappilléret olyan kritikai elemzési dimenziókká alakítsuk, amelyek alkalmasak a hálózati tagságból eredő szakpolitikai autonómia (a puha hatalom gyakorlásának) benchmarking értékeinek előzetes meghatározására. Az analitikai mátrix (2. táblázat) az előző fejezetben bemutatott alappillérek és a releváns SDG-célok integrálásával keletkezett. A szintézis megerősíti, hogy a WHO-tagság nem pusztán az SDG 3 (egészséges élet és jólét) megvalósítását célozza, hanem komplex módon beépíti a méltányosságot (SDG 10) és a fenntartható fejlődést (SDG 11, 13) a helyi szakpolitikákba. Ez a transznacionális normarendszer biztosítja a tagvárosok számára azt a diplomáciai legitimációt és szaktudást, amely révén a Kárpát-medencei települések a nemzeti standardoknál progresszívebb, önálló stratégiákat követhetnek. A jövőkép és intézményi változás (5. alappillér) dimenzióját módszertani okokból integráltuk a többi négy, mérhető analitikai dimenzióba, különös tekintettel a kormányzási élvonalra és a transznacionális rezilienciára. Ez a módszertani választás a tudományos koherenciát és az adatok hatékonyabb elemzését szolgálta, mert ezen alappillér nem önálló szakpolitikai cselekvést vagy tartalmi fókuszot (mint a méltányosság vagy a fenntarthatóság) ír le, hanem az intézményi feltételeit annak, hogy a többi négy pillér sikeresen megvalósuljon. Ez inkább eredmény vagy struktúra, semmint független analitikai dimenzió. A továbbiakban a tagvárosok teljesítményét a puha hatalom négy dimenziója mentén vizsgáljuk (ld. 2. táblázat).

2. táblázat. *Az elemzés analitikai kerete*

Table 2. *The analytical framework for city diplomacy*

WHO öt alappillére	Analitikai dimenzió	SDG-célok (metszet)	Városdiplomáciai fókusz (puha hatalmi érték)
1. Politikai elkötelezettség és interszektoralitás	Kormányzási élvonal	SDG 17 (partnerség), SDG 4 (minőségi oktatás), SDG 9 (innováció)	stratégiai legitimitás, hálózati kapacitás, tudástranszfer
2. Társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése	Egyenlőtlenségi fókusz	SDG 10 (egyenlőtlenség), SDG 3 (egészség), SDG 4 (oktatás)	méltányossági üzenet, szociális kohézió, emberi jogi értékek
3. Közösségi részvétel	Közösségi autonómia	SDG 17 (partnerség), SDG 11 (városok)	társadalmi tőke, élhetőségi imázs, helyi védelmi képesség
4. Fenntartható fejlődés	Transznacionális reziliencia	SDG 11 (városok), SDG 13 (klímaakció), SDG 7 (tisztá energia)	válságállóság, globális reputáció, ökológiai integráció

WHO öt alappillére	Analitikai dimenzió	SDG-célok (metszet)	Városdiplomáciai fókusz (puha hatalmi érték)
5. Jövőkép és intézményi változás	(Integrálva a többi dimenzióba: elsősorban az 1. és 4. dimenzióba.)	(Az intézményi feltételek az SDG 17, a jövőkép az SDG 13/11 révén jelenik meg.)	(A hosszú távú elkötelezettség, azaz jövőkép igazolása a klíma- és reziliencia-programok révén.)

Forrás: saját szerkesztés a WHO (2024), ENSZ (2015), Acuto és mtsai (2016), Heritage & Dooris (2009), Egyed & Horeczki (2024) és Sevin (2025) alapján

Az intézményi változás egyik kiemelt szempontja, hogy a városok a tudásbázisukat (egyetem, tanácsadó cégek, kutatás és fejlesztéshez kapcsolódó kulturális és kreatív ipari vállalatok) bevonják a stratégiai döntéshozatalba, és a WHO-normákat beágyazzák a kötelező érvényű stratégiai dokumentumaikba, ilyen módon megállapítható, hogy ha a város magas szintű interszektorális partnerséget (SDG 17) alakít ki, az már az intézményi változásra való törekvésnek, az átalakulás elemének tekinthető. A jövőkép alkotóelemét értelmezésünkben a transznacionális reziliencia (2. dimenzió) vette át, ahol a hosszú távú gondolkodás a klíma-egészségügyi stratégiák és az SDG 11/13. célok beépítésében jelenik meg. A klímaválságra való felkészülés (pl. Kaposvár reziliencia programja) természeténél fogva hosszú távú jövőképet követel. A fenntartható fejlődésre (4. alappillér) és jövőképre (5. alappillér) vonatkozó elemeket így egyetlen, erős transznacionális reziliencia dimenzióba vontuk össze. A négy dimenzió használatát láttuk megalapozottnak, ami biztosítja, hogy minden elemzési kategória élesen elhatárolt és becsülhető legyen.

5. A VÁROSDIPLOMÁCIA ELTÉRŐ STRATÉGIAI FÓKUSZAI GYŐR, PÉCS ÉS KAPOSVÁR PÉLDÁJÁN

Az adatforrást megerősítendő egy, a magyarországi megyei jogú városokat a fenntartható fejlődési célok mentén vizsgáló klaszterelemzés eredményeit (Sikos T. & Szendi, 2023) is alapul vettük azzal a céllal, hogy a tagvárosok belső varianciáját vizsgálni tudjuk abban a feltételezésünkben, hogy a WHO-tagság által biztosított autonóm szakpolitikai fókusz és diplomáciai legitimáció a város gazdasági élvonalban elfoglalt helyétől függetlenül is érvényesül, és például egy, a rangsorban hátrébb elhelyezkedő tagváros számára stratégiai kompenzációt nyújt az ipari lemaradások ellenére. Ezt a lokálisan releváns adatsort a globális rangsorolások (THE Impact Rankings) helyett azért választottuk, mert közvetlenül a Kárpát-medencei (magyarországi) környezetre vonatkozik, így a WHO-tagság hatása jobban összehasonlítható a helyi gazdasági teljesítménnyel. Az SDG 9,11 dimenziói ráadásul tökéletesen leképezik a tanulmányunk kormányzási élvonal és transznacionális reziliencia dimenzióit. Ez az adatforrás a további kutatásaink során lehetővé teszi, hogy ne csak a tagvárosokat (Győr, Pécs, Kaposvár) hasonlítsuk össze a nem tagokkal, hanem a tagok között is vizsgáljuk a belső varianciát: például azt, hogy hogyan használja a WHO-tagságot egy legdinamikusabb (1. klaszter – Győr) város a

ciklikus fejlődésű (4. klaszter – Pécs, Kaposvár) városokhoz képest. A megyei jogú tagvárosok klaszterbesorolása (Sikos T. & Szendi, 2023 alapján 1. és 4. klaszter) alátámasztja azt a hipotézisünket, mely szerint a WHO-tagság a városok gazdasági státuszától függetlenül biztosít diplomáciai legitimitációt és alternatív szakpolitikai fókuszot (pl. a 4. klaszterbe tartozó városok a méltányosságra és a klímarezilienciára fókuszálnak az ipari lemaradás ellensúlyozására).

Az alfejezet három WHO-tagvárosra és egyben regionális egyetemvárosra fókuszál: Győrre, Kaposvárra és Pécsre. Ez az összehasonlítás a tagvárosok közötti belső varianciát vizsgálja a gazdasági klaszterek mentén, igazolva, hogy a tagság eltérő stratégiai fókuszot generál (2. ábra).

3. táblázat. *Az esettanulmány-városok belső varianciája*

Table 3. *Internal variance of the case studies cities*

Város	WHO-tagság	Klaszterbesorolás (SDG-k alapján)	Analitikai szerep (WHO-tagság fókusza)
Győr	Tag	„Legdinamikusabb és legélhetőbb városok” (1. klaszter)	Kormányzási élvonal (SDG 9/17): a gazdasági élvonalhoz (negyedik generációs egyetem) való WHO-fókusz (SDG 3, egészség) hozzáadott értékének vizsgálata.
Pécs	Tag	„Ciklikus fejlődésű, átlagos körülményeket nyújtó városok” (4. klaszter)	Egyenlőtlenségi fókusz (SDG 10): a tagság segítségével történő méltányossági üzenet és a tudásbázis integrálása.
Kaposvár	Tag	„Ciklikus fejlődésű, átlagos körülményeket nyújtó városok” (4. klaszter)	Transznacionális reziliencia (SDG 11): a WHO-tagság használata az ipari lemaradások ellensúlyozására az autonóm klíma-egészségügyi akciók révén.

Forrás: saját szerkesztés Sikos T. & Szendi (2023) klaszterelemzése és a WHO-normák (Acuto és mtsai, 2016) alapján

A tanulmány a minőségi tartalomelemzés módszerét alkalmazza a városok érvényes egészségtervei, településfejlesztési koncepciói és a WHO fázisjelentései vonatkozásában. Ezek a regionálisan releváns SDG-teljesítmény adatok (SDG 3, 9, 11) igazolják, hogy a WHO-tagság mérhetően befolyásolja a helyi szakpolitikai prioritásokat a különböző gazdasági klaszterekbe tartozó tagvárosok esetében. A transznacionális normák szakpolitikai adaptációja a tartalomelemzés során igazolja, hogy a három egyetemvárosban a hálózati tagság és a tudásbázis együttes jelenléte autonóm módon befolyásolja a városi szakpolitikát. A tagság lehetővé teszi a városok számára, hogy a saját gazdasági klaszterüknek megfelelő szakpolitikai fókuszot válasszanak, ezzel gyakorolva a puha hatalmat.

1) Kormányzási élvonal (interszektorális és SDG 17) dimenziója azt vizsgálja, hogy a WHO 1. alappillére (politikai elkötelezettség és interszektorális) milyen mélységben épült be az ágazatközi és a tudásbázis (egyetem) bevonására épülő együttműködésekbe (SDG 17), ami a városdiplomácia intézményi alapja.

1.a) Győr mint a legdinamikusabb klaszterbe (Klaszter 1.) tartozó város:

Győr a WHO-tagságot a már meglévő gazdasági és innovációs élvonalának (SDG 9) kiterjesztésére használja. Az Széchenyi István Egyetem által fémjelzett negyedik generációs egyetemi funkciók beépülése a kormányzati élvonalba fejlett interszektoralis modellt eredményezett: intézményesített partnerség a Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központ létrehozása (fiek.sze.hu, 2025), valamint a Győri Tudományos és Innovációs Park (GINOP-beruházás) a városi arculatot és diplomáciai vonzerőt is erősíti (Lengyel & Varga, 2018), ami a puha hatalom építésének közvetlen példája. A tudástranszfer spill-over hatása a közegészségügyben is tetten érhető: az SDG 4 (Minőségi oktatás) keretében a hallgatói csapatok multidiszciplináris projekteken dolgoznak partnercégekkel, amelyek céljai kiterjednek a hulladékgazdálkodásra, körforrásos gazdaságra és energiagazdálkodásra is (SZE Hírek, 2024). Ezek a tevékenységek az élhetőségi tényezők és a fenntartható fejlődést közvetlenül segítik, bizonyítva az interszektoralis elkötelezettséget.

1.b) Kaposvár, a ciklikus fejlődésű klaszter (4. klaszter) tagja, a WHO-tagságot a regionális adottságainak megerősítésére használja. Regionális interszektoralitás révén a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Kaposvári Campusának és a gazdasági szereplők együttműködésében létrehozott Kutatási és Innovációs Kompetenciaközpont (kapos.hu, 2025) a WHO-elv szerint a helyi agrárgazdaság fenntartható modernizálására fókuszál (SDG 2). A közösségi ismeretterjesztés a MATE Szabadegyetem programsorozata révén (uni-mate.hu, 2025) főként a fenntarthatósági és egészségügyi ismereteket juttatja el a nagyközönséghez, erősítve ezzel az egyetem és a város mint tudományos közösségi szereplők fenntarthatósággal összekapcsolódó imázsát. Mindezen programok városdiplomáciai előnye az, hogy a MATE aktív résztvevője az EDURES európai egyetemi szövetségnek, amely lehetőséget nyújt nemzetközi projektek bevonására, erősítve Kaposvár diplomáciai és szakmai láthatóságát (SDG 17).

1.c) Pécs a WHO legrégebbi magyar tagja (1987), a tagság révén kiemelkedő nemzetközi pályázati tapasztalatot épített ki, ami a kormányzati élvonal (SDG 17) lényegét fedi le.

A pécsi Egészséges Városért Alapítvány által vezetett „Active Ageing in V4 countries” pályázat sikerén keresztül nemzetközi pályázati tapasztalat is társul a helyi egészségtudatossághoz (activeagingv4.eu, 2023). A projekt célja az aktív és mentálisan is egészséges idősor elősegítése volt, mely során Pécs a V4-es tagvárosok (Brno, Łódź, Dunaszerdahely) között a tudásmegosztás központjává vált. Helyi interszektoralitás: a Mozgásban a város program (pecsma.hu, 2025; iranypecs.hu, 2025) a Pécsi Tudományegyetem és az önkormányzat közvetlen együttműködését igazolja. Ez a partnerségi alapú kormányzás (SDG 17) az egészségfejlesztés helyi stratégiájának sarokköve.

Mindhárom WHO-tag egyetemváros esetében a kormányzati élvonal dimenzió a tudásbázis bevonásán keresztül valósul meg. A WHO-tagság által elvárt partnerségi alapú kormányzás a nemzetállami keretek között autonóm diplomáciai cselekvésnek minősül, amely a város gazdasági klaszterétől függetlenül biztosítja a nemzetközi hálózatokhoz való aktív hozzáférést.

A 2) transznacionális reziliencia (SDG 3, SDG 11, SDG 13 célok) dimenziója a WHO 4. alappilléreinek (fenntartható fejlődés) és a jövőképek (5. alappillér) az integrációját vizsgálja az SDG 11 (városok) és SDG 13 (klíma) célokon keresztül, igazolva a válságállóság növelését. A tagság keretet ad arra, hogy a városépítészeti célok kiegészüljenek klímaadaptációs, zöldfelület-fejlesztési, víz- és hulladékgazdálkodási szempontokkal (Laki, 2017).

2.a) Kaposvár, a ciklikus fejlődésű klaszter (4. klaszter) tagja, a reziliencia területén vált vezető diplomáciai aktussá. A város önállóan csatlakozott az Under 2 mozgalomhoz és elnyerte a Holnap Városáért Díjat (palyazat.gov.hu, 2016). Ez a fókusz a MATE kutatásaira épül: Radtke (2023) doktori értekezése a távfűtési rendszer okos mérési adatait elemezve segítette a szén-dioxid-kibocsátás csökkentését, ami közvetlenül kapcsolódik az SDG 7 (tisza energia) céljához. A CNG-buszok üzemeltetése és a Fenntartható Városi Mobilitási Terv (kph.kaposvar.hu, 2017) a WHO egészségfejlesztési normáit ülteti át az urbanisztikába (IOSR Journal, 2021).

2.b) Győr és Pécs esetében: Mindkét város beépíti a zöldmobilitást és az SDG 11 célokat. Győrben a pedibusz és bicibusz programok (Kézai, 2024) az SDG 3 és a WHO épített környezet elvének helyi szintű, autonóm adaptációjának példái. A folyamatos monitoringot (5. alappillért) Pécs és Győr is biztosítja az egyetemi honlapokon keresztül (sustainability.sze.hu; zoldegyetem.pte.hu/en/sustainability).

A 3) közösségi autonómia, mint a puha hatalom belső erőforrása – ez a dimenzió a WHO 3. alappilléreinek (közösségi részvétel) teljesülését méri a partnerségi szint elérésére fókuszálva, ami a helyi társadalmi tőke építését jelenti.

3.a) Bár Győr stratégiája erősen orientált a gazdaságra (Klaszter 1.), a WHO-tagság hatására beépültek a közösségi szintű aktivációt célzó programok. A pedibusz és bicibusz programok bevezetése (Kézai, 2024) tipikusan olyan akciók, amelyek a helyi családok és közösségek aktív szerveződését és felelősségvállalását igénylik a siker érdekében. Ezek az egészségfejlesztő programok bizonyítják a tagságból fakadó közösségi mobilizációs kapacitást. A város továbbá biztosítja a folyamatos monitoringot is, amelyet az egyetemi honlapokon keresztül bárki követhet (sustainability.sze.hu), növelve az átláthatóságot és a közösség önálló ellenőrzésének lehetőségét.

3.b) Kaposvár gyakorlati példái egyértelműen a partnerségi alapú kormányzásra mutatnak. Az „Egészséges Kaposvár 2030!” program keretében civil szervezetekkel együttműködve fejlesztettek közösségi infrastruktúrát, valamint mozgás- és környezettudatos programokat valósítottak meg (clddkaposvar.hu). A Donneri városrész közösségiinfrastruktúra-kialakítása (kavu.hu, 2021) igazolja a lakosság és az önkormányzat közötti közös felelősségvállalást.

3.c) Pécs esetében a közösségi autonómia és a kormányzási élvonal metszete nemzetközi projektekben is megvalósul. Az „Active Ageing in V4 countries” pályázat sikerén keresztül a pécsi Egészséges Városért Alapítvány bizonyította a tagságból eredő nemzetközi pályázati tapasztalatot, ahol a közösségi eseményeket és workshopokat négy közép-európai város között osztották meg (activeagingv4.eu, 2023). Ez a kapacitás növeli a város nemzetközi diplomáciai hitelét.

4) Egyenlőtlenségi fókusz (méltányossági üzenet és SDG 10) dimenzió a WHO 2. alappilléreinek (társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése) diplomáciai tartalmát vizsgálja, ami az SDG 10 (egyenlőtlenségek csökkentése) céljában csúcsosodik ki.

4.a) Győr stratégiájában a fő hangsúly az innováció (SDG 9 – Klaszter 1. besorolás), a WHO-normák hatására a méltányossági üzenet az oktatáson keresztül jelenik meg. A Széchenyi István Egyetem által megvalósított ösztöndíjprogramok és az innovációs diákprojektek indítása (admissions.sze.hu, 2023) közvetlenül célozzák az SDG 4 (minőségi oktatás) elérését, ami a társadalmi felemelkedés és az esélyegyenlőség (SDG 10) kulcsa. Ez a gazdasági élvonal felőli stratégiai beavatkozás a társadalmi kohézió megerősítését szolgálja.

4.b) Kaposvár esetében a méltányossági üzenet (SDG 10) a helyi szociális problémák célzott kezelésében nyilvánul meg. A KOMPLEX telepprogram keretében a roma lakosság körében szerveztek egészségnapot, táplálkozási és mozgásorientált felvilágosító rendezvényeket (kph. kaposvar.hu). Ez a célzott akció túlmutat az általános egészségügyi prevención, és igazolja a WHO-elv követését.

4.c) Pécs az SDG 10 követését azzal demonstrálja, hogy stratégiai dokumentumaiban explicit módon rögzíti az egyenlőtlenségek csökkentésére vonatkozó célokat, hangsúlyozva a társadalmi fenntarthatóságot a szakképzés és a felnőttképzés fejlesztésén keresztül (PMJV-FVS, 2025).

A diplomáciai érték a célzott méltányossági programokban jelenik meg, amelyek a Kárpát-medencében gyakori szociális kihívásokra reagálnak, a tagok a tematikus városhálózaton keresztül növelik a város puha hatalmi reputációját. Az empirikus vizsgálatunk igazolja a feltételezést; a transznacionális normák beépítése a helyi tervekbe, az egyetemi tudásbázissal megtámogatva, a városok puha hatalmának legmeggyőzőbb bizonyítékát adja, függetlenül azok aktuális gazdasági klaszterbesorolásától.

6. ÖSSZEGZÉS

A tanulmány a városdiplomácia elméletéből kiindulva vizsgálta az Egészséges Városok Hálózatának egy kiemelt szegmensét; a városi puha hatalom és a szakpolitikai autonómia igazolására. A kutatás megerősítette, hogy a transznacionális hálózati tagság lehetővé teszi a tagvárosok számára, hogy önálló külpolitikai aktorokként működjenek a nemzetállami kereteken belül, különösen a központi kormányzati mozgáster szűkülése idején. Esettanulmányokkal igazoltuk, hogy a tematikus hálózat öt alappillére épülő transznacionális normák beépítése a helyi politikába szignifikánsan eltérő, autonóm cselekvést eredményez a nemzeti standardokhoz képest. A tematikus hálózatok (esetünkben az Egészséges Városok Mozgalom) olyan stratégiai városfejlesztési és városdiplomáciai keretként értelmezhető, amely újrapozicionálási lehetőséget kínál a városoknak a globális térben. A klaszterelemzéssel való összevetése bizonyítja, hogy a tagság egy rugalmas stratégiai eszköz, amelyet a városok a saját gazdasági háttérüknek megfelelő szakpolitikai területeken használnak a puha hatalmi reputáció építésére. A tagvárosok gyakorlatában közös vonás a partnerségi alapú kormányzás, a civil szervezetek, intézmények és önkormányzatok közötti együttműködés, valamint a társadalmi kohézió megerősítésére irányuló szándék. Ez összhangban áll a fenntartható városfejlődés és az egészség társadalmi dimenzióinak egyre erősödő jelentőségével. A különböző méretű és rangú városok stratégiáinak összevetéséből látható, hogy bár az eszköztár és az intenzitás eltérő, a cél közös: olyan települési környezet kialakítása, amely egyaránt szolgálja a jelenlegi és a jövő generációk jóllétét. Ezek a helyi akciók egyben rámutatnak a lehetőségre, hogy a hálózati részvétel a kiüresedő és csökkenő népességgel küzdő városok számára is új esélyt jelenthet a nemzetközi láthatóság és a fenntartható fejlődési pályák erősítésében.

A tanulmányban használt városdiplomáciai keretrendszer az alábbi dimenziókra épült:

1) Kormányzási élvonal: a tudásbázis bevonása (negyedik generációs egyetemi funkciók) a legmagasabb szintű interszektorális együttműködést jelenti. Pécs nemzetközi pályázati tapasztalata és Kaposvár egyetemi partnersége igazolja ezt a kapacitást.

2) Transznacionális reziliencia: a klíma-egészségügyi és környezetvédelmi programok (Kaposvár Under 2 mozgalom) révén a városok a válságkezelésben is autonóm módon adaptálnak globális normákat.

3) Egyenlőtlenségi fókusz: a méltányossági üzenet (Kaposvár KOMPLEX programja a roma lakosság körében) a puha hatalom legfontosabb diplomáciai eleme, ami a város társadalmi értékeit kommunikálja a nemzetközi térben.

4) Közösségi autonómia: az elvárt partnerségi szintű részvétel építi a helyi társadalmi tőkét ezáltal erősíti a város élhetőségét.

A kutatás folytatásaként a tartalomelemzést kvantitatív adatokkal erősítjük meg. A benchmarking értékek alkalmazásával hasonlítjuk a tag és nem tag városok hálózatban betöltött szerepét. Elsőként a Kárpát-medencei Egészséges Városok Egyesület tagtelepüléseire vonatkozóan kezdtük meg a feltárást. Az adatokat négy fő adatkör mentén gyűjtjük: a hálózati tagságra vonatkozóan (mióta tag, milyen pályázatokhoz csatlakozott, milyen számszerűsíthető előnyök társíthatók a tagsághoz, stratégiai monitoring), infrastrukturális elemek (zöld területek, parkok, játszóterek, kórházak, egészségügyi intézmények, oktatási helyszínek, kerékpárutak, szabadidő-központok), társadalmi kohézió (civil szervezetek, aktivitás, pályázatok, bizalom), szubjektív jóllét (elégedettség, boldogság, biztonság, komfort, egyéb életminőségi, élhetőségi faktorok). Mindezekkel a tagvárosok nemzetközi sikerességét és a városi reputáció nemzetközi ismertségét elemezzük, hogy igazolható legyen a WHO-tagság közvetlen diplomáciai nyeresége. Igazolni kívánjuk az Egészséges Városok Mozgalom tagvárosai szempontjából, hogy a nemzetközi hálózatokban való részvétel olyan alternatív szakpolitikai normarendszert biztosít, amely a politikai elkötelezettség, az intézményi változás és a tudásbázis bevonása révén teszi lehetővé a puha hatalom autonóm és stratégiai gyakorlását.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS ACKNOWLEDGEMENT

Horeczki Réka kutatómunkája a 146411. számú projekt keretében valósult meg, amelyet a Kulturális és Innovációs Minisztérium támogatott a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap K-23 pályázati programján keresztül.

SZAKIRODALOM REFERENCES

Acuto, M., Morissette, M., & Tsouros, A. (2016). City Diplomacy: Towards More Strategic Networking? Learning with WHO Healthy Cities. *GLOBAL POLICY*, 8(1), 14–22. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12382>

- Amiri, S., & Grandi, L. K. (2021). Cities as public diplomacy actors: Combining moral “good” with self-interest. In A. Colin (szerk.), *The Frontiers of Public Diplomacy* (pp. 146–158). Routledge.
- Bäckstrand, K., Kuyper, J. W., Linnér, B., & Lövbrand, E. (2017). Non-state actors in global climate governance: from Copenhagen to Paris and beyond. *Environmental Politics*, 26(4), 561–579.
- Balbin, R. N. (2023). City networks and diplomacy. *Boletim de Economia e Política Internacional | BEPI*, 37(12), 11–34. <http://dx.doi.org/10.38116/bepi37art1>
- Bálint, Cs., Gaál, M., Mozsgai, K., & Magócs, K. (2024). Többszintű, hálózati kormányzás a magyar terület- és vidékpolitikában. *Gazdálkodás*, 68(2), 139–167. https://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.68.2.t.pp_139-167
- Baranyai, N. (2023). A kelet-közép-európai etnoregionális pártok tipológiája. *Politikatudományi Szemle*, 32(3), 81–103. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2023.3.81>
- Barber, B. (2014). *If Mayors Ruled the World: Dysfunctional Nations, Rising Cities*. Yale University Press.
- Beal, V., & Pinson, G. (2014). When mayors go global: International strategies, urban governance and leadership. *International Journal of Urban and Regional Research*, (1), 302–317.
- Benedek, J. (2021). Fenntartható fejlődés: banális metaforától korunk meghatározó területfejlesztési paradigmáig. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 18(3), 4–14.
- Bodor, Á., Grünhut, Z., & Horeczki, R. (2018). Considering the Linkage Between the Theory of Trust and Classical Rural Sociology’s Concepts. *European Countryside*, 10(3), 482–497. <https://doi.org/10.2478/euco-2018-0027>
- Boros, L., Fabula, Sz., Kovács, Z., Horváth, D., & Pál, V. (2017). Studentification, diversity and social cohesion in post-socialist Budapest. *Hungarian Geographical Bulletin*, 66(2), 157–173. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.66.2.5>
- Brucker, B. (2024). A Visegrádi Együttműködés fővárosainak érdekérvényesítése az EU-ban, avagy milyen érdekérvényesítési csatornák állnak a szubnacionális szereplők rendelkezésére az uniós térben. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, 34(251), 21–43.
- Brucker, B., & Zsibók, Zs. (2025). Paradiplomacy in Hungary: a new research topic? In Ciesielska-Klikowska, Joanna; Kaminski, Tomasz (eds.) *The paradiplomacy worldwide: V1. Theoretical Approaches* (pp. 126–143). University of Lodz, Asociación Civil Paradiplomacia.
- CEMR (2013). *Decentralisation at a crossroads. Territorial reforms in Europe in times of crisis*. Council of European Municipalities and Regions. https://peta.gr/wp-content/uploads/2014/01/CCRE_broch_EN_complete_low.pdf
- De Leeuw, E. (2012). Evaluating WHO Healthy Cities in Europe: Issues and Perspectives *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 90(1), <https://doi.org/10.1007/s11524-012-9767-6>
- Egri, Z., & Uzzoli, A. (2020). Az egészségyenlőtlenségek néhány összefüggése a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségekkel Magyarországon. In S. Berghauer, L. D. Dávid, M. Dnyisztrjanskij, Gy. Fodor, L. Gergely, S. Gönczy, T. Izsák, A. Mocá, D. I. Molnár, J. Molnár, T. Nagy, N. Oláh, G. Papp, E. Sass, H. Scsuka, A. Tóth, T. Vince, & O. Virván,

- (szerk.), *Társadalomföldrajzi folyamatok Kelet-Közép-Európában: problémák, tendenciák, irányzatok: Nemzetközi földrajzi konferencia Beregszász* (pp. 99–106). TOV „RIK-U”.
- Egyed, I., & Horeczki, R. (2024). A városi hatalom és az emberi jogok – Közös metszetek, szervezetek, szövetségek. *Területfejlesztés és Innováció*, 17(3), 4–20. <https://doi.org/10.15170/terinno.2024.17.03.01>
- Gébert, J., & Bajmócy, Z. (2017). Helyi fejlesztések, helyi hatalmasságok. *Kövász*, 21(1–4), 3–32. http://kovasz.uni-corvinus.hu/2017/gebert_bajmoczy.pdf
- Gualini, E. (2006). The rescaling of governance in Europe: New spatial and institutional rationales. *European Planning Studies*, 7, 881–904. <http://doi.org/dpvz7b>
- Hajdu, G. (2014). *Tanulmányok a szubjektív jóllét és a társas környezet kapcsolatáról: az összehasonlítás, a kultúra és a normák szerepe*. [Doktori (PhD) értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar] https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/44528/hajdu_gabor_doktori_ertekezes.pdf
- Hambleton, R., Savitch, V. H., & Stewart, M. (2003). *Globalism and local democracy. Challenge and Change in Europe and North America*. Palgrave.
- Heritage, Z., & Dooris, M. (2009). Community participation and empowerment in Healthy Cities. *Health Promotion International*, 24(1), i45–i55. <https://doi.org/10.1093/heapro/dap054>
- Institute of Health Equity (2010). *Fair Society, Healthy Lives (The Marmot Review)*. <https://www.instituteofhealthequity.org/resources-reports/fair-society-healthy-lives-the-marmot-review/fair-society-healthy-lives-exec-summary-pdf.pdf>
- IOSR Journal (2021). Relation between Urban energy systems – analysis of smart metering district heating system of Kaposvár and sustainability. *IOSR-JESTFT*, 15(3), 59–65.
- Kézai, P. K. (2024). Fenntartható iskolába járás Magyarországon: Pedibusz és bicibusz pilot-programok szerepe napjainkban. *Civil Szemle*, 21(1), 71–89.
- Kearns, A., Ghosh, S., Mason, P. & Egan, M. (2019). Urban regeneration and mental health: investigating the effects of an area-based intervention using a modified intention to treat analysis with alternative outcome measures. *Health and Place*, 61(102262), <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2019.102262>
- Laki, I. (2017). Egészséges települések – egészséges lakók. *Belvedere Meridionale*, 29(2), 54–65. <https://doi.org/10.14232/belv.2017.2.3>
- Lengyel, I., & Varga, A. (2018). A magyar gazdasági növekedés térbeli korlátai – helyzetkép és alapvető dilemmák. *Közgazdasági Szemle, LXV*(május), 499–524.
- Nye, S. J. (2004). Lány hatalom és az amerikai külpolitika. *Politikatudományi Szemle*, 119(2), 255–270. <https://doi.org/10.2307/20202345>
- Páger, B., Tóth, G. Cs., & Uzzoli, A. (2024). The role of socioeconomic variables in the regional inequalities of COVID-19 mortality in Hungary. *Estern Journal of European Studies*, 15(1), 272–297. <https://doi.org/10.47743/ejes-2024-0112>
- Pálné Kovács, I. (2023). Az önkormányzati válságkezelés és/vagy reziliencia: Szakirodalmi szemle. *Tér és Társadalom*, 37(1), 3–22. <https://doi.org/10.17649/TET.37.1.3465>
- Pálné Kovács, I. & Mezei, C. (2016). Regionális politikai és területi kormányzási ciklusok Közép- és Kelet-Európában. *Tér és Társadalom*, 30(4), 54–70. <https://doi.org/10.17649/TET.30.4.2810>

- Radtke, U. (2023) *Urban energy systems - analysis of smart metering district heating system of Kaposvár*. Thesis, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem. <https://doi.org/10.54598/002700>
- Ragadics, T. (2021). Adalékok a kistelepülési helyi közösség fogalmának értelmezéséhez. *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle*, 7(1), <https://doi.org/10.15170/AS.2021.7.1.7>
- Sevin, E. (2025). Unpacking soft power for cities: a theoretical approach. *Place Branding and Public Diplomacy*, 21, 106–115. <https://doi.org/10.1057/s41254-024-00342-9>
- Sikos, T. T., & Szendi, D. (2023). A hazai megyei jogú városok gazdasági és környezeti fenntarthatóságának mérése, 2020–2021. *Területi Statisztika*, 63(1), 88–124. <https://doi.org/10.15196/TS630104>
- WHO = World Health Organization (2024). *City leadership for health and sustainable development: critical issues for successful Healthy Cities initiatives in the WHO European Region*. <https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2024-9982-49754-74632>
- WHO = World Health Organization (2025). *European Healthy Cities Network - Phases of the network*, <https://www.who.int/europe/phases-of-the-network>
- Yalkin, C. (2018). Márkakultúra-alapú megközelítés a nemzetmárkák kezeléséhez. *European Management Review*, 15(1), 137–149. <https://doi.org/10.1111/emre.12129>

Internetes források

- activeagingv4.eu (2023). https://www.activeagingv4.eu/files/V4_guide_hun_0614.pdf, hozzáférés: 2025. 09. 24.
- clldkaposvar.hu a Virágzó Kaposvár Helyi Akciócsoport hivatalos honlapja: <https://www.clldkaposvar.hu/>, hozzáférés: 2025. 09. 24.
- fiek.sze.hu (2025). a Felsőoktatási és Ipari Együttműködési Központ hivatalos honlapja. <https://fiek.sze.hu/bemutakozas>, hozzáférés: 2025. 09. 23.
- iranypecs.hu (2025). <https://iranypecs.hu/program/mozgasban-a-tudomany-mta-200/>, hozzáférés: 2025. 11. 26.
- kapos.hu (2025). Kapospont hivatalos honlapja. https://kapos.hu/hirek/gazdasag/2025-06-19/eletkepes_kutatasokkal_a_fenntarthato_jovoert.html, hozzáférés: 2025. 09. 24.
- kavu.hu (2021). Kaposvári Városüzemeltetési Nonprofit Kft. hivatalos honlapja. <https://www.kavu.hu/projekt>, hozzáférés: 2025. 09. 24.
- kph.kaposvar.hu (2017). https://kph.kaposvar.hu/data/dl/nagyprojektek/sump/mobilitasi_terv_0616.pdf, hozzáférés: 2025. 09. 24.
- pecsma.hu (2025). <https://www.pecsma.hu/egy-ejszakara-mozgasba-lendul-a-varos/>, hozzáférés: 2025. 09. 24.
- PMJV-FVS (2025). Pécs Megyei Jogú Város Fenntartható Városfejlesztési Stratégia 2021-27: https://pecs.hu/app/uploads/2024/04/FVS_Pecs_250219.pdf, hozzáférés: 2025. 09. 24.
- sustainability.sze.hu (2025) a győri Széchenyi Egyetem hivatalos honlapja, <https://sustainability.sze.hu/kezdolap>, hozzáférés: 2025. 09. 24.
- SZE Hírek (2024). Széchenyi Egyetem, Győr hivatalos honlapja / Hírek / 2024. dec. 19., 2 perc olvasás: <https://uni.sze.hu/post/nemzetközi-projektekben-dolgozik-együtt-a-hunren-magyar-kutatási-hálózat-és-a-széchenyi-istván-egye>, hozzáférés: 2025. 09. 23.

zoldegyetem.pte.hu (2025) University of Pécs hivatalos honlapja, Fenntarthatósági jelentések:
<https://zoldegyetem.pte.hu/en/sustainability>, hozzáférés: 2025. 09. 24.

Magyari Tivadar¹

Rágyaloglás Kolozsváron – műhelytanulmány a tömegközlekedési megállók gyalogos elérhetőségéről

Kivonat

A „rágyaloglás” a közösségi közlekedéshez vezető, gyakran alulértékelt szakasz: a kiindulóponttól az optimális megállóig tartó gyalogút. A tanulmány Kolozsvár mintázatait mutatja be nagyléptékű, OSM-alapú hálózati lekérdezésekkel. Szinoptikus táblák közlik a rágyaloglási távolságok és az ezekből számított idők nagyságrendjeit, középértékeit és területi bontásait. A közlés elsődleges adatpublikáció – gyorsjelentés, műhelytanulmány: nyers, összevethető mutatókat ad városrészi bontásban. A téma 2017–2018 óta egyetemi műhelymunka része volt; e dolgozat ennek egyik kidolgozott eredménye.

Kulcsszavak: közösségi közlekedés; gyalogos elérhetőség, OSM; adatvizualizáció; elsődleges adatközlés, Kolozsvár

Abstract: First-Mile Access to Public Transportation in Kolozsvár

The first mile is the often underrated link from origin to the optimal public-transport stop. This study documents Kolozsvár's patterns using large-scale, OSM-based network queries. Synoptic tables report magnitudes and spatial breakdowns of access-walking distances and derived times. The paper is a primary data release: concise, comparable indicators at neighborhood scale. The topic has been part of university workshop work since 2017–2018; this article develops one strand of that work and provides a baseline for further analysis and planning.

Keywords: first mile; public transport; pedestrian accessibility; OpenStreetMap; data visualization; primary data release

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Magyari, T. (2025). Rágyaloglás Kolozsváron – műhelytanulmány a tömegközlekedési megállók gyalogos elérhetőségéről. *Erdélyi Társadalom*, 23(2), 117–142. <https://doi.org/10.17177/77171.323>

I. BEVEZETŐ

Kolozsvár városszöve a huszadik század második felében létrejött nagy paneles lakótelepekre, a történeti belvárosra és e század elején megindult szórványos kertvárosi terjeszkedésre épül.

¹ Szociológus, egyetemi oktató a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, a Szociológia és Szociális Munka Karon. Email: magyari.tivadar@gmail.com

A nyugati, délnyugati, északnyugati és részben a délkeleti peremeken a város tömbháznegyeddel ér véget, és a közösségi közlekedés végállomásai jellemzően a blokkos beépítés széléig nyúlnak ki. Az elmúlt másfél-két évtizedben a településperemi zónák mögött, korábban zöldmezős helyeken elszórtan kertvárosi övek jelentek meg, kertes házak sora, egyes szakaszokon modernbb tömbházakkal is: részben távolabb a korábbi lakótelepektől, részben keskeny szalagokban a kivezető főutak mentén. Az északi és északkeleti irányban meginduló kertvárosok különösen gyengén kapcsolódnak a közösségi közlekedés gerincéhez: a már amúgy is hézagos bekötés mögött épültek ki, így a gyalogos elérhetőség és az átszállási lánc későn, utólagos toldásokkal alakult.

A nyugati, délnyugati, északnyugati peremeken a lakótelepi peremzóna „kemény” városszéli határt képez. A nagy tömbök sűrű lakásszámot adnak, a megállók sűrűsége és a végállomások elhelyezése pedig a paneles kor tervezési logikáját tükrözi: a busz, villamos vagy trolibusz a településszélre kivezelve zár, „fordul”. E mögött, a közigazgatási határ felé, az elmúlt évtizedekben újabb lakóutcák jelentek meg.

Két jelleg dominál:

Szalagszerű beépítés a kivezető főutak mentén: lineáris függés az adott fő közlekedési korridortól, kevés keresztiányú gyalogos kapcsolat, viszonylag hosszú átkelések.

Távolabbi, foltszerű új negyedek a domboldalakon és a régi mezőgazdasági vagy parlagon hagyott, sőt egykor erdős területek helyén: kanyargós, sokszor vízfolyások miatt zsákutcás utcaszövet, viszonylag széttöredezett gyalogos hálózat, és – bár vannak kivételek – gyenge „hátsó” kapcsolatok a régi városi hálózathoz.

A kertvárosi fejlődés üteme a közösségi közlekedésnél gyorsabb volt. A szélső területeken lakók esetén a tömegközlekedési eszköz megállójáig gyalog megtett út („rágyaloglási szakasz”) ezért aránylag hosszú lett: az itt megtelepedők autófüggő mintákat alakítottak ki, miközben a járdahálózat nem csökkentette a gyalogtávolság-érzetet. A peremi utcák mentén létrejövő funkciószegény lakókörnyezet (kezdetben kevés üzlet, intézmény), de ennél sokkal inkább az, hogy a munkahelyek a város más részeiben vannak, tovább növeli ezt a gyalogos távolságot.

A végállomás a lakótelep peremén forgalomszervezési „fixpont”: jó hely a fordulásra, a pihenőre, a műszaki kiszolgálásra. Városszerkezetileg viszont „kemény peremet” képez: a szolgáltatás itt véget ér. Az új beépítések utcáit a városvezetés gyéren lakottként kategorizálta, tekintettel arra, hogy az új utcák népsűrűsége valóban alacsony, ezért a belső városrészekhez csak ritkán induló járatokkal próbálja őket bekötni. Ezen a helyzeten javít valamennyit az, hogy a ki- és bevezető utakon, amelyek szomszédos településekre tartanak, az elővárosi buszforgalom, bár ritka járatsűrűséggel, de a közlekedésbe befűzi ezeket a helyeket – ez az M jelzésű buszok köre. (Csakhogy ezek a buszok a csúcsórákban maguk is beszorulnak a forgalmi dugóba.)

2. A RÁGYALOGLÁS MINT MUNKAFOGALOM A TANULMÁNY KONTEXTUSÁBAN

A rágyaloglás – az angol szóhasználatban általában „first mile” – a közösségi közlekedéshez vezető első, döntő szakasz: azt a gyalogosan megtett utat jelenti, amin a közlekedő személy a kiindulóponttól (például a lakásától) eljut az úti célja felé szállító tömegközlekedési eszköznek a számára optimális közelségű megállójáig.

A fogalom a kiindulópont és az első csatlakozás közti eljutást jelenti, időben, távolságban és nehézségi fokban, párja az elgyaloglás, a „last mile”, amely a megállótól a végcélig tart. Ez a két rövid rész egyik mutatója annak, hogy mennyire működik a hálózat a mindennapokban, és hogy a felhasználó képes-e bizalommal és rutinszerűen kapcsolódni hozzá. A döntés sokszor itt dől el: ha a belépés könnyű, a fenntartható módok természetes választássá válnak, ha viszont az első lépések bonyolultak, a személygépkocsi felé billen a mérleg.

A first mile (a továbbiakban: rágyalogás) ma nem azonos pusztán a gyaloglással, mert a városi mobilitás több eszközt fűz össze. Az első szakasz lehet rövid kerékpározás vagy közroller-használat, amikor az egyéni és a közösségi módok célszerűen találkoznak.

A gyaloglás minden város egyik közlekedési módja: hálózatfüggetlen, olcsó, egészségesnek tekintett, és szinte minden utazás tartalmaz gyalogos szakaszt (megközelítés, átszállás, célba érkezés). Nagy- és középvárosokban mégis gyakran háttérbe szorul az autó- és tömegközlekedés tervezési logikájával szemben.

A gyalogosbarát városszövet sűrű, vegyes funkciójú (lakás, munka, szolgáltatás közel egymáshoz), rövid háztömbökkel és jó utca kapcsolatokkal. A hosszú telektömbök, zsákutcák, ritka keresztezések és nagy léptékű utak megnyújtják a gyalogos távolságokat.

A rágyalogás, illetve az elgyaloglás gerince: a megállók megközelíthetősége, az átszállási távolság, a menetrendi szinkron, illetve a turisták, beutazók számára a tájékoztatás (irányjelzők, térképek) döntik el, mennyire vonzó a közösségi közlekedés.

3. KOLOZSVÁRI TÖMEGKÖZLEKEDÉS ÉS A RÁGYALOGLÁS

A huszadik század folyamán Kolozsvár tömegközlekedési hálózata fokozatosan, a városszerkezethez és az úthálózathoz igazodva alakult ki. A kezdeti időszakot a sugárirányú tömegközlekedési kapcsolatok uralták: a buszjáratok – később a trolibuszok, majd három villamosvonal – elsősorban a fő kivezető utak mentén közlekedtek, és a forgalmat a belvárosból a városszélek felé szállították, jellemzően a peremövezeteknél megfordulva. E modell logikája a belváros-centrikusság volt: a külvárosi térségek elsődleges bekötési pontja a történelmi központ maradt, a városrészek közötti utazások többsége a központ érintésével valósult meg. Mivel a járművek döntően a gépkocsiforgalom számára is kedvező szélesebb, a korszerűsítési folyamat során a legkorábban kövezett vagy leaszfaltozott utakat használták, a mellékutcákban élők megszokott módon gyalogoltak a legközelebbi főúti megállókig. Ezzel párhuzamosan kialakultak olyan sűrű, párhuzamos és merőleges kisutcákból álló övezetek, amelyek relatíve távol estek a főbb vonalaktól és megállóktól; ezekben a zónákban a hozzáférési távolság rendszeresen a hálózat gyenge pontjává vált. (Ilyen övezet volt a Tisztviselőtelepnek nevezett rész, annak ellenére, hogy viszonylag közel van a belvárosához. Helyzetén több évtized után enyhített valamennyit a 21-es autóbusz, amely átvág ezen az övezeten, mert egy új kiépült kerületet szolgál ki, ami mögötte, déli irányban, a város korábbi szélén népesült be alig másfél évtized alatt.)

A hálózat így egy klasszikus sugaras rendszer jegyeit viselte: erős belvárosi gravitáció, a peremek felé elnyúló vonalak, korlátozott számú, tangenciális (keresztirányú) kapcsolat nélkül.

Az elmúlt mintegy huszonöt évben, a város második, robbanásszerű növekedési hulláma nyomán (az első a hatvanas-hetvenes években történt) a korábbi hálózati logika két, egymást erősítő problémává sűrűsödött.

Egyrészt nőtt a hozzáférési távolság a mellékutcákból indulók számára: a közszállítás súlypontja továbbra is a fő útvonalakon maradt, miközben a lakosság és a funkciók (lakó-, szolgáltató-, de főleg a munkahelyi terek) egyre inkább szétterültek a külvárosi részeken is.

Másrészt a peremről peremre irányuló, „átlós” utazási igényeket a hálózat csak a belvárosi kerülvél tudta kiszolgálni, sokszor akkor is, ha a kiinduló hely és cél egymással szomszédos negyedekben, de aránylag távol volt egymástól (például a Hajnal negyed és a Györgyfalvi negyed között). Kivétel volt a Györgyfalvi negyed és a Hóstátnak nevezett negyed közötti közlekedés, de nyilvánvalóan azért, mert a Györgyfalvi negyedből a járatok a hagyományos gyártelepek irányába (a város északi része felé) a Hóstáton át vezettek.

A munkahelyek elérhetősége idővel megváltozott: ötven évvel ezelőtt az emberek reggelente a gyárnegyedekbe mentek tízezres tömegekben dolgozni (zsúfolt járatokon), illetve egy részük belvárosi helyekre közlekedett, ahol a szolgáltató intézmények működtek. Az ezredforduló után számos cég telep- és munkavégzési helye már a város bármelyik területén kialakulhatott, tompult az a szokás, hogy a cégek a városközpontban működjenek, főleg a külvárosi olcsóbb építkezési vagy bérleti lehetőségek miatt, és ezért egyre gyakoribbá vált az, hogy valaki a munkahelyére egyik városszéli negyedből egy másik városszéli negyedbe menjen. Olykor ilyen személy számára a központon való átutazás jelentős kerülőt jelenthetett, főleg, ha a belvárosban át is kellett szállnia, hogy a saját negyedéből jövet egy másik városnegyedbe érjen el. Hiszen a „klaszszikus” megoldás az volt, hogy az utas előbb a központig utazott, ott átszállt, majd egy másik vonalon jutott el a célhoz; ritkább esetben ugyanazon járat írt le központi érintésű, hosszabb útvonalat (például a 25-ös trolibusz a Györgyfalvi negyed és a Monostor között). A következő tény a tényleges utazási idő és a gyaloglási komponens növekedése, a kiszámíthatóság csökkenése, valamint a központi csomópontok túlterhelődése lett. Mindehhez hozzáadódott, hogy a három villamosvonal, illetve a trolibusz- vagy buszjáratok továbbra is a főutakhoz kötődtek, így a hálózat rugalmatlanul reagált a szétterülő, külvárosok közötti mozgások erősödésére. A szűkebb mellékutcákban, a parkolóban és a járdák mentén feltorló autók, a ritkábbá vált gyalogátkelőhelyek, valamint a korábbi tömbházak között lezárt rövidítések együttesen megnehezítik a gyalogos közlekedést.

Az adataink által vezérelt elemzések és következtetések elsősorban a távolság-idő dimenzióban mozognak. Tehát ebben a tanulmányban ezekre a fizikai tényezőkre szorítkozunk. A rendelkezésre álló API-adatok is erre vonatkoznak. Ugyanakkor a több mérvadó tanulmány részletesen, egyéb mérésekkel is bemutatja (pl. Rodrigue, 2024: 263–264), hogy a nem motorizált közlekedés (gyaloglás, kerékpározás) útvonalain jelentkező akadályok hosszabb eljutási időt, több kerülőt és szűkebb útvonalkínálatot eredményeznek (emelkedők, lejtők jellemzői, a környék biztonsága, időjárási tényezők, járda minősége, a városrészek esetleg létező korszerkezete, ebből következően pedig például a kisgyerekes családok aránya, idősek aránya, mozgáskorlátozottak aránya stb.). Ilyen problémákra különösen kitérnek a fenntartható fejlődés közpolitikai gondolatai által fogant kutatási projektek, ezek esetén fő téma a gépkocsi közlekedés visszaszorítása közösségi megoldások révén (Lu et al., 2024; Venter, 2021; Curtis et al., 2017).

A kolozsvári fejlődési pálya nemcsak a történeti kialakulást, hanem azokat a problémákat is megvilágítja, amelyek a mindennapi utazási döntésekben visszaköszönnék: hosszabb gyaloglás a megállóig, belvárosi kerülők és átszállási kényszerek, illetve a külvárosok közötti közvetlen kapcsolatok hiánya.

A gyalogos–tömegközlekedéses opciókra jótékonyan hatottak azok az átalakítások, amelyek körülbelül két évtizede kezdődtek, és főleg a belváros forgalmát szabályozták, igazítva a megváltozott közlekedési igényekhez; például meg lehet állapítani a kiemelt szerepét annak, hogy a gyalogos és gépkocsi forgalmat markánsabban elkülönítették egymástól a belváros egyes részén (Pásztor et al., 2006: 52).

4. AZ ELSŐDLEGES ADATOK KÖZLÉSE MINT E TANULMÁNY FŐ CÉLJA

A dolgozat gerincét – és szándékosan terjedelmének nagyobb részét – adatvizualizációs táblák csoportjai alkotják. A táblák többségükben adatvizualizációs kártyákat tartalmaznak (kisebbségükben leíró szöveget vagy diagramot), ezek segítségével fókuszálnak az átadott információra, egy-egy adatra. Nagyobb táblázatok helyett ezeket a kártyákat választottuk ezúttal. Ezek a kártyák szelektíven mutatják be egy nagy adathalmazból leválogatott, előzetesen letisztított elsőleges adatokat: a kolozsvári rágyalogási távolságok és az ezekből képzett idők nagyságrendjeit, eloszlásait és bizonyos területi bontásait. A közlés célja műhelybetekintés, nyersebb bemutatás:² milyen távolságok és hány perces rágyalogások jellemzik a kolozsvári megállók elérését különböző városszövetekben.

Ez a tanulmány didaktikai célú egyetemi tevékenységekre, foglalkozásokra épül. A kolozsvári tömegközlekedés témája a tanulási folyamatban alkalmazott alappélda, példaanyag volt 2017–2018-tól több tantárgyban – különösen a statisztika, illetve adattudományi ismereteket közvetítő szemináriumok során a szociológia és emberi erőforrás szakon (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, magyar tagozat). A gyakorló elemzések egy része a reggeli munkába járás időszakára, az elővárosi kapcsolatokra és a külvárosi térségek tömegközlekedésbe való bekötésére fókuszált.³ Jelen tanulmány ezek egyik feldolgozása. A 2022–2023-as tanévben kérdőíves vizsgálatot is végeztünk (N = 501 fős minta), amely a reggeli munkába járás során használt közlekedési eszközöket vizsgálta; ennek egyes mérőszámait külön mutatjuk be a tanulmány végén.

A tanulmányban Kolozsvár számos városszékének nevét és utcanevét használjuk, ezeknek magyar lakosság körében kialakult változatait – lévén a magyar nyelv kontextusa. Azok számára, akik nem ismerik a várost, illetve a város bizonyos részeinek más neveit használják, vagy akár a román lakosság által használt elnevezéseket veszik át, terjedelmi okokból nem áll módunkban megfelelő magyarázatot biztosítani (azon kívül, hogy az ábráink között egy térképet adunk, a 2.1. táblán). A használt helynevek egy szokásos Kolozsvár-térkép mellett azonosíthatók. (A közlekedési hálózat térképei, amelyeket a működtető vállalat készített, részletesek, zsúfoltak, e

2 A vizualizációk Power BI-ben készültek.

3 Köszönet és dicséret a 2017 és 2024 közötti évfolyamoknak, a statisztika tantárgyak, illetve az adatbázisokról szóló tantárgyak hallgatóinak.

nyomtatott tanulmány akár egész oldalán követhetetlenül sűrű és apró elemekkel jelennének meg, mindössze fehér-feketén, ezért azok interneten elérhető változatait ajánljuk, például CTP, n. d.).

Megjegyzés: Kolozsváron nincsenek hivatalos városrészhatárok; a városlakók mentális térképén is ezek a határok hozzávetőlegesek.

Kolozsvár közlekedési megállóinak gyalogos elérhetőségéhez a térbeli adatok elsődleges forrása az OpenStreetMap (OSM)⁴ volt.

Az OpenStreetMap térképadatbázisából letöltöttük Kolozsvár utcáinak adatait. Ezek ebben az esetben földrajzi koordináták: szélességi és hosszúsági fokok.

A város úthálózatán 400 méterenként véletlen pontokat választott ki a használt platform, hogy a város különböző zónáiban a földrajzi pontok egy véletlen mintáját kapjuk. Ez mintegy 178 000 pontot jelent: ez a projektben használt minta elemszáma. Ezek a pontok a kolozsvári tömegközlekedést használók indulási helyeit képviselik (lakás, munkahely, iskola stb.). Ezzel mintát vettünk a város földrajzi pontjaiból – voltaképpen az utazó személyek lehetséges kiindulási helyeiből.

A 400-as léptéket nem matematikai alapú, hanem gyakorlatiassági szempontok adták. A téradatokat ugyanis Application Programming Interface (API) hívásokkal kérdezhettük le, ez az eljárás a saját kapacitásunk szerint korlátozott számú, de így is kellő mennyiségű adatlekérdezést tesz lehetővé, és a kapacitáshatárt ezzel a 400-as léptékkel értük el. A nagy elemszám folytán a véletlen mintavételi hiba elhanyagolható.

A kolozsvári mintegy 450 tömegközlekedési megállóból az összeset bevettük az adatsorba; ezek szintén földrajzi koordináták.

A városrészek (negyedek) síkjait szintén OSM-ből kérdeztük le. Térbeli összekapcsolással minden pontra ráírtuk a megfelelő városrész nevet (bár a városrészeknek nincs egységes, hivatalos elhatárolásuk), és végül szemantikus modellben használható CSV-állományokat kapunk nyersanyagként.

A letöltést és előfeldolgozást az OSMnx Python-könyvtárral lehet elvégezni; maga az OSMnx – amint a szakmában közismert – eredetileg a University of Southern California megvalósítása, nyílt forráskódú fejlesztés.

A tényleges, hálózaton mért gyalogtávolságokat az OpenRouteService (ORS) segítségével számoltuk, amelyet a heidelbergi HeiGIT – Heidelberg Institute for Geoinformation Technology (a Heidelbergi Tudományegyetemhez kapcsolódó intézet) működtet.⁵ Adatkritikai (és egyben módszerkritikai) adalékként megjegyzendő, hogy Kolozsvár esetében közepesen jó

4 Az OSM egy nyílt forráskódú térképadatbázis; nyílt adatokon alapul (open data). Az OpenStreetMap Foundation (brit székhelyű, nonprofit szervezet) gondozza. (Az elnevezéseket a hivatalos változatban egybeírják.) Használják appok, weboldalak, navigációs rendszerek (például OsmAnd, Komoot). Fő szerepe az, hogy téradatbázist szolgáltató lekérdezési rendszereken keresztül, és az egyik leggyakrabban használt platform, növekvő szakirodalommal (vö. Boeing, 2017). Azokban az esetekben is alkalmas megoldást ad, amikor nem „big data” típusú adathalmaz áll rendelkezésre, tehát nincs valós idejű statisztikai elemzés, hanem kötegelt („batch” típusú; szakaszos, „időről időre”) feldolgozás lehetséges.

5 A feldolgozási környezetet a Python 3.13 és a Visual Studio Code adta, míg a vizuális elemzést, a relációk és a szemantikus modell kezelését a Microsoft Power BI Desktop biztosította.

lefedettséget mutat az OSM, hiszen tudnivaló, hogy ez a minőség világszerte változó (pl. ezért Temesvár és Brassó kivételével nem tudtuk, legalábbis a projektünk lezárásáig, beemelni összehasonlításukkal más romániai nagyvárosok adatait). Ez máshol is probléma, a délkelet-ázsiai városok esetén például, pedig ott rengeteg ilyen témájú kutatás van, egész intézetek épülnek erre, mégis folyamatosak az adatelérhetőségi problémák (Boeing, 2025: 3–4).

Az adatkezelésnek ebben a szakaszában a közlekedési megállók és a mintában szereplő utcapontok közötti távolságok számszerűsítése volt a cél. Ehhez először minden elemzett objektumhoz földrajzi koordinátákat rendeltünk az OpenStreetMap segítségével. A megállók esetében a lekérdezések során azonosítószám, megállónév és a hozzájuk tartozó szélességi és hosszúsági fokok (WGS84 koordinátarendszerben) álltak rendelkezésre. Adattisztítás során kizártuk az adattáblákból azokat a pontokat, amelyek a véletlen kiválasztás folytán a város belső területéről, de lakatlan részeiből kerültek be az adatsorba. A statisztikai mutatóknál robusztus eljárásokat alkalmaztunk (pl. Winsor-féle nyesett átlagot), ezért a kiugró távolságok – amelyek peremrészekből vagy nagy, közlekedésre alkalmatlan területekről (parkok, ipari létesítmények, temetők) származnak – nem torzítják a méterben kifejezett átlagos távolságok értékét.

A tényleges távolságméréshez a földrajzi koordináták önmagukban nem elegendők, mivel a légvonalbeli (voltaképpen euklideszi) távolság nem tükrözi a gyalogos útvonalak valós szerkezetét. Ezért a számításokat az OpenRouteService (ORS) útvonaltervező segítségével végeztük, amely az OpenStreetMap úthálózati adataira építve képes a gyalogos közlekedésre vonatkozó tényleges útvonalhosszakat meghatározni, de meg kell jegyezni, hogy ezek nagy általánosságban érvényes átlagok, tehát többé-kevésbé robusztus becslések. A módszer lényege, hogy a kiválasztott megálló és utcapont koordinátpárját az ORS-hez küldtük bemenetként, amely visszaadta a köztük húzódó legrövidebb gyalogos útvonal hosszát.⁶

Bár az adatokat méterben mért távolságok formájában nyerhettük a használt forrásokból, és ekképpen elemeztük, a közlés során többször is megadjuk a távolságnak megfelelő gyaloglási időt percben. Ez a mindennapi szemlélet számára érzékletesebb, hiszen a megtett utat – főleg, ha ez gyalogosan történik – az emberek ritkábban mérik hosszmértékkel, mint a megtett idővel. (A közlekedésre vonatkozó kérdőíves vizsgálatok is a megtett úthoz szükséges időre szoktak rákérdezni.) A gyaloglási időt a szokásos 13 perc/km sebességnek megfelelően számítottuk.

4.1. A városszintű adatok

Az 1. táblacsoportban városszintű, általános érvényű mutatókat közlünk. Ezek az adatok összképet adnak arról, hogy Kolozsváron átlagosan mekkorák a tömegközlekedési megállókhoz történő rágyaloglási távolságok és az ezeknek megfelelő időtartamok. Ugyanakkor jelezzük az adatkritika szükségességét: a köznapi megfigyelés is mutatja, hogy az egész városra vonatkozó mutatók informatív értéke korlátozott, a közepes értékek meglehetősen nyersesek. Bevezetőként

6 Néhány helyen szándékosan olyan megoldást választottunk, amelynek lett volna alternatívája. Mivel a munka didaktikai célú is (adattudományi oktatás) a Babeş-Bolyai Tudományegyetem hallgatói számára, a konkrét témán és feladaton keresztül több eljárást is alkalmaztunk és bemutattunk – viszont törekedtünk arra, hogy a kutatási programból ne legyen „állatorvosi ló”, és a diákok keressék az optimális eljárásokat.

megfelelőek, és elsősorban arra alkalmasak, hogy a kolozsvári viszonyokat más városokéval később össze lehessen vetni. A nyersesség oka, hogy az általános képet adó statisztikákon túl a városon belüli különbségek kifejezetten nagyok, az „átlagos” helyzet sok területen nem jellemző (ezért is kezeljük külön-külön az adatokat, illetve jelenítjük meg őket külön kártyákon, nem erőltetve az összehasonlítást teljesen eltérő városrészek között). Éppen ebben áll a vizsgálatunknak a központi eredménye: az egész városra vonatkozó mutatók – ahogy az adatok (középértékek) kifejezik – alapján Kolozsváron összességében nem jellemzőek a kiugróan hosszú gyaloglási idők, sem a megálló megközelítéséhez, sem a megállótól a célpontig. Ezek tehát nem nehezítik a nem motorizált közlekedést, nem sorolják azt hátrébb, és nem hoznak indokolatlan előnyt a gépkocsihasználatnak. Lehetővé teszik a mindenkorai városvezetés mindenkorai sikerpropagandáját.

Tehát az egész város vetületében sok esetben valóban közel vannak a megállók az indulási pontokhoz (az esetek nagyjából negyedében 500 méteren belül), bizonyos peremterületeken a megállók távol esnek a mellékutcáktól, és a járatok csak félóránként vagy akár óránként közlekednek. Így indokoltnak tartottuk a külvárosi térségek „rég” és „új” perifériákra bontását. A két kategória között nemcsak időbeli, hanem földrajzi és morfológiai különbség is van. A régi perifériák többnyire az 1960–1980-as években kiépült, nagy, tömbházas lakótelepi negyedek, összefüggő beépítéssel. Az új perifériák ezzel szemben többnyire a 90-es évek közepe után alakultak ki, javarészt eredetileg zöldmezős területeken, a város beépíthető határainak kiterjesztésével; beépítésük vegyes (családi házas, esetleg kisebb társasház), gyakran kertvárosi képet mutatnak. Ezekben a térségekben a szükséges közmű- és közlekedési infrastruktúra – beleértve a közösségi közlekedést – sok esetben lassabban, fokozatosan épült ki. (A 2.1. táblán szemléltethető térképen az új perifériákat a régiektől szaggatott vonal határolja; valamely új periféria értelemszerűen ezen szaggatott vonaltól a város külső határa felé terül el.)

Az új és a régi perifériák olykor eltávolodnak egymástól (Borhánics, Bükk): sok új beépítés a kivezető főutak mentén, illetve a kb. 30 évvel ezelőtti városhatáron túl, a főutakról leágazó új utcákban jött létre, és ebből az okból a különböző közösségi közlekedési eszközök megállóiig mért rágyaloglási távolságok erősen szórtak. Ezért – még a városszintű, összefoglaló mutatók esetében is – indokoltnak tartottuk a külön kategóriákra bontást.

A közzétett mutatók jellemzően számtani átlagok, de a méterben mért távolságok között kiugró értékek fordulnak elő, ezek torzítják a számtani közepet. A véletlenszerűen kiválasztott utcapontok közül némelyik rendkívül közel esik egy megállóhoz (alig néhány méterre), míg más – jellemzően városszéli – pontok szokatlanul távol találhatók. Emiatt a Winsor-féle átlag használata mellett döntöttünk, ezzel biztosítva a statisztikai robusztusságot.

Hasznos információt hordoznak a minimális és maximális rágyaloglási távolságokra (és a hozzájuk tartozó gyalog megtett időkre) vonatkozó statisztikák is, de itt is számolnunk kellett a szélsőértékek torzító hatásával. Nem a nyers minimumot és maximumot közöljük, hanem a tipikus szélsőket, ezért alsó és felső kvantilisekkel dolgoztunk. Ezzel elkerültük, hogy egy-egy rendkívül közeli vagy rendkívül távoli pont aránytalanul befolyásolja az összképet. A „tipikus minimumot” és „maximumot” közöljük: a nyers minimum és maximum helyett az alsó (0,07) és felső (0,88) kvantilisek értékeit vettük: ezek adják a tipikus minimális, illetve maximális gyalogos (a táblákban „gyal.” rövidítéssel) távolságokat.

Az OSM-ből lekérdezett adatok bizonyos városrészben a mintába került utcai mintapontok, és a tömegközlekedési megállók földrajzi koordinátáit adják meg. A pont–megálló párok egymáshoz képest mért távolságait használjuk. A városrészekhez rendelt pontokból és megállókól létrejövő pont–megálló párok száma nagy, mivel egy megállóhoz több mintapont (a közlekedők lehetséges indulási helyei) tartozik. Ezért a mintegy 176 000 mintapont nagy száma okán több mint 354 664 távolságot mérhetett a számítástechnika. A nagy elemszám miatt a mérési hiba elhanyagolható; például az átlagos útvonalhossz becsült mérési hibája konzervatív becsléssel is 4 méternél kisebb.

Az 1.1.–1.4. táblák ily módon az általános képet kínálják.

 1. 1. tábla A rágyaloglás <i>távolsága</i>, az új perifériák adatai nélkül.		
átlagos gyalogos távolság	tipikus minimális gyal. távolság	tipikus maximális gyal. távolság
659	232	965
Winsor-átlag; méter	0,07 alsó kvantilis; méter	0,88 felső kvantilis; méter
Városszintű statisztikák. Viszonylag nyers adatok; statisztikai informatív erejük inkább más városokkal való összehasonlításban lehet. (Az átlagbecslés hibája: < 4 m).		

Table 1.1. *First-mile walking distance, excluding data from new peripheral areas*

 1. 2. tábla A rágyalogással <i>megtett idő</i>, az új perifériák adatai nélkül.		
átlagos gyaloglási idő	tipikus minimális gyal. idő	tipikus maximális gyal. idő
8,8	3,1	12,9
Winsor-átlag; perc	0,07 alsó kvantilis; perc	0,88 felső kvantilis; perc
Az utazók ~90%-a 15 percen belül gyalog eléri a választott eszköz optimális közelségű megállóját; az átlagbecslés hibája a nagy elemszám miatt elhanyagolható (másodpercek). Ez a megjegyzés más jelzés híján a többi táblára is érvényes.		

Table 1.2. *Time Spent Walking to Access Public Transport, Excluding Data from the New Peripheries*

 1. 3. tábla A rágyaloglás <i>távolsága</i>, az új perifériák adatait is beleszámítva.		
átlagos gyalogos távolság 1 008 Winsor-átlag; méter	tipikus minimális gyal. távolság 331 0,07 alsó kvantilis; méter	tipikus maximális gyal. távolság 1 565 0,88 felső kvantilis; méter
Városszintű statisztikák. Az elemzésünk <i>legnyersebb</i> adatai. (Az átlagbecslés hibája: < 2).		

Table 1.3. *Access-walking distance, including data from the new peripheral areas*

 1. 4. tábla A rágyaloglással <i>megtett idő</i>, az új perifériák adatait is számítva.		
átlagos gyaloglási idő 13 Winsor-átlag; perc	tipikus minimális gyal. idő 4 0,07 alsó kvantilis; perc	tipikus maximális gyal. idő 20,9 0,88 felső kvantilis; perc
A tekintett tipikus minimális érték viszonylag kicsi: csak 0,9 perccel több, mint az új perifériák adatai nélküli elemzés esetén (ahol 3,1 perc). Tehát sok esetben városszélien is viszonylag közel a megálló az utas indulási pontjához.		

Table 1.4. *Walking time (including data from new peripheral areas)*

Összehasonlítási alapként – a Kolozsvárra vonatkozó eredmények kontextusba helyezéséhez – lekértük néhány földrajzilag közeli, kelet-európai (pontosabban magyarországi és romániai) nagyváros tömegközlekedési adatait, különös tekintettel a rágyaloglási és elgyaloglási távolságokra. A kutatás kapacitáskorlátai miatt ezekben a városokban nem tudtunk Kolozsváréval összemérhető mennyiségű adatot gyűjteni, és még inkább hiányzott az, amit Kolozsváron elvégezhetünk: az egyes adatpontok kézenfekvő ellenőrzése többszöri terepbejárással. További korlátot jelentett, hogy az OSM-platform nem minden megcélzott város esetében tette lehetővé a kívánt adatlekérést.

Mindezek ellenére – adattisztítást követően – a következő városokról nyertünk összevethető, kellően megbízható információt: Temesvár, Debrecen, Budapest, Bukarest és Brassó. Az 1.5–1.6. táblák ezeket az összehasonlító adatokat szemléltetik; így a kolozsvári mutatók regionális kontextusban is értelmezhetők.

1. 5. tábla

Egyes más városok bizonyos adatai: *Debrecen, Brassó, Temesvár.*

Debrecen

459,40

Winsor-átlag; méter

170

tipikus min.; méter

6,10

átlagperc

Brassó

619,10

Winsor-átlag; méter

156

tipikus min.; méter

8,30

átlagperc

Temesvár

669,90

Winsor-átlag; méter

191

tipikus min.; méter

8,90

átlagperc

Rágyaloglási távolságok és szükséges idők. A nyesett átlag és a tipikus minimum ezúttal a szokásos a 0,1 és 0,9 kvantilisek közötti adatokra épül.

Table 1.5. *Selected Indicators from Other Cities: Debrecen, Braşov, Timişoara*

1. 6. tábla

Egyes más városok bizonyos adatai: *Budapest, Bukarest.*

Budapest

411,10

Winsor-átlag; méter

102

tipikus min.; méter

5,40

átlagperc

Bukarest

566,20

Winsor-átlag; méter

230

tipikus min.; méter

7,50

átlagperc

Rágyaloglási távolságok és szükséges idők. A nyesett átlag és a tipikus minimum ezúttal a szokásos a 0,1 és 0,9 kvantilisek közötti adatokra épül.

Table 1.6. *Selected Indicators for Other Cities: Budapest, Bucharest*

A nagyvárosi közösségi közlekedés használói szempontjából mi számít „optimális” megálló-távolságnak? A gyakorlati válasz hely- és korszecifikus, valamint nyilván megannyi szociológiai-igaz értelmzett identitásváltozókon múlik: azt tekintik kedvezőnek, amit az adott városban, adott időszakban az emberek elfogadhatónak éreznek. A nemzetközi szakirodalomban jelentős szórás van abban, hogy mely értékkel számolnak, amikor komfortos gyalogos távolságot tekintenek; gyakori hivatkozási pont a mintegy fél kilométer, de az optimális hozzáférés küszöbje jellemzően 500–800 méter közé esik; sok mérés ebben a tartományban számol (pl. Knapskog et al., 2022; Pakvisal, et al., 2024). E változatosság miatt egy világos, ugyanakkor rugalmas ex post operacionalizálás mellett döntöttünk, és két felosztást is alkalmaztunk:

1. Az egyik a konvencionális (közel–távol) skála, más néven szempontvezérelt felosztás. A „közele” megálló küszöbértékét 650 méternél jelöltük ki. Ennek megfelelően a 650 m-en belüli megállókat közelinek, a 650 méter felettieket távolinak tekintjük. Ez a felosztás a szubjektív, „megélt” távolság egy középtartományi reprezentációja, előnyeivel és korlátaival együtt. A rendszert a „konvencionális elvárások szerinti közel–távol skálának” nevezzük (lásd az 1.7. táblát).

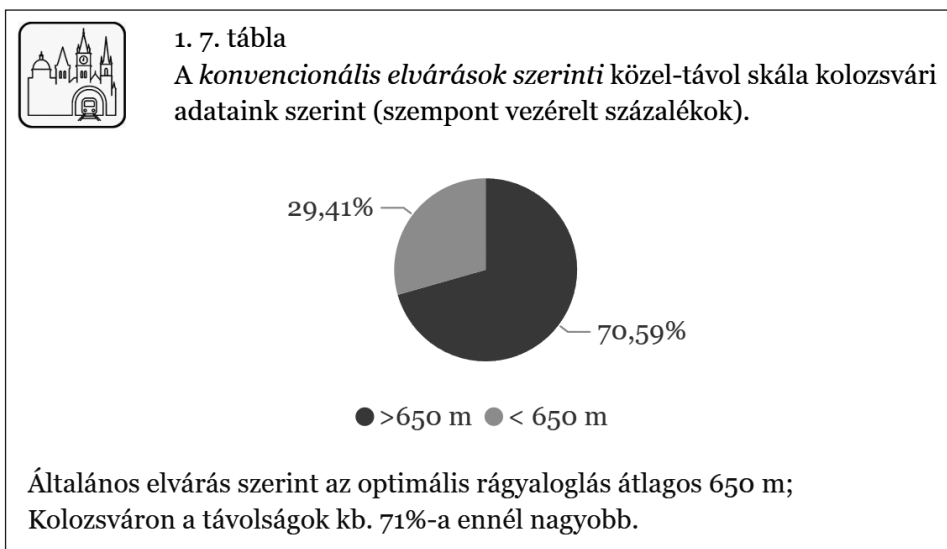

Table 1.7. *Conventional Near–Far Scale Based on Cluj–Napoca Data*
(Criterion-Driven Percentages)

2. Adatvezérelt skála (közel–közepes–távol). A teljesen adatvezérelt kategorizálást azért vettük be, hogy az önkény és a spekulatív adatkezelés szerepe minimális legyen. A méterben mért, folytonos rá- és elgyaloglási távolságadatokat a Jenks-féle természetes határok módszerével soroltuk diszkrét, ordinális osztályokba ($k = 3$). A módszer olyan határértékeket keres, amelyek minimalizálják a csoporton belüli szórást és maximalizálják a csoportok közötti különbséget; az osztályközök nem egyenlők, hanem az adatok belső szerkezetéhez igazodnak. Adatainkon a következő töréspontok adódtak:

- közeli: ≤ 652 m
- közepes: > 652 m és ≤ 1216 m
- távoli: > 1216 m

Ezt a rendszert „a konkrét adatok csoportosításával számított közel–távol skálának” nevezzük, mert az adatok természetes töréseire épül (lásd az 1.8. táblát). A konvencionális és az adatvezérelt skála együtt biztosítja, hogy az eredmények egyszerre legyenek összevethetők a nemzetközi gyakorlatokkal, és érzékenyek maradjanak a kolozsvári eloszlás tényleges mintázataira.

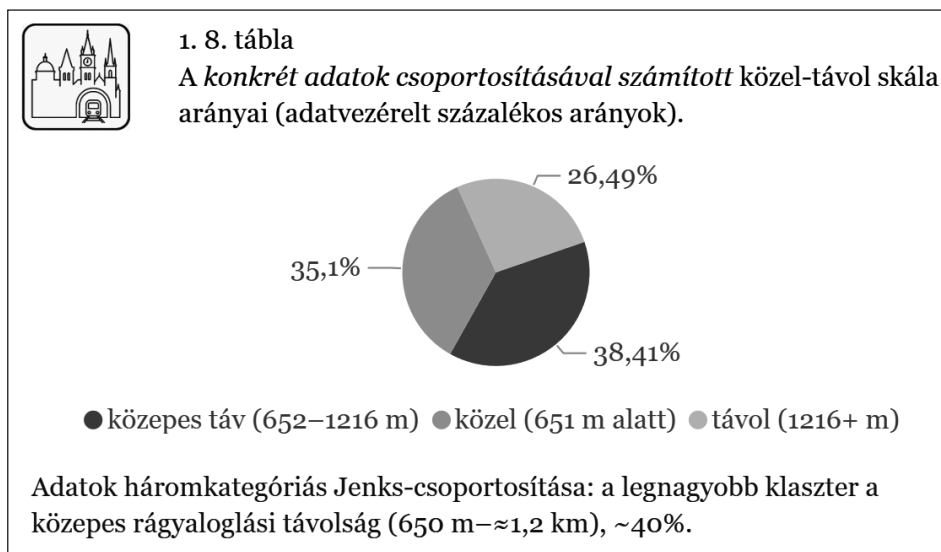

Table 1.8. *Data-Driven Near–Far Scale Based on Grouping of Empirical Data (Data-Driven Percentage Shares)*

4.2. A városrészek szerinti adatok

A 2. táblacsoport vizualizációi minden városrészben három övezet (belső övezet, régi periféria, új periféria) szerint mutatják be a megállók gyalogos elérési távolságait és időtartamait. A régi és az új periféria megkülönböztetésének kritériumait korábban rögzítettük; itt csak pontosítjuk, hogy a különbség nem csupán térbeli (az új periféria a város széléin helyezkedik el), hanem közlekedés- és infrastruktúra-politikai jellegű is: az 1990-es évek második felétől eltérő beavatkozásokban részesültek.

Az önkényes kategorizálás elkerülésére az ex post operacionalizálásnál ugyanazt a Jenks-féle, természetes töréspontokra épülő felosztást alkalmazzuk, mint az 1.8. táblázatban. Ennek alapján belső övezetnek tekintünk minden olyan pontot (lehetséges indulópontot), amely az adatvezérelt felosztás szerint 652 m-en belül esik egy közösségi közlekedési megállótól.

A belső övezet bevezetése azért indokolt, mert a meghatározó közösségi közlekedési tengelyek gyakran a (bel)városból kifelé vezető főútvonalak mentén futnak; e tengelyek ≈ 650 m gyalogos sávját tekintjük „belsőnek”. Egy városrésznek több belső övezete is lehet. Ezt Monostor példázza: a leg­sűrűbben lakott negyed tömegközlekedése (autóbusz, trolibusz, villamos) három

tengelyre szerveződik: a Fenesi út mentén (a nyugati kapu felé), a Kalányos/Tavaszi utca mentén, valamint egy hurokvonalon a Mező utca első szakaszától nyugatra fekvő utcahálózatban. (A Mező utcától délre eső területet külön részként kezeljük, és az „új perifériához” soroljuk.)

Belső övezet: az indulópont a járat vonalához közel, a célzott megállótól ≤ 650 m.

Régi periféria: nem belső övezet; jellemzően a korábban beépült, tömbházas külső zóna (a távolság 650 méteren túli).

Új periféria: a közelmúltban beépített és benépesített, kiterjesztett városszéli terület.

Table 2.1. *City Districts of Kolozsvár (Cluj)*

		
2. 2. tábla Rágyaloglási adatok <i>Monostor</i> esetén, övezetek szerint.		
belső övezet	régi periféria	új periféria
419 átlagos táv (m)	936 átlagos táv (m)	1474 átlagos táv (m)
157 tipikus min. (m)	692 tipikus min. (m)	1247 tipikus min. (m)
610 tipikus max. (m)	1159 tipikus max. (m)	1685 tipikus max. (m)
5,58 átlagidő (perc)	12,48 átlagidő (perc)	19,66 átlagidő (perc)
Megjegyzés: az új periféria keskeny, délnyugati peremterület.		

Table 2.2. *Walking Access Data for Monostor (Mănăştur), by Zones*

2. 3. tábla

Rágyalogási adatok Györgyfalvi negyed esetén, övezetek szerint.

belső övezet	régi periféria
406 átlagos táv (m)	925 átlagos táv (m)
151 tipikus min. (m)	693 tipikus min. (m)
604 tipikus max. (m)	1141 tipikus max. (m)
5,41 átlagidő (perc)	12,33 átlagidő (perc)

Megjegyzés: az új periféria tárgyaltan ebben az esetben (járatokkal bekötve).

Table 2.3. *Walking Accessibility Data for the Györgyfalvi (Gheorgheni) District, by Zones*

2. 4. tábla

Rágyalogási adatok Donát negyed esetén, övezetek szerint.

belső övezet	régi periféria	új periféria
382 átlagos táv (m)	928 átlagos táv (m)	1459 átlagos táv (m)
137 tipikus min. (m)	689 tipikus min. (m)	1249 tipikus min. (m)
586 tipikus max. (m)	1153 tipikus max. (m)	1666 tipikus max. (m)
5,09 átlagidő (perc)	12,38 átlagidő (perc)	19,45 átlagidő (perc)

Megjegyzés: az új periféria az északkeleti, illetve az északi magaslát.

Table 2.4. *Walking Accessibility Data in Donát (Grigorescu) District, by Zones*

2. 5. tábla

Rágyaloglási adatok *Hajnal negyed* esetén, övezetek szerint.

belső övezet	régi periféria	új periféria
379 átlagos táv (m)	836 átlagos táv (m)	1489 átlagos táv (m)
132 tipikus min. (m)	604 tipikus min. (m)	1254 tipikus min. (m)
591 tipikus max. (m)	1059 tipikus max. (m)	1707 tipikus max. (m)
5,06 átlagidő (perc)	11,14 átlagidő (perc)	19,86 átlagidő (perc)

Az új periféria a déli, délnyugati irányba kiépült részeket jelenti.

Table 2.5. *Walking Access Data for the Hajnal (Zorilor) District, by Zones*

2. 6. tábla

Rágyaloglási adatok *Hóstát* esetén, övezetek szerint.

belső övezet	régi periféria
405 átlagos táv (m)	823 átlagos táv (m)
146 tipikus min. (m)	598 tipikus min. (m)
598 tipikus max. (m)	1040 tipikus max. (m)
5,40 átlagidő (perc)	10,98 átlagidő (perc)

Az új periféria tárgytalan ez esetben (a negyed nem a város szélén van).

Table 2.6. *Walking Access Data for the Hóstát (Măraști) District, by Zones*

2. 7. tábla

Rágyalogási adatok Tököz esetén, övezetek szerint.

belső övezet	
397 átlagos táv (m)	154 tipikus min. (m)
603 tipikus max. (m)	5,29 átlagidő (perc)

A periféria fogalma itt tárgytalan (más városrészekbe ékelődő övezetről van szó.)

Table 2.7. *Walking Access Data for Tököz (Între Lacuri), by Zones*

2. 8. tábla

Rágyalogási adatok a Kerekdomb esetén, övezetek szerint.

belső övezet	régi periféria	új periféria
393 átlagos táv (m)	882 átlagos táv (m)	1483 átlagos táv (m)
161 tipikus min. (m)	683 tipikus min. (m)	1286 tipikus min. (m)
595 tipikus max. (m)	1057 tipikus max. (m)	1678 tipikus max. (m)
5,24 átlagidő (perc)	11,75 átlagidő (perc)	19,77 átlagidő (perc)

Az új periféria itt hosszan kiterjedt, az észak felé kiépült részeket jelenti.

Table 2.8. *Walking Access Data for Kerekdomb (Dâmbul Rotund), by Zones*

2. 9. tábla

Rágyaloglási adatok a *Irisztelep* esetén, övezetek szerint.

belső övezet	régi periféria	új periféria
414 átlagos táv (m)	876 átlagos táv (m)	1500 átlagos táv (m)
154 tipikus min. (m)	685 tipikus min. (m)	1283 tipikus min. (m)
602 tipikus max. (m)	1062 tipikus max. (m)	1686 tipikus max. (m)
5,51 átlagidő (perc)	11,68 átlagidő (perc)	20,00 átlagidő (perc)

Az új periféria itt a kiterjedt, az észak felé kiépült részeket jelenti.

Table 2.9. *Walking Access Data for Irisztelep (Iris), by Zones*

2. 10. tábla

Rágyaloglási adatok a *Bulgária negyed* esetén, övezetek szerint.

belső övezet	régi periféria	új periféria
399 átlagos táv (m)	881 átlagos táv (m)	1467 átlagos táv (m)
133 tipikus min. (m)	682 tipikus min. (m)	1285 tipikus min. (m)
592 tipikus max. (m)	1056 tipikus max. (m)	1666 tipikus max. (m)
5,33 átlagidő (perc)	11,74 átlagidő (perc)	19,57 átlagidő (perc)

Az új periféria itt kiterjedt, az észak felé kiépült részeket jelenti.

Table 2.10. *Walking Access Data for the Bulgária (Bulgaria) Neighborhood, by Zones*

	2. 11. tábla Rágyaloglási adatok a <i>Szentgyörgyhegyalja</i> esetén, övezetek szerint.	
belső övezet		új periféria
324 átlagos táv (m)		1515 átlagos táv (m)
114 tipikus min. (m)		1358 tipikus min. (m)
470 tipikus max. (m)		1678 tipikus max. (m)
4,32 átlagidő (perc)		20,20 átlagidő (perc)
A régi periféria kategóriája tárgyaltalan, mert egyútcás övezet.		

Table 2.11. *Walking Access Data for the Bulgária (Bulgaria) Neighborhood, by Zones*

2. 12. tábla

Rágyaloglási adatok a *a város teljes északi sávja* esetén.

belső övezet	régi periféria	új periféria
409 átlagos táv (m)	879 átlagos táv (m)	1527 átlagos táv (m)
149 tipikus min. (m)	684 tipikus min. (m)	1376 tipikus min. (m)
600 tipikus max. (m)	1061 tipikus max. (m)	1682 tipikus max. (m)
5,45 átlagidő (perc)	11,72 átlagidő (perc)	20,36 átlagidő (perc)

Az új periféria Szentgyörgyhegyalja esetében tárgyaltalan (nincs régi).

Table 2.12. *Walking Access Data for Szentgyörgyhegyalja (Dealul Sfântu Gheorghe), by Zones*

2. 13. tábla

Rágyalogási adatok a város teljes déli sávja esetén.

új periféria	
1208	815
átlagos táv (m)	tipikus min. (m)
1582	16,10
tipikus max. (m)	átlagidő (perc)

Ez új perifériát jelent; együttesen Mező u. környéke, Bükk, Békás, Borháncs.

Table 2.13. *Walking Access Data for the City's Entire Southern Belt*

4.3. A negyedek közötti közlekedés

A huszadik század második felében Kolozsvár városrészei közötti közlekedést – amint már utaltunk rá – néhány jól körülírható célterület szervezte. A napi csúcsok (reggel–délben–este) akkor is markánsak voltak, az utazások döntő része az északi–északkeleti ipari övezet („gyárnegyed”) felé irányult, kisebb arányban pedig a belvárosba, ahol a szolgáltatások és szaküzletek koncentrálódtak. A külső városrészek nyelvhasználatában ezt tükrözte a „lemegyek a városba” fordulat: a központ felé tartó mozgást jelentett.

Az ezredfordulót követően ez a minta fokozatosan átalakult. A nagyipar összezsugorodásával és funkcióváltásával a gyárnegyed mint fő célpont háttérbe szorult, gyakorlatilag megszűnt. Közben a munkahelyek, intézmények és szolgáltatások részben kikerültek a belvárosból: különböző városnegyedekben jelentek meg irodák, egészségügyi és egyéb szolgáltatók, sport- és rekreációs létesítmények. Ráadásul a külső városrészekben megjelentek a nagy bevásárlóközpontok. A filharmónia koncertterme a város szélétől 6 kilométerre volt, és 100 méterre a Főtértől; az új épülete 100 méterre van a város nyugati határától, és mintegy 5 kilométerre a belvárostól.

Egy másik példa: a közlekedésrendszer elhelyezkedése. Kezdetben a belváros szélén működött, kb. 7 percnyi gyaloglásra egy közlekedési csomóponttól, a rendőrség épületében, ahol a forgalmi engedélyt és a rendszámleltárt bocsátották ki, illetve az autókat helyezték forgalomba. Később a Györgyfalvi negyedbe költözött, majd évek múlva a város legtávolabbi keleti pontjára, ami a repülőtérnél is távolabb van, több mint 1000 méter legyaloglási távolságra az utolsó buszmegállótól.

Ennek eredménye, hogy a városrészek közötti utazások ma már kevésbé „központba futóak”, és jóval gyakoribbá váltak a külváros–külváros relációk. A napi időbeli mintázat továbbra is csúcsos, de a területi célpontok szórtabbak: a „többközpontú” szerkezetben az ügyintézés, a munkavégzés, a tanulás és a szabadidő egyre gyakrabban más-más negyedekhez kötődik. A városon belüli áramlások így kevésbé egyirányúak, inkább hálózatszerűek.

A fenti átalakulások miatt külön vizsgáljuk a külvárosi negyedek közötti tömegközlekedési lehetőségeket. Hagyományosan, ha valaki egyik külvárosi negyedből a másikba akart eljutni,

azt többnyire a belváros érintésével tehetta meg: vagy azért, mert a járatok (autóbusz, troli) áthaladtak a központon, vagy mert a továbbutazáshoz belvárosi átszállásra volt szükség. Perem-perem kapcsolatok ritkán léteztek; még ott sem volt közvetlen összeköttetés, ahol a szomszédos külvárosi negyedek a városszéleken megközelíthetők lettek volna, egyikből a másikba jutva – ilyenkor is a belvárost kellett érinteni.

Mivel ma már gyakorivá váltak a belváros megkerülésével zajló, negyedből negyedbe irányuló utazások (munkába járás és egyéb célok), megvizsgáltuk az eljutási időket azokban az esetekben, amikor közvetlenül külvárosi negyedek között kell utazni, a központ érintése nélkül. Természetesen azokban az esetekben, amikor a két külvárosi negyed közötti optimális útvonal a belvároson keresztül vezet, hiszen nem szomszédosak, és a belváros köztük helyezkedik el, az utazási időket a belvároson áthaladó vonalakon mértük. Az eredményeket a 3. táblacsoport szemlélteti. Az OSM-lekérdezésekből és a saját adatkezelésünkől negyedenként kiszámítottuk a rágyalogási távolságokat, így a gyaloglási idők (percben) is meghatározhatók voltak (ahogy a korábbi táblákon bemutattuk). A városrészeire jellemző átlagos rágyalogási időhöz hozzáadtuk a tömegközlekedési eszközre való várakozás idejét, valamint az eszközön töltött utazási időt a célvárosrész felé, legalább hárommegállónyi szakaszon. Azért számoltunk három megállóval, mert a járatok átlagosan ennyit tesznek meg egy negyeden belül, amíg eléri annak határát; ezért az így kapott utazási idők hozzávetőleges becslések, elsősorban szemléltetésre szolgálnak, és statisztikai információtartalmuk kisebb lehet, mint a korábbi tábláké.

A modellbe beszámítottuk az átszállási időt is, beleértve az átgyaloglást ott, ahol az átszállási megállók távolabb vannak egymástól, valamint az elgyaloglást (a leszállástól a célpont bejáratáig). A gyaloglási szakaszokra (rá- és elgyaloglás) saját mérésünk volt; a várakozási és a járműben töltött időket a kolozsvári közösségi közlekedési vállalat nyilvános menetrendjei és térképei alapján számoltuk ki, és néhány terepszemlével ellenőriztük.

A 3. táblacsoport a kijelölt városrészek közötti kapcsolatokat mutatja; a cellákban a teljes eljutási idő (rágyaloglás + várakozás + járműben töltött idő + átszállási vagy elgyaloglásti szakasz) percben, a 95. percentilis értékeként szerepel – mivel a maximális körüli értékek érdekeltek, és a kérdés életszerűen ez volt: „melyik a leghosszabb idő, ami alatt el lehet jutni...?” A számítást ezért minden párnál a lehető leghosszabb reális útvonalra alakítottuk, végállomástól végállomásig (a két városrész külső pereméről). Ezért az érték konzervatív felső korlát: bármely más indulási-érkezési pontpár ennél rövidebb időt igényel, „ezen belül lehet”.

3. 1. tábla

Az utazás összideje *Monostor* és egyes más városrészek legtávolabbi pontjai között (1)

Monostor és
Györgyfalvi negyed

53,33

tipikus felsőérték (perc)

Monostor és Hajnal
negyed

56,17

tipikus felsőérték (perc)

Monostor és Donát
negyed

39,50

tipikus felsőérték (perc)

A negyedre jellemző átlagos 13,47 perc rágyaloglás + várakozás, utazás, legyaloglás, valamint átszállás, ahol szükséges.

Table 3.1. *Total Travel Time Between Monostor (Mănăştur) and the Most Distant Points of Selected Other City Districts (1)*

3. 2. tábla

Az utazás összideje *Monostor* és egyes más városrészek legtávolabbi pontjai között (2)

Monostor és Hóstát

37,66

tipikus felsőérték (perc)

Monostor és
Szentgyörgyhegyalja

54,00

tipikus felsőérték (perc)

Monostor és
Szamosfalva

56,75

tipikus felsőérték (perc)

A negyedre jellemző átlagos 13,47 perc rágyaloglás + várakozás, utazás, legyaloglás, valamint átszállás, ahol szükséges.

Table 3.2. *Total Travel Time Between Monostor and the Farthest Points of Selected Other City Districts (2)*

	3. 3. tábla Az utazás összideje a <i>Györgyfalvi negyed</i> és egyes más városrészek legtávolabbi pontjai között	
Györgyfalvi n. és Hajnal n. 39,50 tipikus felsőérték (perc)	Györgyfalvi n. és Hóstát 27,50 tipikus felsőérték (perc)	Györgyfalvi n. és Donát n. 48,75 tipikus felsőérték (perc)
A negyedre jellemző átlagos 12,75 perc rágyalogás + várakozás, utazás, legyaloglás, valamint átszállás, ahol szükséges.		

Table 3.3. *Total Travel Time Between the Györgyfalvi (Gheorgheni) District and the Most Distant Points of Selected Other Neighbourhoods*

Adatkritikai megjegyzésként rögzítjük, hogy Kolozsváron a járatkésések olyan tényezők, amelyeket a számításokba és a forgatókönyvekbe nehéz pontosan beépíteni; jellegüket terepi bejárásokkal vizsgáltuk. A járatok menetrendje nyilvános, de a várakozási idő becsléséhez az egyes időszakokra jellemző késésekkel is számolnunk kellett.

A késések csúcsidőben általánosak; Kolozsváron azonban a csúcs elnyújtott és hullámzó. A város tevékenységszerkezete rendkívül változatos, sok a szolgáltatásban dolgozó személy, olyanok is, akik munkavégzés során sokat közlekednek a városban, elterjedt a kötetlen munkaidő, emellett jelentős a nyugdíjas- és hallgatólétszám. Emiatt a csúcsforgalom nem néhány szűk reggeli és kora délutáni órára, esetleg kora esti időszakra koncentrálódik, hanem hosszú órákon át magas terhelés figyelhető meg.

A közösségi közlekedési eszközök késéseinek fő oka a gépkocsiforgalom torlódása. Buszszáv viszonylag kevés szakaszon épült ki, és sok helyen fizikailag sem megvalósítható, ezért a tömegközlekedési járművek a vegyes forgalom ingadozásait „öröklik”. Következésképpen a modellben szereplő eljutási idők konzervatív felső becslések: a késések időbeli mintázata miatt a tényleges értékek időszaktól és útvonaltól függően érdemben eltérhetnek.

4.4. Reggeli munkába járás időtartama tömegközlekedéssel

E tanulmány végén a 4. táblacsoport egy másik projektből származó, 2023-as kérdőíves adatokra épül. Ebben a kutatásban a reggeli munkába (illetve iskolába) járás időtartamát mértük; kizárólag olyan személyek adatairól van szó, akik reggel rendszeresen útnak indulnak. A válaszadók az útjuk egyes szakaszaira fordított időt adták meg percben, mivel a távokat a legtöbbször időben mérve könnyebben idézik fel, az adatok időalapúak. Az ellenőrzés és tisztítás során tipikus kerekítési lépcsőket figyeltünk meg (5, 10, 15 perc stb.), a válaszolók kerekített értékeket idéznek fel. Ezeket az adatokat a geoinformatikai alapú eredmények mellé, kiegészítő

illusztrációként tesszük. Tudatosan elkerüljük viszont, hogy a két, módszertanában és adatforrásában eltérő projekt számait egymás „kontrolljaként” vagy közvetlen validációjaként használjuk.

		
4. 1. tábla Reggeli munkába járás idők. Kérdőív-statisztikák <i>Monostor, Györgyfalvi negyed és Donát negyed</i> esetén.		
Monostor 12 rágyaloglás 18 várakozás és utazás 10 legyaloglás 40 összidő	Györgyfalvi negyed 15 rágyaloglás 8 várakozás és utazás 7 legyaloglás 30 összidő	Donát negyed 7 rágyaloglás 18 várakozás és utazás 5 legyaloglás 30 összidő
Átlagpercek, kerekítve. N = 501; 95%-os, konzervatív hibahatár: $\pm 3,8$ perc.		

Table 4.1. *Morning Commute Times. Survey Statistics for Monostor (Mănăstur), the Györgyfalvi (Gheorgheni) Neighborhood, and the Donát (Grigorescu) Neighborhood*

		
4. 2. tábla Reggeli munkába járás idők. Kérdőív-statisztikák <i>Hajnal negyed, Hóstát és a belváros</i> esetén.		
Hajnalnegyed 7 rágyaloglás 20 várakozás és utazás 6 legyaloglás 33 összidő	Hóstát 11 rágyaloglás 11 várakozás és utazás 6 legyaloglás 28 összidő	Központ (belváros) 6 rágyaloglás 17 várakozás és utazás 5 legyaloglás 28 összidő
Átlagpercek, kerekítve. N = 501; 95%-os, konzervatív hibahatár: $\pm 3,8$ perc.		

Table 4.2. *Morning Commute Times. Survey Statistics for the Hajnal (Zorilor) District, Hóstát (Măraști), and the City Center*

4. 3. tábla

Reggeli munkába járás idők. Kérdőív-statisztikák az északi külvárosi részek és Szamosfalva esetén.

Északi külvárosi részek

11
rágyaloglás

20
várakozás és utazás

8
legyaloglás

39
összidő

Szamosfalva

7
rágyaloglás

23
várakozás és utazás

6
legyaloglás

36
összidő

Átlagpercek, kerekítve. N = 501; 95%-os, konzervatív hibahatár: $\pm 3,8$ perc.

Table 4.3. *Morning Commute Times: Survey Statistics for the Northern Suburban Areas and Szamosfalva (Someșeni)*

A „fizikai” (gyaloglási távolság és idő) adatokat nézve, városi léptékben a megállók többsége viszonylag jól megközelíthető az indulási pontokhoz képest: első látásra Kolozsváron nem nagyok a rá- és legyaloglási idők. Ám a peremterületeken jelentős eltérések figyelhetők meg. Az újonnan, az utóbbi évtizedekben fokozatosan kiépült, és többnyire csak egy-egy utcával a főhálózathoz kapcsolódó városrészek esetében a megállók gyakran távolabb helyezkednek el a mellékutcáktól, ráadásul a járatok ritka, félórás vagy akár órás követési ideje tovább korlátozza a közösségi közlekedés elérhetőségét. Ez éles különbséget eredményez a megállók elérhetősége terén a korábban kialakult külső városrészek és az utóbbi évtizedekben, távolabbi területeken épülő új lakóövezetek között. Az új városrészek bekötése a városi közlekedési hálózat forgalmába mindemellett gyakran esetleges; a járatok ritkasága és a megállók korlátozott megközelíthetősége olykor még az elővárosi közlekedés színvonalától is elmarad.

Ha valaki Kolozsváron egyik külvárosi részből a másik külvárosi részbe akar közlekedni, és ezt nem a belvároson keresztül szeretné megtenni, komoly nehézségekbe – vagy legalábbis idővesztésbe – ütközik a központ elkerülésével.

A külvárosi területek közötti közvetlen kapcsolat gyenge, így az utazások gyakran jelentős kerülővel, hosszabb rá- és legyaloglási idővel járnak, míg a belvároson keresztül vezető útvonalak túlterheltek és időigényesek.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Boeing, G. (2017). OSMnx: New Methods for Acquiring, Constructing, Analyzing, and Visualizing Complex Street Networks. *Computers, Environment and Urban Systems*, 65, 126–139.
- Boeing, G. (2025). Modeling and Analyzing Urban Networks and Amenities With OSMnx. *Geographical Analysis, Advance online publication*, 1–11. <https://doi.org/10.1111/gean.70009>
- CTP (n. d.). Stația Sfântul Petru [Közlekedési térkép.] <https://ctpcj.ro/images/hartaA2.jpeg>
Letöltve: 2025. november 28.
- Curtis, C., McLeod, S., Scheurer, J., &. (2017). Urban Public Transport. *Journal of Planning Literature*, 32(3), 223–239.
- Knapskog, M., Tennøy, A., Wolday, F. (2022) Walking distances to public transport in smaller and larger Norwegian cities. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 103. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1361920922000013?via%3Dihub>
- Lu, Y., Kimpton, A., Prato, C. G., Sipe, N., Corcoran, J. (2024). First and last mile travel mode choice: A systematic review of the empirical literature. *International Journal of Sustainable Transportation*, 18(1), 1–14.
- Pakvisal, B., Abel, A. (2024). First and Last Mile Access to Public Transport in Asia and the Pacific. *Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP)*. <https://www.unescap.org/blog/first-and-last-mile-access-public-transport-safe-and-inclusive-mobility-solutions-asian-cities>.
- Pásztor, Gy., & Péter, L. (2006) Kolozsvár mint márka – útban a posztmodern város felé? Szociológiai tanulmány egy erdélyi város jellegének és arculatának a változásáról. *Erdélyi Társadalom*, 2, 41–57.
- Rodrigue, J. P. (2024). *The Geography of Transport Systems*. Routledge.
- Venter, C. (2021). The first/last mile connection to public transport. In C Mulley, J. Nelson, S. Ison (szerk.), *The Routledge Handbook of Public Transport* (322 – 341. o.). Taylor & Francis.

ET

MONOLÓGOK 3

Hadas Miklós¹

A monológok elé

A szociológia alapkérdése, hogy a társadalmi struktúra miképpen határozza meg a közösségekbe szerveződő egyének cselekedeteit. E viszonylat megragadása érdekében vezette be Pierre Bourdieu a habitus fogalmát, mely a strukturálisan kondicionált, tartósan rögzült, nem tudatos, nem reflektált, inkorporálódott beállítódásokat jelöli. Ilyen például a testtartás, a nyelvhasználat, a beszédmód, vagy az, hogy az emberek mikor, hol és miért érzik otthonosan magukat, illetve mitől félnek, mit szégyellnek, minek örülnek, és így tovább. Pályája vége felé Bourdieu többször is használta a diverzifikált/hasadt habitus fogalmát, halála azonban megakadályozta, hogy kidolgozzon egy diszpozíciók pluralitásával kapcsolatos elméletet. Ezt az irányt folytatva magam is kísérletet tettem a habitusfogalom árnyalására. *Outlines of a Theory of Plural Habitus: Bourdieu Revisited* (Routledge, 2022) című könyvemben amellet érvelek, hogy a habitus kontextusfüggő, vagyis a diszpozíciók a változó strukturális kényszerek hatására átalakulhatnak az életút során. Megközelítésem egyik újdonsága, hogy a plurális habitus létrejöttét összekapcsolja az átmeneti rítusok (diplomaszerzés, keresztelő, állampolgárság megváltozása, házasságkötés, szülővé válás, orvosi diagnózis stb.) életutat strukturáló hatásával. Azt is feltételezem, hogy az emberek nem csupán a Bourdieu által tételezett osztályhabitussal, hanem más habitusdimenziókkal is rendelkeznek, vagyis joggal beszélhetünk nemzeti, nemi, életkori, vallási, regionális (stb.) diszpozíciókról. Megközelítésem további újítása, hogy igyekszem a beállítódásokat egy erősség-, illetve tartósságskálán is értelmezni.

2022-ben a magyarországi Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Hivatalhoz benyújtottam a 143 610-es számú pályázatot *A plurális habitus mintázatai a romániai és szlovákiai magyar kisebbség körében* címmel, melyet az anonim bírálók támogatásra méltónak minősítettek. Kutatásommal egy ambiciózus elméleti célt kívántam elérni. Arra törekedtem, hogy a lehető legmélyebbre hatoljak a habitusok szociológiai interpretációjában. E célkitűzésből fakadt kutatásom empirikus alapkérdése, nevezetesen, hogy a Szlovákiában és Romániában kisebbségi helyzetben élő magyarok diszpozícióinak egyes dimenziói hogyan változnak az eltérő strukturális és kontextuális kényszerek hatására. Hangsúlyozandó, hogy sem a regionális, sem a kisebbségkutatások nemigen használják a habitus fogalmát, mivel többnyire az identitás kategóriájával operálnak. Budapesti magyar emberként sok évet töltöttem romániai és szlovákiai magyarok között, mi több, tizenhét éve részben Szlovákiában élek egy túlnyomóan magyar többségű faluban. Így kívülről és belülről is tudok azonosulni a helyiakkal. Egyik meghatározó tapasztalatom, hogy ismerőseim és barátaim más emberként viselkednek, ha saját falujukban érintkeznek a szomszédokkal, ha a városban többségi nyelven intézik ügyes-bajos dolgaikat, vagy ha magyarországi rokonaikat látogatják meg.

¹ Szociológus, egyetemi tanár, az MTA doktora, az ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont külső munkatársa. E-mail: hadas.miklos@elte.krtk.hu

Eredetileg mintegy hatvan életút-mélyinterjú elkészítését terveztem, egyenként körülbelül két-három óra időtartamban. Menet közben azonban rájöttem, hogy gyakran jóval hosszabb időre van szükség ahhoz, hogy az egyéni léthelyzetek mikrovilágának sűrű interaktív viszonyait rekonstruálhassuk. Úgyhogy nemcsak potenciális beszélgetőpartnereim száma kezdett el gyarapodni, hanem a beszélgetések is egyre hosszabbak lettek, mivel interjúalanyaim sokszor maguk jelezték, hogy még sok mondanivalójuk volna. Végül az elkészült interjúk egyharmada hosszabb lett tizenkét óránál, két beszélgetés pedig a húsz órát is túllépte. Magam is meglepődtem, amikor azzal szembesültem, hogy a korábban tervezett százhusz-százötven órányi mélyinterjú helyett háromszáznyolcvan órányi felvételt rögzítettem. Ehhez a korpuszhoz járultak a terepmunka során készített kutatási jegyzeteim, melyek között sajátos alműfajt képeztek a romániai autóstopposokkal folytatott beszélgetések.

Az interjúk befejeztével azonban még messze nem ért véget a munkám, mivel a legértékesebb, legrámaibb, legérdekesebb hosszú beszélgetésekből monológokat készítettem. Az *Erdélyi Társadalom* jelen számában közölt két monológ is ezek közé tartozik. E narratívák révén mindenekelőtt azt kívántam érzékeltetni, hogy a tágabb társadalmi környezet miképpen kondicionálja a mindennapi életet, illetve hogyan hat az egyéni diszpozíciókra. A családi, párkapcsolati, szakmai és baráti viszonylatokról szóló részek kapcsán az lebegett a szemem előtt, hogy megjeleníthessem a plurális habitusok időbeli átalakulásának (diakron dimenzió) és mindenkor jelenbéli szituációkba ágyazottságának (szinkron dimenzió) tágabb társadalmi kontextusát. Ezen kívül az is fontos volt számomra, hogy az etnikai alapon szerveződő viszonylatok osztálydimenziója mellett a dzsender- és térbeli beágyazottság összetevőit is figyelembe vegyem. Más szóval, a kisebbségi léthelyzet interszekcionalitását is megkísérletem beemelni a vizsgált relációk körébe. Arra is törekedtem, hogy ezek a narratívák egyszerre legyenek érdekesek, pontosak, hitelesek, valamint nyitottak a további tudományos interpretációk számára.

Megközelítem logikája magától értetődő módon összhangba volt hozható a szubjektív emlékezés élettörténeti perspektívájával. Kérdéseimmel arra ösztönöztem beszélgetőpartnereimet, hogy reflektáljanak az életútjuk során létrejött viszonylatokra, különös tekintettel az interakciók diszpozicionális összetevőire. Partnereim kiválóan ráéreztek arra, miképpen tehetik reflektálttá reflektálatlan beállítódásaikat, és kvázi társkutatókként vagy – élesebben fogalmazva – kutatói szándékaik cinkosaiként rekonstruálták mindennapi interakcióik ama dimenzióit, amelyek korábban el voltak zárva nem csupán a külső tekintet, hanem olykor saját reflexív tudáshorizontjuk elől is. E hosszú beszélgetésekből úgy hoztam létre jóval rövidebb (maximum ötvenezer leütés terjedelmű) narratívákat, hogy a végső változatból magamat kiretusáltam. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy önmagam eltüntetése lényegében nem volt más, mint egy retorikai trükk (hiszen én fogalmaztam meg a kutatási kérdéseket, én irányítottam a beszélgetéseket, és én készítettem az interjúk leiratait a felvételekből). Mindazonáltal meggyőződésem, hogy ennek az eljárás módnak prózapoétikai szempontból meghatározó jelentősége volt, hiszen így szabadabb és koncentráltabb módon alakíthattam a narratíva tempóját, ritmusát, valamint nyelvi és szerkezeti dinamikáját. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az esztétikai szempontok érvényesítésével tágítani igyekeztem a potenciális értelmező perspektívák körét. Szemem előtt mindenekelőtt a két világháború közötti magyar népi írók legjobb művei lebegtek, de említhetném Donna Haraway tudományos prózáját is.

Tapasztalatom szerint a hosszú beszélgetések erősítették a közöttünk kialakult bizalmat, s ezáltal a „társkutatói szimbiózis” kialakulását. Ennek beteljesedéseként fogtam föl a monológok véglegesítése kapcsán folytatott egyeztetéseket is, melyek során három elemzői és megismerő perspektívát érvényesítettünk. Mindenekelőtt saját, bourdieu-i paradigmába ágyazott szociológiai perspektívám volt meghatározó, melyből a kutatási kérdések fakadtak. Ha tetszik, én adtam a kezükbe a nagyítót, amellyel közelebbről is megvizsgálhatták ama dimenziókat, amelyekhez csak nekik volt hozzáférésük. E második perspektíva a eseteként értelmezhetők azok a közös tevékenységek, amelyek során bekapcsolódhattak a kutatás további menetét meghatározó ismeretelméleti és módszertani döntések meghozatalába (például amikor valaki az interjúfolyamat közepén azt javasolta, hogy a névvel vállalt monológ helyett anonim narratíva szülessék a beszélgetésből). A harmadik perspektívát az a tevékenység jelentette, melynek során a monológ végső változatát közös egyeztetéssel hoztuk létre. Ily módon a hosszú beszélgetések során képesek lettünk *kölcsönösen egymásra hangolódni*, vagyis létrejött közöttünk az a sajátos viszony, amit Alfred Schütz a társadalmi kapcsolat alapjának tekint, és amelynek ideáltipikus modelljét a közös zenélésben véli föllelni.

Budapest, 2025. november 25.

Ég és föld: Katika monológja

Lejegyezte és monológgá szerkesztette: Hadas Miklós

Arendszer váltás gyermeke vagyok. 1988-ban születtem egy Ipolyság melletti kis faluban, amikor ott még tiszta magyar világ volt. Volt egy vesével kapcsolatos betegségem kisgyerekként, úgyhogy óvodáskoromban többször is bekerültem a lévai kórházba. És a mai napig bennem van a fájdalom, hogy volt egy nagyon szép virágos pongyolám, amit a nagymamától kaptam, de egy szlovák kislány elvette. Azt mondta, hogy az övé, és én nem tudtam elmondani, hogy az az enyém. Sohasem kaptam vissza. Elég fájdalmas urológiai vizsgálgatások voltak, amik egy felnőttnek is nehezek lettek volna, és csak a teljes negatív élmény maradt meg bennem. Arra viszont pontosan emlékszek, hogy elbújtam egy ágy alá, jött be a nővérke, kiabál, de én semmit nem értek belőle, csak azt, hogy kiabál. Szóval ez egy szörnyű élmény volt. Mindenért én voltam hibás, én voltam a rossz, mert nem tudtam magam megvédeni. Borzasztó, hogy erre még ma is emlékszek, és hogy ez még ma is mennyire fáj nekem. Amikor aztán harmadikos koromban a pozsonyi kórházba kerültem, ott már volt egy-két ápoló, akikkel tudtam kommunikálni magyarul. Ott könnyedebben kezelték a magyarságomat, mint Léván, pedig akkor Léva nagyobb része még magyar volt, de ők valahogy mégis mintha bizonyítani akarták volna a szlovákságnak, hogy ők jó szlovákok. Nem volt senki, aki megvédett volna. Mintha egy ilyen alsóbbrendű fogyatékos lettem volna. Pozsonyban azok is, akik nem tudtak magyarul, igyekeztek valakit keríteni, aki tudott velem beszélni. Más volt a hozzáállásuk, többségben voltak azok az emberek, akik igyekeztek segíteni. Pozsonyban közel a magyar határ, sok a magyarországi, a német, a cseh, az egy olvasztótégely, vagy más az intelligenciaszint, nem tudom. Volt ott egy kórházi iskola is, egy szlovák tanító nénivel, aki nem tudott kommunikálni velem, de kimondottan több figyelmet szentelt nekem, hogy beilleszken a többi gyerek közé. Egy súlyosan beteg kislánnyal feküdtem együtt, aki nagyon pozitív volt velem, és még ő vigasztalt, pedig mindenféle csövek lógtak ki belőle. A gyerekek először távolságtartók voltak velem, aztán nyitottak felém. Egy ilyen kiszolgáltatott helyzetben, mint egy kórház, amúgy is halálra igulja magát az ember.

Az iskolát a szülőfalumban kezdtem el, ami egy abszolút pozitív élmény volt, egyáltalán nem volt hátrány az összevont osztály az alsóban. Sőt! Az első és a harmadik, meg a második és a negyedik osztály volt összevonva. A tanítónő ügyességén múlt, hogy egyénileg tudjon velünk foglalkozni. És nekünk egy nagyon ügyes tanító nénink volt! Hatan kezdtünk az első osztályban, voltak másodikosok és harmadikosok is az összevont csoportban. Jó tanuló voltam, de arra is emlékszek, amikor a szlovák miatt otthon sírtunk az anyukámmal, mert úgy indították a szlovák nyelv oktatását, hogy verseket kellett megtanulni. Ez kedves annak, aki érti, de nekem olyan volt, mintha kínai lett volna, mivel semmit nem értettem belőle. És minden nap meg kellett tanulni egy ilyen verset, ami tele volt mássalhangzó-torlódásokkal. Ez nem a tanárok hibája, mivel a szlovák nyelv tanítása a mai napig így működik. Úgyhogy ezzel csak azt érték el, hogy a magyar környezetben felnőtt gyerekeknek nem alakult ki viszonya a szlovák

nyelvhez, és úgy álltak hozzá, hogy az milyen borzasztó nehéz. Így indult a negatív kapcsolatom a szlovák nyelvvel.

Negyedikes koromban az apukám otthagyt bennünket, és összeállt egy kassai szlovák nővel. Ott is született két kislány, de velük nem alakult ki semmilyen kapcsolatunk. Úgyhogy hárman maradtunk az anyukámmal meg a nővéremmel, aki tíz évvel volt nálam nagyobb. Ennek ellenére anyukámtól sosem hallottunk negatív dolgokat a szlovákokról. Mindig azt mondta, hogy a szlovákok meg a magyarok között is vannak jó és rossz emberek. Mivel a nagymamám Ipolyságon lakott, és a szomszédjukban éppen eladó volt egy ház, ötödikes koromtól fogva mindhárman oda költöztünk. Akkor tulajdonképpen hazamentem, mert már óvodáskoromtól kezdve sokat voltam nagymamáéknál. Ő egy udvarban lakott egy idősz szlovák házaspárral. És a néni, a Jolánka, olyan volt nekem, mint a második nagymamám. A nagymamám is nagyon jóban volt velük, és minden családi ünnepségen, születésnap, névnap, karácsony, mindig együtt voltak. Tulajdonképpen úgy voltak számomra, mint családtagok. Ennek a Jolánkának volt egy férje, a Janko bácsi, aki elég korán meghalt, amikor én még iskolába sem jártam, de amikor ott voltam náluk az udvarban, soha nem fordult elő, hogy ne a Janko bácsi mellett lettem volna, aki olyan volt, mint a nagypapám. Reggel fölkel, beindította az autót, ha tudta, hogy engem az orvoshoz visznek, hogy én a meleg autóba üljek be. Ők valahonnan Ružomberok [Rózsahegy – szerk. megj.] környékéről kerültek ide, és elég furcsán beszéltek magyarul, de azért meg lehetett érteni őket. Vasárnap ők mentek a szlovák misére, mi meg mentünk a magyar misére. És amikor együtt voltunk, akkor nem lehetett politizálni, mert nem akartuk őket megbántatni, és nem akartuk, hogy kellemetlen témába keveredjenek, amivel esetleg ők bántanának meg bennünket akaratlanul. A nagymamám tíz éve ment el, de a Jolánka csak két éve halt meg, kilencvenöt éves korában. És az anyukám a haláláig ápolta őt. Az ő emlékükre szoktunk szlovák misét rendelni, amire mindig elmegyünk.

A magyar tannyelvű katolikus alapiskolába kerültem, ahol az erősebbek közé tartoztam. Ez annak volt köszönhető, hogy a falunkban jól végezték a dolgukat a tanítónők, úgyhogy nem volt semmilyen lemaradásom. Mi egy vallásos család vagyunk, úgyhogy nem is volt kérdés, hogy ebbe az iskolába megyek. A papunk is ezt javasolta. Ő egy fiatal, ambiciózus, abszolút szerethető valaki volt, aki a mi falunkban kezdett, tele energiával, és nagyon intenzíven foglalkozott a gyerekekkel, a hittanóra mindig pozitív élmény volt. Színjátzás, ének, cserkészlet is volt a felső tagozatban, ezeket nagyon szerettem. Ipolyságon akkor még majdnem mindenki magyarul beszélt, sokszor a szlovákok is tudtak magyarul. Negatív élményem csak akkor volt, amikor egyszer matekversenyre elkerültünk Komáromba, ahol egyébként jó eredménnyel végeztem. Magyar adatlapot kaptunk, és amíg vártunk a folyosón, beszólt nekünk egy fiú, hogy *na Slovensku, po slovensky!*, vagyis, hogy Szlovákiában beszéljünk szlovákul! Aztán elszaladt. Mi csak néztünk, és szóltunk a kísérőtanárunknak, aki kereste is a fiút, de nem találta meg, de aztán nem vitte tovább az ügyet. Pedig meglelt volna rá a válaszom szlovákul, hogy én úgy beszélek, hogy akarok, te pedig csak úgy, ahogy tudsz. Nem tudom, hogy ezt hallottam-e valakitől, vagy én találtam ki. Lehet, hogy az anyukámtól hallottam. Egyébként ilyen nem sokszor mondtak nekem, talán kétszer-háromszor fordult elő egész életemben.

Jó eredménnyel végeztem az alapiskolát, és utána mentem tovább a magyar gimnáziumi osztályba. Húztuk egymást, erős verseny volt végig. Nehezen fogadtak be, fegyházinak csúfolták az egyházból érkezőt, lenézték azt az iskolát. Én sokkal jobban éreztem magam az előző

közegben. Ennek ellenére a középiskolában is a jobbak közé tartoztam, magyarból meg angolból én voltam a legjobb, egyedül szlovákból voltam egy kicsit gyengébb. Erős osztály volt, sokan orvosok, ügyvédek meg mérnökök lettek ebből a huszonkét emberből. Ketten voltunk az osztályban, akik inkább a humán témákhoz vonzódtunk. Én rengeteget olvastam, imádtam a verseket, Tóth Árpáért és Kosztolányiért egyenesen rajongtam, egy csomó versüket még ma is tudom fejből. Volt egy magyartanárnőnk, akit nagyon szerettem, és akinek a kedvence Pilinszky volt. Ő a saját könyvtárából adta nekem kölcsön Pilinszky valamennyi kötetét, úgyhogy egy rakás Pilinszky-vers ma is naponta jön elő bennem. Tulajdonképpen neki is köszönhető, hogy aztán magyar szakra jelentkeztem.

Egy épületben volt a magyar meg a szlovák állami gimnázium, csak külön emeleteken. Azok, akikkel kommunikáltam, fiatal srácok voltak, hiába voltak szlovákok, igyekeztek velem magyarul beszélni, sokszor kézzel-lábbal. Nem éreztem, hogy lenéznének engem, sőt! Volt magyar és szlovák gimis bál, és voltak ott Gyűgyről is, akik kevésbé tudtak magyarul, ők mondták szlovákul, én meg helytelen ragozással, de válaszoltam nekik. Ebből soha nem volt probléma, nem nevettek ki, sőt, befogadtak egy olyan társaságba, ahol csak a szlovák gimiből voltak. Mindig segítettek, kijavítottak, ha valamit helytelenül mondtam. Nem volt bennem semmi tudatos, hogy eltökéltem meg akartam volna tanulni szlovákul, mivel nem éreztem ennek a szükségét. Úgy voltam vele, hogy a szlovákórákat túl kell élni. Nagyon tetszett az egyik fiú, ő viszont egy szót sem tudott magyarul. De aztán nem lett belőle semmi, mivel jött a nyári szünet. Ők nem kezeltek negatívan, inkább viccesen fogták fel a dolgokat, sokat nevtünk. Volt, hogy együtt mentünk velük Párkányba a strandra. Ők kicsit idősebbek voltak nálam, két évvel. A családom az ilyen dolgokba nem szólt bele. Úgyhogy tizenennyolc éves koromra már viszonylag jól el tudtam mondani szlovákul, amit akartam, de még rosszul ragoztam. Ezeknek a fiúknak köszönhetően az élő nyelvből szereztem a tudásomat, mivel a szlovák tévét nem néztük, a szlovák rádiót nem hallgattuk. Mi csak a magyar tévét néztünk.

Az érettségi után magyar–angol szakra jelentkeztem Pozsonyba. Mehettem volna Magyarországra is, mert a pontszámom alapján felvettek az ELTE-re is ugyanerre a két szakra, de nekem Pest akkoriban túlságosan nagynak, idegennek és távolinak tűnt, hiába volt kilométerben jóval közelebb Ipolysághoz, mint Pozsony. Meg azért is döntöttem Pozsony mellett, mert valahogy úgy éreztem, hogy Pozsony az én fővárosom, ehhez a városhoz jobban kötődök, mint Budapesthez, annak ellenére, hogy nemigen tudtam rendesen szlovákul. Ebben az is szerepet játszott, hogy korábban már háromszor voltam a pozsonyi kórházban, és mindegyik alkalommal úgy éreztem, hogy az egy fejlett, civilizált hely, és velem is jól bántak. Plusz a nővérem is oda járt magyar szakra, ő pedig nagyon nagy hatással volt rám. Azt is neki köszönhettem, hogy már korán elkezdtem verseket olvasni. Állandóan magyar írók neveit emlegette, József Attila volt a mindene, Tözsér Árpádot, Grendel Lajost személyesen ismerte, mivel sokat mozgolódott a szlovákiai magyar irodalmi világban. Úgyhogy nekem gyerekkorom óta valahogy ismerős volt ez a pozsonyi közeg, erre vágytam, én is ugyanazt szerettem volna megtapasztalni, mint a nővérem. Nekem bevallotta be azt is, hogy voltak titkos írói ambíciói. De egy autóbalesetben meghalt, amikor egyetemista voltam Pozsonyban. Ezt máig nem tudom feldolgozni.

Az igazsághoz tartozik, hogy először nem is akartam elkezdni az egyetemet, mert nagyon szerelmes voltam egy otthoni fiúba, aki azt akarta, hogy ne tanuljak tovább. Megfenyegetett, hogyha elmegyek Pozsonyba, akkor elhagy. Mindenképpen háziasszonyt szeretett volna belő-

lem faragni. Szerencsére összefogott az egész család, és rábeszéltek, hogy mégis kezdjem csak el az egyetemet. Ezt végül meg is tettem, és akkor véget ért a kapcsolatunk. Ötéves képzés volt, tanári képesítést kaptunk. Nekem ez az öt év alapvetően pozitív élmény volt, noha akadtak benne fájdalmas szakaszok is – részben a nővérem halála, részben pedig egy szerelmi kapcsolat miatt. Kollégiumban laktam, amit nagyon szerettem, és miután bekerültem, onnantól fogva nagyon élveztem az egyetemi létet. Volt egy összeszokott társaság, amelyik kimondottan magyar bulikat szervezett, a magyar szakosokból volt egy nagy magyar szekció, a kollégiumban heti szinten voltak a bálók és a bulik. Nagyon pezsgett ott az élet. Persze nem indult ilyen könnyen az egész, mivel az első két hónapban úgy voltunk egy szobában négyen, három szlovák lány és én, hogy semmit nem beszéltem velük. Inkább kimentem a barátnőmmel a folyosóra. Egyáltalán nem tudtam a baráti beszélgetésbe bekapcsolódni, annyira szorongtam. Egyedül voltam, és féltem. Arra nem emlékszem, hogy negatív megnyilvánulásaik lettek volna, de elég furcsán néztek rám, hogy nem szóltam hozzájuk. De aztán átkerültem egy másik szobába, mert ezt nem bírtam, ott többségében már magyarok voltak, és egy szlovák lány volt köztünk, ő viszont nagyon nyitott volt. Hozzá próbáltam szlovákul szólani, hogy ne érezze azt, amit én a másik szobában. Ő nyelvjárásban beszélt, míg én csak a hivatalos nyelvet ismertem, és meg is dicsérte a szlováktudásomat. De a szobatársamon kívül mással nemigen beszéltem szlovákul. Könnyebben nyitottunk feljűk, ha mi voltunk többen.

Angol szakra több mint hatvanan jártunk, abból kilencen voltunk magyarok, de a végére csak négyen maradtunk. A szlovák csoporttársaim közül egyetlen fiúnak emlékszem a nevére, arra is csak azért, mert ő tudott valamit magyarul, a többiekkel viszont semmilyen kapcsolatom nem volt. Köszöntünk egymásnak, ezen kívül semmi. A legtöbbnek még az arcára sem emlékszem. Az utcán vigyáznunk kellett, hogy milyen nyelven szólalunk meg, mert szemtől szembe csak nagyon ritkán szóltak be, de azért csúnyán néztek ránk, még a csoporttársak is, ha hallották, hogy magyarul beszélünk. Középiskolás koromból még pontosan emlékeztem a Malina Hedvig-ügyre, úgyhogy volt bennünk egy félelem, és azt hiszem, hogy én az átlagnál félősebbek közé tartoztam. Egyetlen magyar lány volt közöttünk, aki jól beszélt szlovákul, neki lett is egy szlovák barátnője, de nekünk nem. És amikor harmadikos korunkban egy hónapra együtt mentem Angliába öt szlovák évfolyamtársammal, mind lányok voltunk, ők folyton egymás fenekébe bújtak, én meg egyedül maradtam. De végül én jártam jól, mivel sokkal könnyebb volt így másokkal építeni a kapcsolatokat. Persze főleg a külföldiekkel, mert ha egy anyanyelvűvel kellett beszélnem, akkor annyira zavarban voltam, hogy alig tudtam megszólalni. Egy lengyel meg egy ciprusi lánnyal barátkoztam össze, úgyhogy összességében egész jól sikerült ez az egy hónap.

Aztán történt egy váratlan dolog: beleszerettem egy szlovák fiúba. Az utcán szólított meg, gyönyörű mély hangja, göndör szőke haja volt, és olyan kedves, helyes, okos és vicces volt, hogy az első pillanattól kezdve levett a lábamról. Két évvel volt nálam idősebb, fizikát és matematikát tanult, és olyan érdekesen tudott a legkülönbözőbb dolgokról mesélni, hogy tátott szájjal hallgattam. Peternek hívták. Aztán kiderült, hogy már hónapokkal korábban kinézett magának, csak akkor még nem mert megszólítani. Ő lett életem második nagy szerelme, akivel eleinte minden nagyon szép és jó volt. Egy pozsonyi elit értelmiségi családból származott, az apukája valami kutató fizikus volt, aki sokat járt külföldre előadásokat tartani, az anyukája pedig doktornőként dolgozott a legnagyobb pozsonyi kórházban. Nem voltak éppen szegények, tudtak venni egy lakást a fiuknak az óváros közepén, úgyhogy másfél hónap ismeretség után én is

odaköltöztem. Amikor a nővérem meghalt, akkor már fél éve együtt voltunk. Ő tartotta bennem a lelket, nagyon figyelmes volt, amiért én borzasztó hálás voltam neki. Bemutatott a családjának is. Az apukája nagyon kedves volt, de az anyuka, aki a nadrágot viselte a családban, nemigen szeretett engem. Mondhatnám, ki nem állhatott. Az igaz persze, hogy másokkal is elég barátságatlan volt. Peter mindig mondta is, hogy higgyem el, nem velem van a baj, az anyukája egy furcsa teremtmény, ne törődjek vele.

Aztán kezdett egyre komolyabbá válni a kapcsolatunk, úgyhogy már arról kezdtünk el beszélgetni, hogyha nekünk gyerekünk lesz, akkor milyen iskolába fogjuk adni. És itt ért engem az első hideg zuhany! Merthogy ő azt mondta, hogy természetesen szlovák iskolába kell járjon a gyerek, hiszen Szlovákiában élünk. Akkor jöttem rá, csaknem kilenc hónap után, hogy ezt a fiút alig ismerem, és mérgemben azt mondtam neki, ilyen női dafkéből, hogyha te nem akarsz, hogy a gyerekek magyar iskolába járjanak Pozsonyban, mert ugye itt fogunk élni, akkor majd angol iskolába fognak járni! Erre csak nézett nagy szemekkel. Ez valamikor 2010 tavaszán lehetett, mert pontosan emlékszek, hogy amikor erről beszélgettünk a Duna-parton, a város tele volt politikai plakátokkal. Ott volt a Mečiar is az egyik plakáton, aki akkoriban már nagyon lecsúszófélben volt, és aztán ki is esett a parlamentből. Akkor mondtam a Peternek, és azt hittem, hogy ez számára a legtermészetesebb dolog lesz, hogy én a családommal a magyar pártra fogok szavazni. Erre jött tőle egy olyan mondat, amit először nem is akartam elhinni. Azt mondta, hogyha én elmegyek a magyarokra szavazni, akkor ő meg a Mečiarra fog szavazni, mert hogy tulajdonképpen a Mečiarnek igaza van. Hogy micsoda, mondom én, az egy idióta, egy elmebeteg populistal!! És hogy mi a problémája a magyarokkal?! Korábban ez az egész magyar téma legfeljebb viccelődve jött elő közöttünk, mert ő például imádta azt, hogy én hibásan beszéltem szlovákul, mivel ezeket a ragozásokat és nemeket még nem jól tudtam, noha rengeteget fejlődött a szlováktudásom az alatt a bő év alatt, amíg együtt voltunk.

De akkor nem szakítottunk, mert a kémia még nagyon erősen működött közöttünk. Aztán ősszel, amikor már egy éve jártunk, volt egy családi esemény náluk. Az apukája megint ment valamilyen konferenciára Amerikába, és el kellett tőle búcsúzni. És a Peter szólt nekem, hogy másnap este lesz egy búcsúvacsora náluk, és menjünk el oda együtt. Amikor megérkeztünk, az apukája megint nagyon kedvesen fogadott, de rögtön éreztem, hogy van valami feszítő a levegőben. Aztán bejött az anyja, aki pontosan tudta, hogy már egy éve együtt lakunk a fiával, tudta, hogy magyar vagyok, és azt is tudta, hogy nagyon szeretjük egymást. És ahogy belépett a nappaliba, felém fordult, és azt mondta, hogy legyenek szívesek, álljak föl, és távozzak a lakásból, mert nem szeretné, ha ezen a vacsorán én is részt vennék, mivel nekem ahhoz semmi közöm nincs, hogy az ő férje elutazik. Erre hatalmas nagy csönd lett. Ez a jelenet olyan szinten lefagyasztott mindenkit, hogy meg sem tudtak szólalni, hogy jaj, semmi baj, nem úgy gondolta, menjek ki a konyhába, igyak egy pohár vizet, vagy akármi. Erre én felálltam, elkezdtem sírni, sokkot kaptam, ilyen helyzetben magyarul sem tudtam volna megszólalni, szlovákul pedig végképp nem. Kimentem az előszobába, felvettem a kabátom, és elmentem. Az esernyőmet is otthagytam, pedig zuhogott az eső. Aztán egy-két perc múlva hallom, hogy a Peter szalad utánam. Mondta, hogy ne haragudjak, neki is nagyon rosszul esett, amit az anyukája csinált, és hogy nem azért küldött el, mert magyar vagyok, hanem olyan szinten ki van idegileg, hogy komoly kezelésre van szüksége. Hát, nem tudom... Máig fogalmam sincs, hogy mi játszódott le akkor az anyukája fejében, és többet mi sem beszélünk erről az esetről. De tény, hogy ez volt

az utolsó alkalom, amikor a szüleivel találkoztam, mivel egyre inkább azt kezdtem érezni, hogy ebből a viszonyból én nem akarok közös gyereket. Aztán a karácsonyt már nem is töltöttük együtt. Nem mondom, hogy csak ezek miatt lett vége a kapcsolatunknak, de abban biztos vagyok, hogy ezek a dolgok azért elég rendesen közrejátszott benne. Azt talán túlzás volna mondani, hogy megutáltam volna a szlovákokat, de egy időre elegendő belőlük, és eldöntöttem, hogy a jövőben sohasem lesz szlovák partnerem.

De akkor még másfél év hátra volt az egyetemből, és a következő időszak elég intenzívre sikerült, mivel februártól kaptam egy ösztöndíjat Budapestre, ötödéves koromban pedig összejöttem a férjemmel. Gyerekkoromban többször is voltam az anyukámmal és a nővéremmel Pesten. Imádtam az állatkeretet, nagyon szépnek láttam a várost, de mindig félttem és szorongtam a nagy tömegben és lökdösődésben, különösen a metróban. Emellett nem tudtam rendesen tájékozódni, mivel túl nagy volt nekem az a város. De most úgy éreztem, ez az ösztöndíj a legjobb pillanatban jött, mert így majd el fogom tudni temetni magamban a Peter-féle kapcsolatot. Ami végül meglepően könnyen sikerült. Az ELTE-re kerültem, ahol volt néhány kifejezetten érdekes óránk. Nagyon szerettem a magyar irodalomtörténetet, volt egy borzasztó érdekes szeminárium a Nyugat költőiről. Beültem esztétikaórákra is, ahol tátott szájjal hallgattam a sok okosságot. Többször voltam színházban, sokszor visszamentem a Szépművészeti Múzeumba meg a Nemzeti Galériába, de összességében ez a négy hónap nekem mégis egy nagy csalódás volt.

A pesti egyetemi jelenlétem rezüméje, hogy egyetlen magyarországi barátom sincs abból az élethelyzetből. Most már sok mindent értek abból a közegből, sok oldalról tudom ezt megközelíteni. Amikor átmentem Magyarországra, nagyon örültem, hogy a magyarok között végre magyar leszek. De aztán ez nagyon nem jött be – ha szabad ilyen pestiesen fogalmaznom. Én otthon mindenkinek Katika vagyok, és ezt hülye módon az első órán elárultam a csoporttársaimnak. És akkor hallom, hogy ezen jóízűen kuncognak a hátam mögött. Nyilván, mert a Katikát ilyen palócosan ejtettem ki. Igen, tudom, hogy palócosan beszélek, de erre én büszke vagyok! És ezután elkezdtek Pátyikának szólítani, ilyen rövid, illabiális á-val. Azt gondolták, hogy ez nagyon vicces. Hogy a Katikából hogy lett Pátyiká, arról fogalmam sincs. Vagyis megkaptam, hogy a mi palóc tájszólásunk az valami alacsonyabb rendű dolog. Ők nyilván úgy gondolták, hogy mi butábbak vagyunk, mint ők. És ez nekem nagyon-nagyon rosszul esett.

Egy csomó dolog történt ott Pesten, ami valahogy el lett csúszva. Az egyetemen jelen volt az urbánus–népi ellentét, a fővárosi elit és a magyarországi más városokból jövők ellentéte is. Életemben először ott hallottam, hogy egy diák a folyosón lezsírozta az egyik tanárt. Ilyen Szlovákiában sohasem fordult elő. Tizenöten voltunk a szemináriumi csoportomban, én voltam az egyetlen szlovákiai. A többiek az ország minden tájáról érkeztek, kábé a társaság fele volt pesti. És valahogy ezekkel a pestiekkel egyáltalán nem talált a szó. Eleve az a pesti arrogancia, amit végig lehetett érzékelni, az nagyon zavart. Őket egyáltalán nem érdekelte, hogy ki vagyok, mi vagyok, honnan jöttem, úgyhogy nagyon nehezen illeszkedtem be. Vagyis egyáltalán nem tudtam beilleszkedni közéjük. Azzal, hogy valaki Pesten szocializálódott, és végigment a Nagykörúton, elolvasta a plakátokat és a filmcímeket, már tudott a dolgokról, de a tartalmak már gyakran nem voltak mögöttes, csak a címek. Az én csoportomban elég sok ilyen felszínes ember volt, akik folyton játszották az eszüket. Én viszont egyáltalán nem ilyen voltam. Az nagyon nehéz közeg volt számomra, és csak évekkel később jöttem rá, hogy ők egyáltalán nem tudtak

többet, mint én, csak jóval nagyobb volt a mellényük. Egyetlenegy szekszárdi lány volt, aki valamennyire kedves volt velem, és többször is mondta, hogy üljek mellé, ami nagyon jólesett, de a négy hónap alatt vele is csak egyszer fordult elő, hogy a büfében megittunk egy kávé. Kollégiumba kerültem, ahol egy nigériai lány volt a szobatársam, aki perfektül beszélt magyarul, és aki aztán a legjobb barátnőm lett. Végig vele jártunk mindenhová. És amikor hazahoztam őt, akkor mindenki nagyon kedvesen fogadta, és örült neki. Az első szó a gőgösség, ami eszembe jut a pesti csoporttársaimmal kapcsolatban. A szekszárdi lányra ez nem vonatkozik. Meg arra a hajdúböszörményi fiúra sem, aki még nálam is kukább volt. Rajta azt láttam, hogy szívesen közeledne hozzám, de olyan gátlásos volt, hogy mindig elpirult, amikor mondott valamit nekem.

Nyáron aztán hazamentem az anyukámhoz Ipolyságra, ősszel pedig visszaköltöztem a kollégiumba, és megint belevetettem magam a bulizásba. A régi magyar barátaim szeretettel fogadtak, örültek, hogy visszatértem közéjük, olyannyira, hogy abból a körből máig megmaradt néhány életre szóló barátság. És akkor jöttem rá, amit persze már korábban is észrevehettem volna, hogy a pozsonyi magyar diákok két csoportra oszlottak. Egyrészt ott voltak a duna-szerdahelyiek, velük szemben pedig az összes többi magyar, Komáromtól Nagymihályig. És az én összes barátom ebből az utóbbi csoportból került ki. Vicces, de végül aztán a férjem mégis egy szerdahelyi lett, úgyhogy sikerült alaposan kiismerni az ő mentalitásukat. Vele különben már elsős koromban megismerkedtem, de akkor úgy gondoltam, hogy ezzel az emberrel sohasem fogok szóba állni, mert a viselkedését úgy ítélt meg, hogy rettenetesen nagyképu és flegma. Mint általában a szerdahelyiek. Ez megnyilvánult ilyen apró gesztusokban is, hogy nem nézett az ember szemébe, vagy nem tudott kedvesen mosolyogni. Mintha nem akart volna kapcsolatot teremteni másokkal. Szerencsére, amikor jobban megismertük egymást, ez feloldódott, mivel kiderült, hogy ő alapvetően egy kedves és érzékeny ember. De az elején azért jól titkolta.

Mi nagyon nem szerettük a szerdahelyieket, mert úgy éreztük, hogy lenéznek bennünket. Az egy gazdagabb régió, tehetősebb, ott a főváros közelsége, jobb a munkalehetőségek. Pontosan tisztában vannak azzal, hogy ki kinek az ismerőse, és így sok mindent el tudnak intézni. Rettentő nagy a büszkeség bennük. A magyar elit is ott lakik, vonzzák egymás társaságát, megvan ez a közeg, amiben otthonosan mozognak. Nekik Komárom már keletnek számít. Ugyanakkor a győri divatot majmolják, oda járnak bevásárolni. Nagyon fontos nekik a pénzhez való viszony, és szeretik megmutatni, hogy gazdagabbak nálunk. Az egyetemen a divatos cuccaik alapján az első pillanatban meg lehetett mondani, hogy ki a szerdahelyi. A szlovákokat is lenézik, mivel náluk kisebbségben vannak a szlovákok. Tulajdonképpen mindenkit lenéznek. Ezt annál inkább megtehetik, mivel Komáromtól keletre az egy nagyon vékonyka sáv a határ mentén, amelyik magyarként még tudja tartani magát. Ez itt már nem a tömbmagyarság, hanem szórvány, ahol ötven százalék környékén mozgunk. És sajnos az etnikai arányok nem jó irányba változnak. Mifelénk sokszor már a postás vagy a nővérke a fogorvosnál sem tud magyarul. Szerdahelyen ez sokkal ritkább, ott kikérik maguknak, ha nem tudnak valamit elintézi magyarul. De mifelénk ezt szégyellik kikérni maguknak az emberek, pedig itt is jogunk lenne hozzá, ha tizenöt százalék fölött élünk egy településen. De mi nem vagyunk olyan büszke magyarok, mi inkább meghunyászkodunk, és elmondjuk szlovákul. Mi itt, a nyelvhatár közvetlen közelében

úgy érezzük, hogy kevesebbet érünk, mint a szlovákok, mivel nem beszéljük úgy a nyelvet, mint ők. De ezt sokan nem tudatosítják magukban.

Ebből fakad az az ipolysági sajátosság, hogy az emberek váltják a nyelveket, ami engem nagyon zavar. És bizony erősek a harcok szlovák–magyar viszonylatban. Van egy szűk réteg, amelyik erősen tartja a magyarságát, és kikéri magának, hogy ne magyarul beszéljen, mivel úgy gondolja, szerintem teljes joggal, hogy ez neki jár, mivel ezt a jogvédők kiharcolták. De a kormány nem teremtette meg ennek a feltételeit. Aztán van az a nagyon erős szlovák közeg, akik úgy kezelnek minket, mintha mi lennénk a betolakodók. És nem az északi szlovákok a legkritikusabbak velünk, hanem azok, akik itt élnek a nyelvhatár közelében. Ők a legrosszabbak. Ez a két véglet, és ott van közöttük a széles középső sáv, amelyik teljesen identitászavaros. Jó szlovák akar lenni, ezért mindent megtesz, és inkább nem mondja meg, hogy magyar családból származik. Ha pedig megkérdezik tőle, hogy kicsoda-micsoda, akkor nem tud egyértelmű választ adni, de inkább szlováknak mondja magát. Ez a Csallóközben nem így van, és e tekintetben kicsit Zselíz is hasonló, mint Ipolyság. De Zselízen a magyarság talán valamivel erősebb, erősebb a Csemadok is. Plusz van egy ilyen népművészeti irányultság is ott, míg a sági Csemadok haldoklik, csak papíron létezik.

Ma már eljutottunk oda, hogy Ságon gyakran nem tudjuk elintézni a dolgainkat magyarul, mivel az önkormányzatban sokan nem tudnak rendesen magyarul, hiába magyar még a lakosságnak legalább a fele. A hivatalos okmányokat szlovákul állítják ki, és rettentő nehéz ezekről magyarul beszélni. Engem ez nagyon bánt, mert ilyenkor úgy érzem, hogy nem tudok rendesen magyarul, és akkor én is inkább elmondom szlovákul. És ez pontosan így van sok más családban is. Itt különben is az a jellemző, hogy sokan tudatosan váltogatják a nyelvet, így próbálják a gyerekeket nevelni. Erre biztatnak a tanárok is, hogy beszéljünk otthon a gyerekekkel szlovákul. Nekem is mondták, amikor hazamentem az anyukámhoz, hogy milyen felelőtlen szülő vagyok, hogy a gyerekemmel nem szlovákul beszélek otthon, pedig jól tudok szlovákul. Egyszer én is próbálkoztam, de nagyon nem állt rá a szám. A fiam pedig fogta magát, és egyszerűen otthagyt. Úgyhogy saját magam jöttem rá, hogy ez így nem működik. Persze, otthon tanuljuk az iskolás szlovák tananyagot, de a fiamnak nagyon nehezen áll rá a nyelve, pedig matekból pörög az agya – ezt az apukájától örökölte.

De ismerek olyan családot is Ipolyságon, akik nagyon felvilágosodottak. A férj magyar, a felesége szlovák anyanyelvű. A gyerekeket olyan szinten keverik, hogy úgy választanak iskolát, hogy minden gyereküket más iskolába tették, szlovákba és magyarba is. Hallottam már őket szlovákul és magyarul is beszélni egymással. Sok olyan embert is ismerek, aki otthon, a családjával két nyelven beszél. Akadnak olyan magyar családok is, akik direkt nézik otthon a szlovák tévét, hogy hozzászokjon a fülük. Van például egy volt osztálytársam, akivel együtt érettségiztem a magyar gimiben. A férje szlovák, és eldöntötték, hogy a gyerekekkel otthon szlovákul beszélnek. Aztán a nagy erőlködésnek az lett a vége, hogy a gyerekek már nem annyira magabiztosak magyar nyelven. Ráadásul a kisebbik dadogni kezdett, és magyarul sokkal jobban dadog, mint szlovákul. Anyukámnak is van egy kolléganője, akinek az anyukája szlovák, az apukája pedig magyar. De mivel magyar környezetben nőtt fel, anyanyelvi szinten beszél magyarul. Viszont otthon, a férjével és a gyerekeivel szlovákul beszél. És magyarul ő is dadog, szlovákul viszont nem dadog.

A szerdahelyieknél ez nem így van. Ők erősebbnek érzik magukat tömbmagyarként, és azt gondolják, hogy a palóc nem ugyanolyan értékes magyar nyelv, mint amit ők beszélnek. Ők nyelvileg sokkal közelebb érzik magukat az anyaországhoz, mivel valóban sokkal tisztább a nyelvük, nem olyan nyelvjárásban beszélnek, mint mi. Ezenkívül úgy néznek ránk, mintha mi elszlovákosodottabbak lennénk, mint ők ott, a Csallóközben. Mi mindig köszöntünk nekik, és próbáltunk nyitni feléjük, de ők ezt nem méltányolták. Nekünk automatikusan tudni kellett, hogy hol van Szerdahely, miközben nekik fogalmuk sem volt arról, hogy Zselíz vagy Ipolyság merre van, meg egyáltalán, hogy mi hogyan élünk arrafelé. Jellemző, hogy amikor veszélyeztetett terhesen bekerültem a szerdahelyi kórházba, nem segítettek a magyar orvosok, lenéztek a tájszólásom miatt, és azt mondták, hogy ha nem tetszik a rendszer, akkor menjek el máshová. Ezt mondta nekem a magyar főorvos! Az volt a szerencsém, hogy egy lakodalomban megismerkedtem egy doktornővel, aki beajánlott egy pozsonyi professzorhoz. *Ég és föld* volt aközött, hogy magyarként mennyire nem kaptam segítséget a magyar közegben, és hogy a szlovákok mennyire rendesek és segítőkészek voltak velem Pozsonyban! A szobatársaimmal, akik szintén anyukák voltak, kifejezetten jó barátság alakult ki, sokat segítettek nekem, még lakást is szereztek, amikor a szülés után kikerültem a kórházból. Tulajdonképpen ott, a kórházban tanultam meg igazán jól szlovákul. Azután kezdtem érezni, hogy nincsenek szlovák nyelvi problémáim.

A férjem mesélte, hogy Dunaszerdahelyen nyugodtan lehetett létezni anélkül, hogy szlovákul megtanultak volna. Ott inkább a szlovákok tanultak meg magyarul az utcán, mivel a magyarok voltak óriási többségben. Az iskolákban teljesen szegregáltak léteztek: a felső emelet volt a szlovák iskola, senkit nem ismertek onnan, a tanárokat sem. Voltak szlovák kocsmái ismerősei, de azok külön asztaloknál ültek, és ha néha szóba álltak egymással, akkor magyarul beszélgettek, mert a szlovákok idomultak hozzájuk. Ezért ő úgy nőtt fel, és később is úgy gondolkodott erről mindig, hogy sohasem érezte magát kisebbségi magyarnak. Úgy volt nevelve, hogy vannak a magyarok, a szlovákok, a csehek és mások, akik egyszerűen egymás mellett vannak. Neki egyáltalán nincs hierarchikus gondolkodása, és nincs benne semmilyen tekintélytiszteltet a csehek vagy a szlovákok iránt. Egyébként semmilyen tekintélyt nem tisztel. És tulajdonképpen ez volt az, ami aztán nagyon megtetszett benne. Ő egy határozott, egyenes, tisztességes, kemény ember, májusi, igazi bika, aki ugyan néha kicsit nyers, de jól áll neki. Nagyon szeret vitatkozni meg konfrontálódni, miközben egyáltalán nem idealizálja a szerdahelyieket sem. Sőt, kritikusabb a saját fajtájával, mint én. És amikor elkezdett udvarolni nekem, akkor kiderült, hogy nagyon figyelmes és empátikus is tud lenni. Úgyhogy fülig belé szerettem, és azt gondolom, hogy nagyon jól választottam, amikor hozzá mentem feleségül.

Amikor összeházasodtunk tizenkét évvel ezelőtt, akkor hívtak engem, hogy menjek vissza tanítani az ipolysági egyházi gimnáziumba. Mentem is volna szívesen, de a férjemnek egy nagyon előnyös munkát kínált egy nagy cég Észak-Komáromban, úgyhogy úgy döntöttünk, oda fogunk költözni. Nyolc évvel ezelőtt megszületett a fiunk, én pedig egy közeli településen kaptam állást a magyar iskolában, ahol egy igen erős közösségbe kerültem. Az igazgatónk nagyon jó fej, akinek sikerült elérnie, hogy még Komáromból is jönnek hozzánk a gyerekek. Sőt, van néhány szlovák gyerekünk is, akiket azért íratnak be a magyar iskolába, mert hallották, hogy milyen jó a közösség, meg hogy innen majd be lehet kerülni a legjobb egyetemekre. Pár év alatt rájöttem, hogy imádom és tudok is tanítani, és azt is imádom, ha meg kell szervezni egy osztálykirándulást. Mind a kettő nagyon jól megy nekem. Ennek az életnek egyetlen hátránya, hogy a

fiam és az iskola lényegében minden energiámat leköti, és alig marad időnk arra, hogy elmenjünk színházba vagy moziba. Az meg végképp nem fér bele az életünkbe, hogy mondjuk nyáron néhány napra elutazzunk Gombaszögre vagy a kassai Thália Színházba. Talán, ha a fiunk nagyobb lesz, akkor vele együtt könnyebben tudunk majd mozogni ide-oda. Még szerencse, hogy itt van a Jókai Színház. Oda van bérletünk, és a barátainkkal együtt minden előadást megnézzünk. Kialakult egy olyan hagyomány is, hogy minden előadás után összejövünk valamelyikünk lakásában, és alaposan átbeszéljük, amit láttunk. Ilyenkor persze vannak nagy viták is közöttünk. Ha pedig egy előadás nagyon tetszik, azt többször is megnézzük. Szerencsére sokszor jönnek Magyarországról is a különböző társulatok, így azért nem maradunk le teljesen az új dolgokról. Például a múlt héten egy nagyon jó *Úri murin* voltunk, a Bagó Bertalan rendezte, akinek már korábban is láttam néhány előadását.

Mi itt, Komáromban mindent magyarul intézünk, de időnként szlovákra váltunk. Én például mindig mindenhol magyarul köszönök. Viszont az iskolánkban van egy-két tanár, akik nem tudnak magyarul, ezért minden értekezlet szlovákul zajlik. Ez engem nem zavar, mivel az igazgató nagyon jó fej. De ha mondjuk egy nacionalista szlovák lenne, akkor zavarna. Az már más kérdés, hogy ebben az esetben biztosan nem tanítanék ebben az iskolában. S ha engem valaki érdekel, akkor én beszélgetek vele, és igyekszem kedves lenni mindenkivel, akár magyar, akár szlovák. Van egy szlovák titkárnő az iskolában, aki mindig *sziával* köszön, én meg *ahojt* mondok neki. Ezek látszólag ilyen apróságok, de szerintem nagyon fontosak. Néha valamit magyarul mondok neki, ő meg bólogat, hogy igen, érti. De azt már nem tudom elfogadni, hogy amikor bekerül egy magyar családba egy szlovák ember, és abszolút nem akar megtanulni magyarul. Ismerek ilyeneket is. Például a férjem sógora Németországban él, német a felesége, ezért én direkt elmentem németet tanulni, hogy amikor egy évben kétszer találkozunk, valamennyire értem, hogy mi a téma. Ezzel szemben az ő gyerekei egy árva kukkot nem tudnak magyarul, ami azért nagyon furcsa.

Amikor én Komáromban bemegyek egy hivatalba, és látom a hölgyön, hogy töri a magyart, akkor én gáláns vagyok, és direkt szlovákul kezdek el beszélni vele, hogy ne érezze magát kényelmetlenül. Meg hát ezáltal is gyakorlom a nyelvet. És ettől mindjárt gördülékenyebb lesz az egész kommunikáció, mivel én jobban beszélek szlovákul, mint ő magyarul. Nekem nem ezen múlik, hogy a magyarságomat képviseljem. Lehet, hogy az van bennem, hogy ő tett felém egy gesztust, amikor megpróbált velem magyarul beszélni, és én ezt azzal hálálom meg, hogy én is teszek neki egy gesztust. Amikor a nővérem meghalt, Ipolyságon kellett intéznünk az ő hagyatéki dolgait. Ki kellett tölteni egy kérvényt, ami nem volt nagyon hosszú, de egyáltalán nem voltam abban az állapotban, hogy egy ilyet megírjak szlovákul. Kérdeztem a hölgytől, hogy írhatom-e magyarul, mert éreztem, hogy az nekem sokkal kényelmesebb lenne. Erre mondta, hogy magyarul nem lehet. Mire én, hogy elnézést, de itt bőven húsz százalék fölött van a magyarok aránya, és hogy nekem hivatalosan jogom van arra, hogy egy magyar kérvényt adjak be. Nagyon össze voltam törve, az anyukám pedig teljesen ki volt borulva, csak sírt, sírt, és sírt, azt se tudta, hogy hol van, és nekem sokkal jobban esett volna, ha magyarul írom meg a kérvényt, hogy adják ki ezt meg ezt a dokumentumot. Erre a hölgy megint mondta, hogy nem, ezt nem lehet, de hogy ő majd segít megírni. És akkor odaállt mellém, és lediktálta nekem az egészet szlovákul. Szerintem meglepődött azon, hogy azt mondtam, hogy hivatalosan adhatnék be magyar nyelvű kérelmet is. Lehet, ha ő nem ajánlja fel, hogy segít nekem, akkor én is jobban

bekeményíték. Szerintem itt az volt a lényeg, hogy mivel én is kaptam gesztusokat, akkor én is tettem gesztusokat. És mivel én örülök neki, hogy tudok szlovákul, meg büszke is vagyok rá, ha jól el tudok mondani valamit, így, hogy ő tett egy gesztust, ez nekem nagyon jólesett. És az a tapasztalatom, hogy általában megkapom ezeket a gesztusokat, mivel ha nem is beszél valaki jól magyarul a bankban vagy telefonszolgálatónál, az is igyekszik magyarul megszólalni. És az ilyen cégeknél, mint egy bank vagy a Vodafone, mindig azt hallom, hogy ügyfelet kell szerezniük, az ügyfelet kell kiszolgálniuk. Én ott abszolút azt tapasztalom, hogy aki nem beszél tökéletesen magyarul, az is megpróbál magyarul megszólalni, hogy a kliens elégedett legyen. Gyanítom, hogy előnyben is részesítik a kétnyelvű alkalmazottakat.

Én ma már tudok előre gondolkodni szlovákul, és azonnal ki tudom magam javítani. Amint kimondom, tudom, hogy hibáztam. Néha a váltásoknál még elkövetek hibákat, ha sokáig vagyok magyar közegben. És amikor folyamatosan kell beszélni, vagy kiállni az emberek elé, az még ma is nehéz, mert a visszaható igékkel azért mindig gondjaim vannak. De ameddig a személyiségem majdnem azonos azzal, ahogy magyar nyelven beszélek, amit a szókinccsem is befolyásol, addig gátlásaim lesznek, ha szlovákul kell nyilvánosan megszólalnom. Ha nekem bámről kell beszélnem magyar nyelven, az sokkal egyszerűbb, mintha szlovákul vagy angolul kellene megszólalnom. Ha magyarul kell beszélnem, akkor ilyen relaxézésem van, bármi legyen is a téma. Azon sokat gondolkodtam, hogy az, hogy nincsenek nemek a magyar nyelvben, vajon befolyásolhatja-e gondolkodásunkat. Nem tudom. Bennem sokáig volt egy erős szorongás amiatt, hogy mennyire tudok rendesen, pontosabban árnyaltan beszélni. Az mindig zavart, hogy azért valamennyire egyszerűbb szókinccsel beszélek szlovákul. Mondjuk az is biztos, hogy nagyon kevés szlovák irodalmat olvasok, és ez korábban is mindig így volt.

Például van ilyen az iskolánkban, hogy pedagógiai tanács. Nem az, hogy nem szólalok meg, mert mindig megszólalok, hanem hogy sokszor szívdobogásom van, a vegetatív idegrendszerem így reagál, pedig szlovákul könnyebben beszélek most már, mint akár angolul. Néha előfordul, hogy két mondat után kiderül, hogy nem vagyok szlovák, de azért legtöbbször észre sem veszik, hogy magyar vagyok. Arról letettem, hogy például angolul akcentus nélkül beszéljek, mert nekem nincs annyi nyelvi adottságom, ez nyilvánvaló. De nem foglalkozom vele. És mondom, ami zavar a szlovákban, ezek a visszaható igék, mert azok más értelmet adnak az egyes szavaknak. Arra néha billegetik a fejüket, de inkább csak mosolyognak. De olyat soha nem tapasztaltam, hogy sovinizmusból valaki beszólt volna nekem. Különben a szerdahelyieket könnyebben be tudják azonosítani a szlovák beszédük alapján, minket viszont már nem, a palócos á-hangjaink miatt. A szlovákok azt gondolhatják rólam, hogy valahonnan Közép-Szlovákiából származok, mert ők beszélik ezt az irodalmi nyelvet, amit én is megtanultam. Vagy esetleg azt hiszik, hogy valami hivatalos ember vagyok. Pozsonyban meg attól függ, hogy kivel beszélek, mivel ott mást beszél az értelmiség, és mást a nép. De sokszor észrevettem, hogy a szlovákok is rontanak, és a helyesírásuk sokkal rosszabb, mint az enyém, mivel sok mindent hallás alapján írnak, ami sokszor félreérthető.

Amikor tavaly nyáron a gyógygyógyfürdőben voltam két hétre, akkor volt ott egy szlovák asszonyka, aki olyan szinten beszélt tájszólásban, szepességi szlovák nyelven, hogy nagyon-nagyon kellett fülelnem, hogy megértssem, mit is akar. A nővérek is alig értették őt, a háta mögött még csúfolkodtak is rajta, pedig szlovák anyanyelvűek voltak. Persze, ők jóval kevesebb időt töltöttek vele, mint én. Ezért általában engem kért meg, ha valamit el akart magyarázni, hogy

mondjam már meg a nővéreknek. Ő nagyon beszédes volt, és aztán egy hét után ráállt a fülem, hogy megértsem, mit is akar. Úgyhogy magyarként én lettem a tolmács a szlovákok között! Akkor jöttem rá, hogy egy magyar elfogadókészsége egészen más. Mi pontosan meg tudjuk érteni, milyen nehéz az, ha az embert nem értik, lenézik, vagy semmibe veszik. És nem tudom, miért mindig a kórháznál lyukadok ki, de talán azért, mert ez egy különösen kiszolgáltatott helyzet. Mert amikor később a kisfiamat vittem a lévai kórházba, ott megint beszéltek, nem is egyszer, hogy miért nem tudja pontosan elmondani a gyerek, hogy mi a baja. Hát, csókolom, azért nem, mert nem járt szlovák orvosi egyetemre! Egy magyar kisgyerek sokszor az anyanyelvén sem képes pontosan elmagyarázni, hogy pontosan hol fáj meg mi fáj neki, de mégis elvárják tőle a kórházban, hogy ezt megfogalmazza szlovákul, miközben ezt egy szlovák gyerek sem tudja rendesen elmondani! Tipikus, hogy én szülőként is azért reszketek, hogy vajon el tudom-e majd mondani rendesen a szlovák orvosnak, hogy a gyerekemnek mi a baja. Nem tudom, hogy Léva miért ilyen problematikus, de ott tényleg nagyon sok kellemetlen élményem volt. Például a lévai kórházban fordult elő az is, hogy egy fiatalasszony, akivel egy kórterembe kerültem, rácsodálkozott, hogy jó, ti magyarok vagytok, és mégis teljesen normálisak vagytok! Mert azt hallották, hogy mi olyanok vagyunk, mint a cigányok, meg hogy agresszívek és gonoszak vagyunk, meg ilyenek. Főleg a Kotlebás-pártra szavazók azok, akik ilyeneket gondolnak, és ugyanazt beszélnek rólunk, mint a cigányokról. Főleg Észak-Nyugat-Szlovákia az a rész, ahol ilyeneket gondolnak. Az észak-keletiek inkább ránk csodálkoznak, hogy jó, két fületek van nektek is.

Én még Csehszlovákiában születtem, és igaz, hogy már Szlovákiában nőttem fel, de mégis megmaradt bennem valamiféle Csehszlovákia-fíling. A nővéremnek ott voltak a cseh mese-könyvei és a cseh csomagolású csokipapírai, amiket ő egy dobozban gyűjtött. Persze a cseh meséket nem tudtam elolvasni, de a rajzokat meg a képeket nagyon szerettem nézegetni. Ehhez jött a tudat, hogy az ember Szlovákiában él, és ebből fakadt egyfajta otthonosság, hogy nekem ez a hazám. És bizonyos értelemben Pozsony is beletartozik ebbe, hogy ez az én fővárosom, oda jártam egyetemre, ismerem minden zegét-zugát. Tehát a terep átláthatósága és ismerőssége egyfajta otthonosságélményt tud nyújtani nekem. Ezeket tudom a zsigereimben, és érzésembeli dolgok is kapcsolódnak hozzá. Meg szeretem azt is, hogy elég jól tudok szlovákul, és valamilyen módon a szlovák és a magyar kultúrában is otthon vagyok. Egyébként a férjem mindig azt mondja, hogy Pozsony sokkal jobb hely, mint Budapest. Szerinte fiatalosabb az a város, sokkal tisztább, kevesebb a hajléktalan az utcákon, és ha a kettő között választania kellene, akkor ő inkább Pozsonyban élne, nem Pesten.

Annak a tudata, hogy van Szlovákia, és ott van valamennyi magyar, teljesen más, mintha elmegyek Pestre, ahol mindenki magyar, és nincs meg ez az élmény. Én egy nagyobb halmazon belül egy kisebb halmazhoz tartozom, és ez a kisebb halmaz számomra bejárható, belakható. Ezzel együtt jár, hogy akik ebbe halmazba tartoznak, azokat én nagyjából el tudom helyezni. Ha például valaki mondja, hogy ki az iskolaigazgató vagy a kultúrház-igazgató Kassán vagy Királyhelmecen, akkor én öt jó eséllyel be tudom majd azonosítani, és esetleg személyesen is ismerem valahonnan. Az is fontos számomra, hogy Pozsony kisebb és otthonosabb, mint Budapest. A bölcsészkar, a Magyar Tanszék, a kocsmák, a kollégium, minden fontos nekem. Ez az a közeg, amiben otthonosan mozgok. És szerintem ezt a magyarországiak irigylük is tőlünk. Pozsonyban, Ipolyságon és Komáromban ismerős arcok vannak mindenhol, ami biztonságot teremt számomra. De ha nagyon őszinte akarok lenni, akkor tulajdonképpen az Ipolyságtól

Komáromig terjedő világ az én hazám. Ez az én szülőföldem, és nekem szükségem van erre az átlátható, biztonságos közegre. Ez nyilván nem független attól, hogy életem első tizennyolc évét egy kis faluban és egy tízezres kisvárosban töltöttem. De emellett fontos volt az is, hogy Pozsonyban megismertem egy csomó magyar embert, akik az ország legkülönbözőbb részeiről érkeztek, és akik közül sokan máig összejárnak. Például tavaly, amikor Nagymihályban jártam, ott is volt egy régi évfolyamtársam, akit meg tudtam keresni, és aki nagyon örült nekem. Meg én is neki.

Persze az egy érdekes dolog, hogy míg Szlovákiát a hazámnak tartom, a saját országomnak tartom, ennek ellenére konkrétan az emberek nagy többségét mindig is idegennek éreztem Pozsonyban. Persze akkor még nem beszéltem jól szlovákul – legalábbis a Peterrel való kapcsolatomban előtt. De ha visszagondolok a szlovák évfolyamtársaimra, nyilvánvaló, hogy teljesen idegenek voltak a számomra. Mi négyen-öten jártunk mindenhova. Persze a szlovákok is inkább kiscsoportokban voltak, csak hát náluk nagyobb volt az esély, hogy másokhoz is közelebb kerüljenek. És néha elmentem ugyan szlovák nyelvű színházba, de ez maximum négy-öt alkalommal fordult elő egész életemben. Koncertekre is jártam, de messze kevesebbet, mint magyar eseményekre. Persze az egyetemi évek alatt nehéz volt sok helyre járni, mert azért tanulni is kellett valamikor. Meg néha elmentem a szlovák filmklubba is, de miután megnéztem a filmet, hazamentem. Nem volt utána semmilyen beszélgetés, és csak belekóstoltam az egészbe. De ha volt is néha egy-egy beszélgetés, én nem maradtam ott, mert úgysem tudtam volna rendesen elmondani szlovákul, hogy mit gondolok a filmről.

Ha a mai eszemmel most lennék Pozsonyban, és volna elég időm, akkor jóval intenzívebben vennék részt szlovák kulturális eseményeken. Ez nyilván azzal is összefügg, hogy ma már sokkal jobban beszélek szlovákul. Sajnos a szlovák magas- és popkultúra távol áll tőlem, nemigen fordul elő, hogy egy koncertre elmennék. Ismerek szlovák rockzenekarokat még Pozsonyból, ott néha voltunk egy-egy szlovák koncerten. Olvastam szlovák kötelező irodalmakat is az iskolában, de a szlovák nyelvű ismerőseimmel a beszélgetésünk valahogy mindig a hivatalos meg a szakmai dolgokra korlátozódott, szórakozásról, irodalomról vagy ilyesmiről sohasem beszélünk. Van egy kollégám, egy szlovák férfi, vele néha kocsmázunk, és olykor személyes dolgokról is beszélgetünk, de azért vele is az a fő téma, hogy mi van az iskolában. Ő egy nagyon kedves ember, sokszor ő kezdeményezi, hogy beszéljessünk magyarul, hogy gyakorolhassa a nyelvet. És ha bárki más szlovák is odajön hozzám, azzal ugyanolyan kedves vagyok, mint egy magyarral. De valahogy úgy alakult, hogy miután Peterrel véget ért a kapcsolatunk, sosem akadt a közelemben olyan szlovák ember, akivel igazán összebarátkozhattam volna. Nem is tudom, hol kerülhettem volna kapcsolatba a szlovák kultúrával. Ha színházba megyünk, akkor valahogy fel sem merül, hogy szlovák előadást nézzünk meg. Tulajdonképpen információim sincsenek arról, hogy mi megy a szlovák televízióban és a színházakban. Az ilyen dolgok engem elkerülnek. De összességében mégis nagyon szeretek ebben az országban élni. Van bennem egy egészséges lokálpatriotizmus, és örülök, hogy Komáromban teljesen itthon érzem magam. És lehet, hogy túl patetikusan hangzik, de nekem borzasztó fontos a magyar kultúra, és az is, hogy a barátainkkal félszavakból is értjük egymást. Nekem ez az éltetőerőm.

Észak-Komárom, 2024. március–november

Egyensúlyt tudtam teremteni: Novák Zoltán (Zozó) monológja

Lejegyezte és monológgá szerkesztette: Hadas Miklós

Egy visszahúzódo, befele forduló, meglehetősen vallásos gyerek voltam, aki nehezen tudott Enyitni a világra, amit akár szorongásnak is lehet nevezni. A gyerekkori képeimen van egy ilyen szomorúság a tekintetemben. Ahhoz kellőképpen szorongónak kellett lennem, hogy mélyen vallásos ember legyek, aki az egyházban oltalmat keres. De mintha ebben a szorongásban lett volna valami parázs, ami később Udvarhelyen lángra kapott, és akkor hirtelen megnyíltam. Mint amikor a bimbó sokáig bimbó marad, de egyszer csak kipattan. Sokan mondják, hogy van egy alapadottságom, egyfajta intelligenciám, hogy jól simulok, jól pozicionálok magam, konformista módon elfogadom a helyzeteket, és jó taktikai érzékkel ráérek arra, hogy hol lehetek biztonságban. Elfogadom, hogy ebben sok igazság van, viszont később rájöttem, hogy nem tudatosan, hanem ösztönösen váltam ilyenné. Azt hiszem, ez az első gyerekkori csomag, amivel elindul az ember, és ami a személyiségéhez tartozik. Ez végigkísérte az eddigi életemet, és amúgy sokat foglalkoztam is vele.

Demeterfalván születtem 1975-ben. Ez egy teljesen zárt közösség, a Nyárádszeredát övező falubokor része. Ezek többnyire protestáns falvak, erős közöttük a hierarchia, és a mi falunk a szegényebbek közé tartozott. Plusz-mínusz három korosztályt figyelembe véve, a fiúk közül rajtam kívül senki nem érettségizett a falunkból, mindenki szakiskolába ment, és korán elkezdett dolgozni. A felmenőim valószínűleg betelepített balkáni szerbek lehettek, akik elrománosodtak. A dédnagyapám katolizált, nagyon erősen katolikusok lettek, noha a többség református volt a faluban. Ez egy késői alapítású falu, a templom is csak 1952-ben épült közadakozásból, ami teljes abszurdumnak számított a kommunizmus időszakában. Reformátusként építették, de van egy közmegegyezés, hogy a katolikusok és az unitáriusok is használhatják. Az édesanyám egyébként végig megmaradt reformátusnak. Fiúként az apám vallását vittem tovább, aztán a húgom is katolikus lett, mert így volt egyszerűbb. Ha nővérem lett volna, bizonyára én is református lennék.

Egy falusi félparaszt-félmelós családból származó ember felfelé lépkedése volt az életem. A családban volt egy alsóbbrendűségi érzés a tanult emberekkel szemben. Amikor például másodszor mentem Magyarországra a kilencvenes években, betértünk egy kocsmaszerűségbe. A nagyanyám lépett be először. Az arcán láttam a riadalmat, hogy magyar feliratok, meg minden. Hangosan köszönt, zavart hangszínnel, csetlett-botlott az asztalok között, esetlen volt a teljes lényé abban a helyzetben. Aztán elkezdett sírni, hogy Magyarországon van, életében először. És akkor előntött az érzés, hogy ó, bazmeg, mindenki minket fog bámulni, most fogunk lebukni, hogy mi vagyunk az erdélyiek. Vagy amikor a szomszéd faluban tanítottam, és épp az iskola előtt álltam az igazgatóval meg két tanárral, egy adott pillanatban láttam, hogy a távolban, ugyanazon az oldalon, ahol mi beszélgettünk, jön a nagymamám. Esős idő volt, és egy sötétkék esőkabátféle, gumicsizma meg egy fejkendő volt rajta. Felmértem, hogy három-négy perc múlva megérkezik mellénk, és akkor majd valami lesz. De amikor pár perc múlva körbe

néztem, megláttam, hogy a másik oldalon már elment tovább. Utána is szaladtam, hogy mama, mi van, erre mondta, hogy azért ment át az út másik felére, hogy ne kelljen szégyellni magam miatt. Mondom, ne viccelj, miért szégyellnék? De ennél brutálisabb volt, amikor Nyírbátorba mentünk nyolcadikos koromban táborozni, noha előtte sosem voltam táborban, Romániában sem. Négy-öt napig nem mentem vécére, annyira szorongtam, olyan erős volt bennem az alsóbbrendűségi érzés. A magyarországiak vagányabbnak, magabiztosabbnak tűntek, sokkal jobb ruháik voltak. Van egy csoportképünk, ahol egy magyar kislánnyal együtt állunk. És eddig akárkit kérdeztem, hogy mutassa meg az egyetlen magyarországit ebből az ötven emberből, mindenki eltalálta. Látszott rajta, hogy nem annak a beszűkült tekintetű, vidékies embertőmegnek a része.

Apám élete egy folyamatos viaskodás volt a szüleivel szemben, akik azt akarták, hogy paraszt maradjon. Ugyanakkor nem nevezték magukat parasztnak, körbe volt írva, és inkább a kapálással és kaszálassal kapcsolatos kifejezéseket használták magukra. A dédnagyapám molnár volt, a nagyapám gázóra-leolvasó, és a tíz gyerekéből három iparos lett. Anyám villanymotor-teker-cselő, apám viszont fölfelé akart mozdulni, végül autószerelő lett, érettségizett is. Volt benne egy belső késztetés, amit úgy mondott, hogy „eggyel föllebb tolni a ranglétrán”. Az anyai nagyapám harmonikázott és hegedült, ilyen nyikorgós formában, általában lakodalmakban játszottak. Én is az ő prímásukhoz jártam hegedülni tanulni. És amikor érkeztek visszajelzések a tanáraink részéről, hogy jól megy nekem a tanulás, onnantól kezdve a mezei munka egy része alól fölmentettek. Ugyan nem volt kimondva, de nekünk a húgommal kevesebbet kellett kapálni.

A gyónástól tartottam, olyannyira, hogy korlátoztam a nyelvhasználatom vulgáris részét. Nagyon kellett vigyázni arra, hogy az ünnepi, nagygyónási időszakokban sem cselekedettel, sem a nyelvben ne tegyek Istennek nem tetsző dolgokat. Amikor káromkodom, mert káromkodós vagyok, az érzelmeimet vulgáris szavakkal próbálom kifejezni, viszont még ma is összeszorul a gyomrom, ha valaki Istent káromolja, de azt, hogy az „Istók bassza meg”, már ki tudom mondani. Jó tanuló voltam, sokat olvastam, és érzékelttem, hogy a tanító úr más pályát szánna nekem, mint az osztálytársaimnak. Apám azt akarta, hogy pap vagy tanító legyek – ő addig látott el, és a húgomat is tanítóképzőbe járatta. A nagyapám azt mondta, hogy ahány tízest szerzek az iskolából, annyi tíz lejt ad nekem. Akkoriban az elég nagy pénz volt! Aztán annyi tízest hoztam, hogy a nagyapám végül egy lejre szállította le ezt az összeget.

Elég korán éreztem, hogy tudnék másképp beszélni, mint a családom többi tagja. Emlékszem, harmadikos-negyedikes lehettem, amikor egyszer beszélgettem a nagyapámmal, és azt akartam mondani neki, hogy „remélem”, noha ezt a szót korábban soha nem hallottam otthon. Előtte van, hogy hol ültem a konyhában, és hol ült a nagyapám. De aztán mégsem mertem kimondani. Valahogy körül írtam, és talán azt mondtam, hogy „jó lesz”. Szerintem értették volna, de nem akartam, hogy azt gondolják, hogy a gyerek nagyzol. A faluban nem illett másképpen beszélni, másképp viselkedni. Tudtam, ha a vakációban hazaérkeztek a városi gyerekek a nagyszülőkhöz, az ő nyelvüket én nem használhattam, mert az egy másik viselkedésformához tartozott. Ha egy faluból elszármazott ember hazajött, és másképpen beszélt, az sem tetszett a falubelieknek, viszont, ha egy tanár vagy pap a tiszta irodalmi nyelvet beszélte, az már tiszteletet keltett bennük. A miénk egy kicsit darabosabb, paraszti nyelv volt, de az iskolában már igyekeztem úgy beszélni a tanárokkal, hogy levetközzem az otthoni nyelvet. Amikor hazamentem, akkor visszaváltottam, nehogy idegenkedés alakuljon ki bennük. Erre az alkalmazkodásra képes

voltam, és ez lényegében automatizmussá vált. De ma már nem akarok úgy beszélni, ahogy a szüleim és a felmenőim.

Az első négy osztályt Demeterfalván jártam. Rengeteget olvastam, ez nekem egy menekülés volt. Harmadikos koromban petróleumlámpa fényénél olvastam a *Vadölőt*, és amikor negyedikben a történelmet tanultuk, nekem már az *Egri csillagok* megvolt. Otthon nem voltak könyveink, a Vernéket mind könyvtárból, a Delfin könyveket pedig különböző családoktól és a munkatársaitól kérte kölcsön anyám. Az ötödik osztályt úgy kezdtem Nyárádszeredában, hogy cukorrépát ástunk ki a földből, aztán sarlóval lecsutkáztuk. És meghallottam, hogy az orosz-tárnő megjegyezte rólam, hogy ott megy a demeterfalvi első tanuló, na, majd meglátjuk, mit tud teljesíteni nálunk. Szorongás volt bennem, hogy vajon meg fogom-e ütni a szintet, de volt bennem egy jó adag dac is, hogy majd én megmutatom nekik. És ha a tanár azt mondta, hogyha matekból legalább kilencest akarok, akkor este héttől tízig meg kell oldanom tíz feladatot pluszban, akkor azt mind megoldottam. Szorgalmas voltam, nem voltam vagány, verekedős gyerek, fizikai erőt tekintve az alsó középben helyezkedtem el a fiúk között. Elég hamar én lettem az osztályban a legjobb tanuló, s csak egy fiú volt hozzám hasonló. Tornából gyenge voltam, fociból közepes, viszont otthon, a faluban kicsit intelligensebben játszottam, mint a többiek, plusz megvolt a gyorsaságom is, úgyhogy ott inkább megvolt a presztízsem.

A házi feladatokat a csibészek tőlem másolták, ezért az osztályban volt egy védettségem, mivel mindig volt egy-két olyan emberem, akiről tudtam, hogy egy verekezésben számíthatok rá, úgyhogy két-három év után bekerültem az elitbe. Ezt onnan tudtam, hogy elkezdtek meghívogatni születésnapozni a községközpontba, Szeredába és Andrásfalvára, és akkor láttam, hogy mások hogy élnek. A magyartanár fiánál teljesen ledöbbsentem, amikor megláttam, hogy faltól falig polc volt, tele könyvvel. Más volt a konyhájuk is, az értékrendszerük, a mentalitásuk, és mindez nekem nagyon tetszett. Mi materiális értelemben nem voltunk szegények, mert lehet, hogy a szüleim többet kerestek, mint két értelmiségi szülő. De volt olyan helyzet, amikor megvillant bennem, hogy nem tudok hasonló körülményeket biztosítani, amikor vissza kellene hívnom az osztálytársaimat. Nekünk csak egy kazettafonunk lett, az is nagyon későre, lemezjátsonk már nem volt.

Apám folyamatosan járatott magánórára románból, magyarból és matekból. Azért esett a székelyudvarhelyi tanítóképzőre a választás, mert oda volt valami protekciója, aki el tudott vinni képzős tanárokhoz, hogy fölmérjék, milyen szinten vagyok. A felvételi vizsgához korrepetáltattak sokat, mivel akkor volt a rendszerváltás, és borzasztó túljelentkezés volt. Jól sikerült a felvételi, nyolcadik után elkerültem Udvarhelyre, ahol rám zúdult a Székelyföld más vidékeiről a sok-sok impulzus. Szubkulturálisan is döntöttem, zsigerből, hogy engem a rockzene fog érdekelni. A vadsága, a féktelensége és a szabadsága borzasztóan tetszett, teljesen beszippantott. Kicsit megkésve bejött a magyar underground-világ is. Előbb a heavy metálba szerettem bele, aztán thrash és death metálos lettem. Hosszú haj, vállig ért, fekete bakancs, póló, szögek, szakadt nadrág, megvolt minden. Ennek a szubkultúrának része lettem, és szabadon szárnyalva megéltem mindazt, amire vágytam. Ezt ugyan nemigen nézték jó szemmel az iskolában, de nem akadályoztak benne. Így a vagányfiúk kategóriába kerültem, amit a lányok borzasztóan méltányoltak. A technikás death metált, a progresszív metál zenét ma is nagyon szeretem, a skandinávok izgatnak leginkább. A konvenciók ellen voltam rocker, a nyálás, könnyed, habos

kispolgári attitűd ellen lázadtam, plusz a magyar nóta és a népdal ellen is. Amikor hazamentem vakációkra, az első évben apám persze levágatta a hajamat, de utána belenyugodtak.

Ez egy nagyon fontos szakasz volt az életemben. Az a szabadság, ami 1990 után érkezett, Romániában sokkal fontosabb volt, mint a többi keleti államban. Valami hasonló mámoros érzést éltünk át mi is, mint azok a fiúk, akik Gothár Péter *Megáll az idő*jében isszák a kólát. Mámorosan szívtuk be a szabadságot, ömlesztve jött a rockzene, a magyar altertől akár a *Doors*ig, minden egyszerre. Ez a szomjas kortárcsoport nagyon fontos volt, meg a kisváros, ahol a tisztálkodástól a higiénián át egy csomó mindent megtanultam. Megkóstoltam, hogy van másik élet az otthonin kívül. Elveszítettem a vallásosságomat is, kilencedikben már nem jártam templomba. Eleinte ugyan még egy-két hetente elmentem imádkozni a ferences templomba, de idővel az is lekopott. Lényegében a rocker életmód átvételével azt a fajta attitűdöt, értékrendet, megjelenést, mindent, amit a falu elvárt volna, szűk másfél év alatt ledobtam magamról. Drága nagymamámát sokkoltam is ezzel rendesen. Egy új identitást kaptam Udvarhelytől, ami akkor mindennél fontosabb volt számomra. A tanulást és a stréberséget is nagyon gyorsan elengedtem, viszont egy dolgot következetesen csináltam, azt, hogy sokat olvastam. Gyenge közepes tanuló voltam, de adott helyzetekben, amikor nagyon szükség volt, képes voltam leülni és újra tanulni a középiskolában és később az egyetemen is. Amikor az érettségim leelőztem az osztálytársaim többségét, akkor nagyon meglepődtek. Beültem a budira, ott tanultam, jól felkészültem, minden költőtől verseket tanultam, hogy tudjak idézni.

Az első év a bentlakásban nem volt könnyű, mivel rendszeresen elvertek bennünket a nagyobbak. Papucsolásnak hívták, le kellett hajolni egy majdnem imádkozó állásba, és akkor egy kemény papuccsal elfenekeltek minket. Huszonnégyen voltunk egy hálósobába zárva, én az ablak mellett aludtam a lemezjátszó mellett, és nekem kellett cserélgetnem a lemezeket, amíg mindenki el nem aludt. De szerencsére ez az egy év gyorsan eltelt, és nem szaladt be az arcom senkinek az öklébe, mivel mindig konfliktuskerülő voltam. Ugyanakkor volt ebben egy fölzárkóztatás, befogadás is. A képző adott egy védettséget, mivel egy zárt, belső rendszer volt. *Megbullingoltak*, igen, de tanulni lehetett, és kialakult a piálás, olvasás, csajozás, rockerkedés szentnégyessége. Nem kellett kimenni a városba, mert a kaland megvolt a kollégium épületében. Bulikat szerveztünk, berúgtunk kint, a piát becsempéztük, paradicsomi állapot volt.

A mi évfolyamunkon kilencven lány és hat fiú volt, a félszemű is királynak számított. Voltak titkos padlászugok oktatótermekkel, lépcsőfeljáróval, tornateremmel, akár matraccal, életerős fiatalemberekkel, és ugyanilyen egészséges lányokkal. Nagyon sok csajom volt, de tartós kapcsolatot nem igazán sikerült kialakítanom, féltem az elköteleződéstől. Utólag rájöttem, hogy érzelmi kapcsolódási problémáim voltak, és részben még ma is lehetnek, habár sokat foglalkozom ezekkel. Elköteleződés hiánya, bizonytalanság, bizalmatlanság, ilyenek. Utólag önismeretileg feltártam, hogy anyám tizenkilenc évesen szült, és a nagyanyám nevelt, csecsemőkoromban kiragadott onnan. Sok minden innen származik. Egyszerre éreztem magam feltörekvőnek, erősnek, sokkal jobbnak, mint mások, ugyanakkor volt bennem egy félelem is, hogy nem felelek meg. És ez az érzés egész életemen végigkísért.

Fizikailag nem voltam se túl erős, se túl gyenge, ugyanakkor féltem az agressziótól és attól, hogy nem én ütöm majd az első. Lehet, hogy a vallásos neveltetésem is szerepet játszott ebben. A képzőben sem a durva férfias viselkedés lett számomra az alapérték, hanem inkább a kocsmázás, a jópofaság, a humor, az olvasottság és a csibész rockerkedés. Ebben a feminin túlsúlyú

közegben szinte bárkit meg lehetett fűzni, hamar kialakult a kémia. Nem jártam senkivel, de sok lánynak udvaroltam. Talán az a legjobb kifejezés, hogy a bőrük alá bújtam. Ez is ösztönös volt, hogy kicsit az anyai ösztöneiket is bemozdítottam. Én voltam a szeretetre vágyó gyermek. Sok verset olvastam, ezzel a dumával jöttem, volt egy konstrukcióm, hogy miről beszélek. Egy Eminescu-fordítást sokat használtam, nagyon tetszett, hogy „változnék szélle, mely titkon áthat, és kebleden bontja könnyű ruhádat”. Olyat is csináltam, hogy egy cetlire írtam a verset, és betettem a lány padjába. Mindig beszélgetést kezdeményeztem érzelmekről és filmekről, nem buli és tánc közben, és ösztönösen ráéreztem, hogy a beszédnek mi a hatása. Megteremtettem azt az érzelmi állapotot, ahonnan már tovább léphettem, de sosem rontottam ajtóstul a házba. Viszont az egész csak addig érdekelt, amíg a csöcsörészés összejött, utána elvesztettem az érdeklődésemet, és ezáltal sok kislányt megbántottam.

A képzőre nem volt jellemző, hogy egyetemre készítsen föl bennünket. A fiúk harminc százaléka, a lányok öt-tíz százaléka került be egyetemre, a zömük tanítónő lett. Állás volt dögivel. Ez egy szar időszak volt a kilencvenes évek közepén, a szüleim is munkanélkülivé váltak, minimálbérrel alkalmazták őket, a túléléssel meg a családi problémákkal voltak elfoglalva. Nem mertem magyar szakra jelentkezni, mert úgy gondoltam, hogy a történelem könnyebb, mint az irodalom. De sajnos elsőre nem vettek föl, csak másodikra, úgyhogy majd egy évig tanító bácsi lettem egy zömmel cigányok által lakott faluban. Tizennyolc gyerekből tizenkettő volt roma, ezek között volt néhány gábor cigány is. Nagyon szerettem őket, hazajártak a házamba, ilyen aufklérista indíttatás volt bennem, szerettem volna fölemelni őket. De elég hamar úgy éreztem, hogy az a közeg elfojt, meg fog ölni engem.

Csak hogy az egyetem előtt még elvittek katonának, ami olyan volt, mint amikor valakit egy óceánba dobznak bele. Korábban a román nyelv egy ilyen távoli, kötelező hatalomnyelvként élt bennem, amivel meg kell küzdeni. A katonaságnál szembesültem azzal, hogy tudogatok ugyan románul, de az nem elég. Az ország összes régiójából érkező emberekkel találtam magamat szembe, akik egy beszélt nyelvet hoztak, nem azt, amit az iskolában tanultam. Sokk volt, hogy előben találkoztam olyan szavakkal, amiket korábban sohasem hallottam. Rengeteg új kifejezést tanultam meg – az egész katonaság egy nagy nyelvvizsga is volt. Elég hamar eljutottam arra a szintre, hogy cigarettáért tucatjellegű szerelmesleveleket írtam románul. Idézetek Eminescutól, satöbbi. Káromkodni is tanítottam őket magyarul, ezt nagyon élvezték, és persze én is tanultam néhány finom román fordulatot. Vagyis maga a nyelvi közeg nem jelentett áthághatatlan akadályt, viszont a környezet vadsága és a hadsereg abszurditása sokkoló volt. Értem, hogy minket katonai robotokká kellett képezni, meg kellett törni a testet és a lelket, de ez sokkolt engem.

A kiképzés után Bukarestből átirányítottak Marosvásárhely mellé, mivel le lehetett fizetni a tiszteket. Ott négy hónapig egy kastélyt és a környező vidéket vigyáztuk fel. Tizenhatan voltunk, annak a fele már magyar volt. Egyébként korábban megtapasztaltam, hogy a magyarokkal szembeni sztereotípiá létezik, de nem föltétlenül aktivizálódik. Megtanultam azt is, hogy a románok a magyar nyelvet *limba cailornak*, a lovak nyelvének nevezik. Egyszer volt egy olyan megjegyzés az egyik sráctól, aki az egyik híres bukaresti betyárnegyedből származott, hogyha oda bejönne egy magyar, akkor nem tudná, mi lenne vele. Erre mondom, ha én mennék, akkor is? Á, nem, téged ismerlek, te az én emberem vagy – ez volt a válasz! Ezek a fiúk sem voltak rosszabbak, mint azok a falusi gyerekek, akikkel felnöttem Demeterfalván.

Az újonc románokkal szemben nekünk is volt egy játékunk, főleg a moldvaiakat tudtuk ezzel riogatni. Napközben bizalmasan mondtam nekik, hogyha zajokat hallanak majd este, ne ijedjenek meg, mert valószínűleg a magyar gróf szelleme visszajár a kastélyba. És az első éjszaka, amikor ők kerültek váltásba, mi visszaosontunk, szereztünk gyertyát meg lepedőt, feljöttünk a pincéből, és fehér leplek alatt végig sétáltunk az ablak előtt. Több dezertőrt is produkáltunk, mivel ijedtében mindegyik elhagyta az őrhelyét. Volt ott egy móc gyerek, úgy nézett ki, mint egy troll, nagy orra volt és szétálló fülei, akinek megparancsoltuk, hogy a szárazföldön álljon szízesi pozíciókba. Kiadtuk a parancsot, hogy akadály jobbra, akadály balra, meg hogy rövid trambulín, hosszú trambulín, és neki eszerint kellett ide-oda dőlnie. És amikor mondtuk neki, hogy még nem értél földet, akkor akár egy percet is bedőlve kellett állnia. Ez nagyon jó mókának számított nekünk, neki már nem annyira. Ott már kötődött románokkal is barátság, találkoztam rockerekkel is, vittünk be zenét, rendben volt minden. Én voltam az osztagvezető, fontos volt, hogy jól teljen az idő, találjon a szó. A csapat fele mindig aludt éjszaka, és csak a másik fele állt őrségben. Ez súlyos kihágásnak számított, dutyiba tettek volna, ha elkapnak. De azért összességében életem legszarabb éve volt ez az egész.

Öt év bentlakás és egy év katonaság után sok meglepetés nem ért engem Kolozsváron. Gyorsan kialakultak a terek, amiket használtunk, a kocsmától a könyvtárákig. A város magyar helyeit hamar megtaláltam, plusz ott volt a kolozsvári magyar diákszövetség is, ahol segítettek albérletet szerezni. Az elején azt az életvitelt folytattam, amit Udvarhelyen. Sok piálás, éjszakai élet, de a történész diákokkal nem jártam kirándulni. Egyfajta lázadást hoztam magammal. Mivel annyi pénzem nem volt, hogy kajára és piára is fussa, azon spóroltam, hogy hazafelé stoppoltam. Fölvett egyszer egy Dácia, egy fiatalember vezette, és megkérdezte, hogy szeretnék-e vele tegeződni – románul: *a se tutui*. Erre azt hittem, hogy férfiként bejövök neki. Hogy miért nem kérdeztem meg tőle, hogy ez a kifejezés mit jelent, a mai napig nem tudom, mindenesetre azt válaszoltam neki, hogy nem szeretnék semmiféle tutujálást. Erre még egyszer megkérdezte, hogy miért nem. Már kiértünk a városból, a falvak közti bokros részen mentünk, ami ideális lett volna arra, hogy egy román sofőr egy magyar embert magáévá tegyen. Kivert a hideg verejték, és mondtam neki, hogy most sem akarom, és csak arra gondoltam, hogy túléljem az egészet. De ő megint visszakérdezett, hogy magyarázam már meg, hogy miért nem akarom. Nem tudtam mit mondani, úgyhogy azt válaszoltam, hogy nem vagyok ilyen, vagyis *nu sunt așa*. Akkor visszakérdezett, hogy székel vagy? Mondtam, hogy igen. Erre mondta, hogy ja, akkor jó. Na, innentől kezdve egy életre megtanultam, hogy mondják a tegeződést románul. Ezt később elmeséltem a tanügyminiszter asszonynak is, akihez közelebb kerültem a politikai pályafutásom során, annak kapcsán, hogy a magyaroknak talán jobb lenne egy sajátos tanterv szerint tanulni a románt. Nem idegen nyelvként, de nem is anyanyelvként, mert egy csomó kifejezést nem tanulunk meg, mivel az iskolában az irodalmi nyelvet erőltetik.

Egy filozófus hallgató sráccal alakult ki egy erős barátság, inkább az ő köreiben mozogtam. Viszont rengeteget olvastam, a történetfilozófiától kezdve Kafkán át Dosztojevszkijig. Több román kurzust is fölvettem, és egész jól levizsgáztam belőlük. Mindig nagy vonzalmat éreztem az orosz és a keleti szláv kultúra iránt, és amikor szemináriumot dolgozatot kellett írni, akkor a Kijevi Rusz születését választottam. Elég jó dolgozat lett belőle, és akár mehettem volna ebbe az irányba is, de végül úgy alakult, hogy egyre inkább a jelenkor felé fordultam, mivel sokkal jobban érdekelt, hogy a felmenőim sorsát hogyan befolyásolta a nagytörténelem. Nem akadt olyan

professzor, akivel kialakult volna egy szakmán túli kémia. De aztán másodéves koromban megjelent Bárdi Nándi, aki fiatalabb, sokkal felkészültebb és dinamikusabb volt, mint az én idősebb, motyogó tanárain. Hozott egy könyvlistát, amiben nemcsak történelem volt. Ez számomra egy pozitív sokk volt, úgy emlékszem, tízesre is vizsgáztam nála. Elmondtam neki, hogy az érdekelne engem, hogy a kommunista párt diktatúrájának kiépülése hogyan befolyásolta a nagyszüleim generációját. Így jutottam el az elitváltás kérdéséhez a Nyárádmentén, amiből aztán a szakdolgozatomat írtam. A szakmai fejlődésemben később is nagy szerepe volt Nándinak, Udvarhely után ő lobbantotta fel bennem a következő szikrát, ami meghatározta a további életemet. Lehozta az első recenziómat is a *Régióban* Lucian Boia egyik könyvéről. Az általa szervezett szelterszi táborok is elkezdődtek, ahol sok mindenkiel megismerkedtem.

Amikor 2002-ben végeztem, letelepedtem Marosvásárhelyen, megházasodtam, és bekerültem törtanárnak a Bolyai Farkas-líceumba. Volt olyan osztályom, ahol hetente négy-öt töriórám volt, de váratlanul megürült a vásárhelyi akadémián egy pozíció, ahová 2004-ben versenyvizsgáztam, és végül bekerültem. Volt egy félkatedrám, még egy osztályt végigvittem, nem hagytam cserben őket. És innen kezdve egy szép szakmai időszak következett. Évente minimum kétszer részt vettem román nyelvű konferenciákon, aztán elkezdtem a PhD-tanulmányokat is Bukarestben. Hat év múlva megvédtem a disszertációm, ami komoly sikerélmény volt számomra. Végig szorgalmasnak számítottam, hoztam a kötelező publikációkat, és bekerültem a román szakmai körökbe. Mivel mind a román, mind a magyar bibliográfiát használtam, sikerült kikerülnöm az erdélyi magyar szemléleti burokból. Kialakult egy szakmai kapcsolatrendszerem, és amikor most szervezzük az intézeti konferenciáinkat, jönnek előadók Bukarestből és Iași-ból is. Máig azt tartom egyik fő sikeremnek, hogy *egyensúlyt tudtam teremteni*, és nem váltam díszmagyarrá a román akadémiai közegben, miközben vigyáztam arra is, hogy ne merüljön fel, hogy kihez vagyok lojális.

Ezzel párhuzamosan, jó tíz éven át évente minimum pár hetet Budapesten is eltöltöttem. Sokszor éreztem frusztrációt odakint, részben a nyelvi kompetenciámból adódóan, ugyanis attól féltem, hogy az akcentusomból kiszűrjük, hogy határon túli vagyok, és ezzel másodrangú polgára leszek az ottani történésztszadalomnak. Másrészt volt egy akkomodációs törekvés a részemről, hogy szeretnék olyan lenni, mint ők. A végső lökést a Bolyai-ösztöndíj adta meg, amit 2012-ben kaptam meg. Ez már a szakmai teljesítményem eredménye volt. Ugyanakkor Pesten a millió gyakran idegennek tűnt. Ma is úgy érzem, hogy van abban valami nyegleség, ahogy sokan beszélnek Budapesten – legalábbis az átlag pestiek, nem annyira az értelmiségiek. És ott van még a hivatali nyelvezet merevsége, amit rögtön az elején kipécéztem. Több olyan emberrel is találkoztam a budapesti kollégák közül, akik merevek és távolságtartók voltak, és semmiféle barátkozós megjegyzésre nem voltak képesek. Ez nekem nagyon furcsa volt, mert abban nőttem fel, hogy az apám mindig tartott bort otthon, hogy ha valaki jön, akkor legyen mivel megkínálni.

Amikor 2016-ban megkértek, hogy lépjek fel a politika nagyszínpadára, fölsejlett előttem, hogy ez egy olyan cunamit indíthat el az életemben, ami radikális változásokat hozhat. Megérkeztem Bukarestbe, és olyan érzésem volt, amit Hernán Cortésék is átélhettek, amikor megpillantották a sűrű latin-amerikai őserdőt. De lassan-lassan, az emberi kapcsolatok révén megtanultam egyre biztonságosabban tájékozódni. És akkor jöttem rá, hogy a mi Nyárád menti és udvarhelyi mikrovilágunk mennyire zárvány volt, és hogy milyen hatalmas ez a román dzsun-

gel. Nemcsak magabiztosabb, hanem minden tekintetben függetlenebb is lettem. Ez is közrejátszott abban, hogy 2018-ban végül válásra adtam a fejem. Az a hat év megváltoztatta az étkezési szokásaimat, az iváskultúrámat, az öltözködési kultúrámat, lényegében mindent. És persze felelősséggel is fölruházott, hogy fontos döntéshozó és -előkészítő szerepekbe kerültem. Belülről láttam a román politikai élet működését, érzékeltem az interperszonális kapcsolatokat.

Ami számomra pozitív értelemben megdöbbentő volt, az a román lelki közelség, valamint a kevésbé merev és dogmatikus viszonyulás az egyes kérdésekhez. Ha politikusként összecsapunk a szakmai bizottságban, az nem azt jelentette, hogy este nem fogunk együtt focizni, kormánypártiak és ellenzékiek, és hogy nem alakulhat ki emberi kapcsolat közöttünk. Rájöttem, hogy van egy fontos különbség a két nacionalizmus között is: a magyar sokkal inkább dogmatikus, és a személyek közti kapcsolatokra is kivetíti a nemzeti érzést, és ezáltal blokkolja az interperszonális kapcsolatokat. A román ennél sokkal flexibilisebb. Elképzelhetetlennek tartom, hogy a Fidesz-frakcióval az ellenzéki politikusok együtt focizzanak Magyarországon, és utána megigyanak egy sört. Ez a haverkodás és a folyosói interakciók az AUR-képviselők bekerülésével szűntek meg, akik zsigeri módon dogmatikus nacionalisták. De még közöttük is akadt egy-két ember, akivel szóba lehetett állni.

A focicsapatok sem pártalapon szerveződtek. A szocdemek voltak leginkább a kezdeményezők, és hamar kiderült, hogy ki hogy tud focizni. Ez pont úgy működött, mint a grundon, úgyhogy én rögtön bekerültem a kapuba. De innentől éreztem, hogy a kaszt tagja lettem, és ha valaki kért valami személyes dolgot, akkor megtettem mindent, hogy kisegítsem. És ahányszor kértem segítséget a román kollégáktól, pártfrakcióktól függetlenül, az esetek kilencvenkilenc százalékában segítettek. Ettől függetlenül azért a parlamentben nagyon észnél kellett lenni. Egyszer például kiegyeztünk a szocdemekkel egy szakbizottsági ülésen, és az előterjesztésbe betettünk néhány magyar vonatkozású dolgot. Másnap tizenegykor volt a szavazás. Bementem tízkor, hogy kérjem el azt a változatot, amit beterjesztenek majd. Számunkra íratlan szabály volt, hogy mindent meg kell nézni még egyszer, mert előfordulhat, hogy akár szándékosan, akár technikai okok miatt bekövetkezik egy változás. Gyorsan megszereztem az utolsó verziót, és abban valóban ott ragadt egy olyan bekezdés, hogy a román nyelvet már az elemi iskolában román nemzetiségű tanár kell, hogy tanítsa. Kaján mosollyal mondták, hogy véletlenül maradt ott. Hát persze, hogy nem! Úgyhogy kiszedték, de ha nem veszem észre, akkor rajtam kérte volna számon a sajtó, hogy a figyelmetlenségem vagy inkompetenciám miatt vezetik be ezt a váltást.

A sofőröm műtétjét is az egyik RMDSZ-es kollégám intézte el két napon belül. A sofőrök különben szerettek velünk, magyarokkal dolgozni, mert azt mondták, hogy mi úriemberek vagyunk. Nem használjuk őket éjszaka sok magánjellegű útra. Én is tisztességgel bántam az emberemmel, mert azt néztem, hogy ugyanabból a kasztból származik, amiből az apám. És ha este elmentem inni, mert erre is volt nagyritkán példa, akkor mondtam, hogy nem kell megvárnia, majd hazamegyek taxival. A státusz mellett mindig is megpróbáltam ember maradni, amennyire lehetett. A barátaimat is meg szoktam kérdezni, hogy látnak-e olyat, hogy elszálltam volna magamtól. De azért volt egy olyan momentum, amire pontosan emlékszem. Mentem végig a folyosón egy táskával a kezemben, kopogott a félcipőm. Egyszer csak megálltam, hogy bazmeg, ez én vagyok, én kopogok, egy kibaszott öltönyben megyek a parlament folyosóján, Bukarestben! Ha ezt látnák a demeterfalviak, az mekkora dolog lenne! Rendesen el is restelltem

utána magam. El kell ismerni, hogy volt bennem egy ilyen büszkeségérzés, de helyén kezeltem a dolgot, hogy ne szálljak el.

2018-ban, a román centenáriumi ünnepség kapcsán az RMDSZ-ben rám szózták, hogy én tartsam az ünnepi beszédet, amikor a két ház plenáris ülésén az államfő meg a pátriárka jelenlétében minden párttól felszólalt valaki. Nagyon kényes volt ez a téma számunkra, mert úgy kellett lojálisnak mutatkoznunk, hogy egyúttal az otthoniaknak is üzenünk. Elkezdtem keresgélni a 19. századi román sajtóban, hogy ők hogyan reagáltak a magyar millenniumi ünnepségekre. És be kell vallanom, bármennyire megköveznének is engem magyar honfitársaim, elkezdtem érezni egyfajta szimpátiát irántuk. Azt éreztem, hogy ez egy tőkös társaság, felkészültek, magyarul nagyon jól beszélnek, miközben már Bécsben, Rómában vagy még távolabb tanultak. Döbbenet eszméltem rá, hogy korábban volt bennem egy ellenséges érzés a román nemzeti mozgalommal szemben. Végül aztán megtaláltam az erdélyi ortodox egyház fejének beszédét, amiben megfogalmazta, hogy az ünnepségek során a saját történelmük, közösségük és hagyományaik értékei felé fordulnak, de nem fogják elutasítani a millenniumot. Ezzel az idézettel kezdtem a beszédemet. És amikor már felhorkantak volna, akkor mondtam, hogy egy 19. századi román pátriárkát idéztem. Ebben a kontextusban fogalmaztam meg az üzenetünket, és akadt néhány román kolléga is, aki azt mondta, hogy ez egy teljesen korrekt és frappáns beszéd volt.

Amikor a családról kellett szavazni, akkor sok mindent kellett mérlegelnem. Ott volt a mandátumom, a jövőm, a karrierem, a kollégáimmal kialakított szervezeti viszonyom, meg az is, hogy minket a magyar polgármesterek delegálnak, rangsorolnak, tőlük függ a pozíciónk. Ha nemmel szavazok, akkor egyedül maradok a frakcióban. Elmentem egy katolikus pap barátomhoz, aki azt mondta, hogy írjam le ezeket a szempontokat, és utána döntsék. Végül tartózkodtam, de ezzel is majdnem egyedül maradtam a frakcióban. Utána a *Transindex*nek adtam egy interjút, ahol azt mondtam, hogy az álláspontom szerint a család egy szereteten alapuló lelki közösség, és alkothatja bárki, függetlenül a nemi orientációtól. Utána éreztem, hogy kezd megfagyni körülöttem a levegő, de ez csak még elszántabbá tett. Az utolsó téma, amiben megalkuvást nem ismertem, az orosz–ukrán háború volt. A háborúnak azt a fajta megítélését egyáltalán nem tudtam elfogadni, noha nem vagyok az a keménytökö ember.

Rá kellett jönnöm, hogy a párton belüli különböző döntéshozó szervezetekben egy hatalmi pozíciót kell kialakítani, máskülönben az ember nagyon gyorsan teret veszít. A politika nem működik anélkül, hogy képes lennék világos célkitűzések alapján látni az utat, amerre kell menni. Eleinte abban reménykedtem, hogy értelmiségi státuszomból adódóan lesz annyi tekintélyem Maros megyéből, hogy támogatni fognak. De nem, rohamosan alakult át a politika működése, és sokkal inkább az intéző, kijáró szerep vált fontossá, a szellemi munka leértékelődött. Lett volna kifutási lehetőségem, akár a külügyben, akár a belügyben egy elemzői karriert megpróbálhattam volna. A diplomáciai alapképzéssel is kacérkodtam, be is iratkoztam, de nem fejeztem be, mert el akartam jönni Bukarestből. Utólag már látom, hogy bizonyos megnyilvánulásaimból nem hoztam ki a maximumot. Valószínűleg azért, mert nem is akartam annyira. Nem sikerült átlényegülnöm, és igazi politikussá válnom. Végig megmaradtam egy ilyen politikának félig-meddig örülő, azt kihasználó, annak bizonyos szegmenseit élvező embernek, ugyanakkor abban a bizonytalanságban, ami inkább egy értelmiségi embert jellemez. Csak kérdéseket és lehetőségeket vázoltam fel, de nem tartottam magam politikai értelemben vett

profétának, hogy márpedig én ismerem az egyetlen üdvözítő utat. Azt hiszem, a lényemből kiérződött a hat év alatt, hogy én egy ilyen alkatú ember vagyok. Úgyhogy egy jó nyolcast adnék a politikai pályafutásomra.

Amikor a politikából visszajöttem, és a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet elnöke lettem, sokan mondták, hogy ez a nekem való, hozzám illő szakmai út. Mégis azt hiszem, hogy egy csomó dolog megmaradt a személyiségemben a politikából. Jelenlegi kollégáim jegyezték meg, hogy konfliktuskezelésben rafináltabb módon csúszok ki vagy kezelek helyzeteket. Más-képp látom az intézet közéleti funkcióját, ezért is ostromozom őket, hogy az elefántcsonttoronybéli munkákon kívül vegyünk részt az iskolák és a közintézmények életében is. Egy kicsit piperkőcebb is lettem, érzékenyebb a státusra, hogy azért az nekem jár, hogy engem úgy kezeljenek. A kapcsolathálóm még mindig erős és fontos, azt is tovább örökítettem. A román intézményekkel is magabiztosabb lettem. Sok szempontból egy másik értelmiségi ember ül abban a székben, mint az a Novák Zoltán, aki 2016-ban az akadémiai életből elindult a politika felé.

Amikor az ember megtanul szízni, elsajátítja a szükséges mozdulatokat, de a mozgása még mechanikus, nem automatikus. Sokáig a román történelemmel és kultúrával is úgy voltam, mint a szízzel, hogy csinálom, csinálom, de még nem érzem, még nincs benne a zsigereimben, hogy élvezzem és lebegjek benne. Ez a folyamat csak később teljesedett be az életemben, a doktori tézisémmel megvédése és még inkább a bukaresti létem során, az utóbbi másfél évtizedben. A falunkban két román nő élt, akikről csak később tudtam meg, hogy nem magyarok. Udvarhelyen pedig, ha valakit románul hallottam az utcán beszélni, akkor felkaptam a fejem: mi van, mit keres ez itt? Az iskolában a magam stréber módján persze szorgalmas voltam, úgyhogy lett egy passzív nyelvkészletem, de a nyelvtanulás egy vérszagú kínlódás volt, mivel gyakorlatilag csak annyi románt hallottam, amennyit a televízióban lehetett.

Egyértelműen Steaua- és románválogatott-szurkoló voltam, és a 94-es végén még nagyon drukoltam nekik, de utána jött egy eltávolodás, mert gyakran éreztem azt, hogy a szurkolás a románság számára a nemzeti érzés megnyilvánulása, és nem szerettem volna részese lenni ennek az örömnepnek. Egyébként most egy hasonló folyamatot érzek a magyar sportokkal kapcsolatban, és ezt bátran vállalom. Magyarországi politikusok a nemzeti nagyságot vélik fölfedezni a sportban. A magyar focival kapcsolatban is van egy ilyen ambivalens érzésem. És most, hogy tisztán örülhetnék a magyar sportsikereknek, mégsem örülök, mert látok benne politikai vonatkozásokat is. Úgy vagyok, mint Thomas Mann, aki Németország bukásáért szorított, mondván, hogy el kell jutni a végső bukásig, hogy utána megtisztulhassunk. Az állampolgárság számomra erősebb strukturáló tényező, mint a nemzeti identitás. Ha én nyárádszeredai vagyok, akkor nem a magyar válogatottban játszom. A magyar nemzet része vagyok, ez egyértelmű, de a romániai magyar közösséget képviselem a román válogatottban. Ezáltal is erősítve a kisebbség presztízsét, mivel tudom, hogy egy magyar sportoló mennyire segíthet áthidalni a kisebbség-többség viszonylatrendszerét. Pontosan tisztában vagyok azzal, hogy milyen presztízse van azoknak a magyaroknak, akik az élet bármilyen területén eredményeket értek el Románia számára. És ez számomra nagyon fontos.

Ma már egyre otthonosabban mozgok a román kultúrában, és ez elégtétellel és büszkeséggel tölt el. Vannak olyan momentumok, amikor már élvezem is a dolgot. Film és történelem elnevezésű tárgyat tanítok most a vásárhelyi egyetemen. Szabad kezét kaptam annak bemutatására, hogy a történelem mint téma hogyan jelenik meg a filmekben. Emellett próbálok kortárs ro-

mán szerzőket is olvasni, és legfeljebb, ha tízoldalanként akad egy-két szó, az is inkább regionalizmus, amit esetleg nem ismerek. A szöveg most már magával tud ragadni, benne tudok lenni a világában, nincs bennem semmi görcsösség. Az persze lehet, hogy hamarabb elfáradok, mint ha magyarul olvasnék. A román filmek és irodalom megértéséből is fakad egy ilyen jó érzés bennem, ami az elmúlt tíz évben lépésről lépésre következett be. Kimondottan tetszik az újhulámos román filmek természetessége és merészsége, ahogy önironikusan reflektálnak akár a mostani társadalmi problémákra, vagy ahogy az elnyomó Ceaușescu-rezsimhez viszonyulnak. Nyersen és direktén fogalmazták meg a társadalomkritikát. Ez a fajta őszinteség, póroség nagyon jellemző a román művészetre.

A Bukarestben töltött évek sokkal önreflexívebbé is tettek. Így szembesültem azzal, mekkora társadalmi távolság jött létre köztem és szeretett szüleim között. A múlt héten például apám rosszul lett, és be kellett vinni a kórházba. Anyám is jött velünk. Tőlem várták el, hogy intézkedjek, mivel Romániában csak akkor érezzük magunkat otthon, ha van valami protekció, aminek révén a dolgokat el lehet intézni. És ahogy beléptünk a kórházba, tehetetlen falusi emberré minősültek vissza, akik meghunyászkodnak, elvesztődnek, és a csepp magabiztosságuk is eltűnik. Eszembe jutott Viktor Jerofejev könyve, *A jó Sztálin*. Abban írja, hogy az orosz pártelit negyedében nőtt fel, és amikor a gyerekei valami huncutságot csináltak, az őr rájuk szólt. De amikor megtudta, hogy a gyerekek a Jerofejev-család sarjai, akkor ez a magabiztos, egyenruhás őr néhány másodperc alatt átvedlett muzsikká, tehát visszakerült abba a sorba, ahonnan származik. A kalapját levette, meggörnyedt, és az arca is az alázatot tükrözte. Ugyanezt tapasztalom én is: amikor a szüleim kilépnek a saját közegükből, akkor akaruk ellenére ők is muzsikká válnak.

Persze én sem tudok kibújni a bőrrömből. Amikor ideges vagyok vagy veszekszem valakivel, akkor könnyen előjönnek belőlem a régi reflexek, akár a szóhasználatban, akár a feszültség vagy ingerültség levezetési formáiban. Normál körülmények között civilizált megnyilvánulási formákat követek, asszimilálva, tehát egyáltalán nem megjátszott módon. De bizonyos helyzetekben, amikor kikerülök a komfortzónámból, vagy amikor valami megbillenti az egyensúlyt, akkor ennek egycsapásra vége. Egyszerűen nem állnak rendelkezésemre a megfelelő minták, és az otthonról örökölt viselkedésformák jönnek elő. Például amikor nem tudok a téglafalba beütni egy szöveget, vagy egy kerékpárgumit lecserélni, akkor egy ilyen mély, zsigeri, káromkodásokkal fűszerezett, archaikus magatartásforma jön elő belőlem. Egyszerűen azt érzem, hogy szét akarok rúgni mindent.

Azt is észrevettem, hogy az apám, amikor bajban van, a jobb kezével vakarja a balfülét, úgy, hogy átnyúl a feje fölött. Én is pontosan így vakarom a fejem. És amikor a válás környékén a fiamhoz becitáltak az iskolába, én is úgy álltam ott a folyosón, mint egy muzsik. De még érdekesebb, hogy jött a gyerek, és ő is pont úgy vakarta a fülét, mint az apám és én. Innen tudtam rögtön, hogy valami baj van. De azért mostanra az önkontroll nagymértékben belém épült, mivel eljutottam oda, hogy föl tudom mutatni magamnak a piros lapot vagy a sárgát, veszek egy mély lélegzetet, hogy jó, akkor majd megoldatom mással. De ha egyedül vagyok, akkor azért megengedem magamnak, hogy hangosan lekáromkodjam azt a fél percet, és attól némileg megnyugszom. Nagyon remélem, hogy előbb-utóbb el fogok jutni abba a fázisba, amikor ezeket az érzületeket úgy tudom belsővé tenni, ahogy a sízést kellett volna, vagy ahogy a román kultúrával ez többé-kevésbé megtörtént.

Érdekes módon, a minap is, amikor a kolozsvári magyar konzulátusra kellett mennem ügyet intézni, megint belekeveredtem a vidéki gyerek és a hivatalnok közötti viszonylatba, pedig pontosan tudom, hogy ma már nincs társadalmi különbség a konzul és között. Magamban el is mosolyodtam, amikor egyes szavaimban, szóismétléseimben, saját habogásomban felismertem a szüleim dadogását, ami akkor jellemzi őket, amikor kimozdulnak a szűk közegeből, ahol otthonosan érzik magukat. Tudom, hogy az ilyen apró mozdulatok, testtartások, nyelvi formák mindig is jelen lesznek az életemben. De azt is tudom, hogy ezeket ma már képesek vagyok kontroll alatt tartani, és hogy a jövőben ezek már nem lesznek annyira meghatározók, mint tíz-húsz évvel ezelőtt.

Arra is rájöttem, hogy a nőkkel való viszonyom is az otthonról hozott mintázatokból táplálkozik. Nem csupán a szűk családra gondolok, hanem arra a tágabb közegre is, amiben felnőttem. Szüleim aktív tagjai voltak a falusi közösségnek, nagy a rokonság is. Gyerekként belekerültem ebbe a világba, a disznóvágástól kezdve minden rituális dologban részt vettem. Abban nőttem föl, hogy a nő szolgálta a férfit. Egy disznótoros vacsorán olyat nem lehetett látni, hogy a nők egyszer csak leüljenek az asztalhoz. A férfiaknak fölszolgálták a torokpecsenyét, a hurkát, mindig nekik tették ki elsőnek az ételt, a férfiak szava számított. A nő szolgálta a férfit. A zsigereimben sokáig előjöttek ezek a minták, hiába tanultam meg elméleti szinten a liberális mantrát. Amit persze komolyan is gondolok, tehát nem hazudok, amikor azt mondom, hogy hiszek a nemi egyenlőség fontosságában.

Ugyanakkor azt is látom, hogy a világ változik, és hogy már az apám is sok mindent leadott ebből, például újabban sepreget és mosogat is. Nem azt mondom, hogy ezt zökkenőmentesen csinálja, de egyértelmű, hogy ebbe az irányba változik. Azt viszont már nem érti, hogy miért kezdtem el intenzíven főzni hat évvel ezelőtt. Nem tesz megjegyzéseket erre, de látom rajta, hogy ez nagyon távol áll tőle. Ő azért segít az anyámnak, aki még aktív, bejár főzni egy helyi vendéglőbe, mert ezzel tehermentesíteni akarja. Nálam viszont a főzés fokozatosan átalakult egy rutinszerű, természetes dologgá, ami nagy élvezetet jelent, és egy olyan kreatív hobbi lett belőle, ami elszakít a valóságtól. A határkő az volt, amikor elmentünk egy barátunkhoz, aki nagyon finom tikka massalás csirkét készített. Korábban a keleti konyhával nem foglalkoztam, de Pesten találtam egy keleti fűszerboltot, és három éve elkészítettem az első indiai vacsorát, ami hatalmas sikert aratott. Azóta főzök mindenféle ázsiai dolgokat, és otthon is elkezdtem termesztetni zöldfűszereket a kertben.

Bukarestben volt időm azon is gondolkodni, hogy milyen szülő vagyok. A fiam ötödikes volt, amikor Bukarestbe kerültem, sokat töltöttem távol. Utólag azt is fölismertem, hogy a házasságkötéssel az érzelmi életem is visszafejlődött. A családi modellt követve a biztonságot kerestem, de nem tudtam azt nyújtani, amit kellett volna. Ha később, céltudatosabban és felkészültebben nőülök, akkor stabilabb életet tudtam volna kialakítani. Ösztönösen volt egy ideál bennem, hogy amit nem kaptam meg az apámtól, azt meg fogom adni a fiamnak. Van egy apakomplexusom amiatt, hogy ő soha nem dicsért meg engem. Amikor szenátor lettem, vagy amikor a centenáriumi ülésen én mondtam a magyarok beszédét, akkor sem dicsért meg, pedig nagyon jólesett volna. Szinte nulla érzelmi kapcsolatom volt vele gyerekkoromban. A maga módján persze büszke volt rám, de pluszgesztusokkal nemigen járult hozzá az érzelmi kiteljesedésemhez, mivel nem tanulta meg kifejezni az érzelmeit. Gyerekkoromban néha elvitt moziba,

mindegyikre emlékszem, ilyen indiános filmeket néztünk meg, de középiskolás koromban már nagyon ritkán fordult elő, hogy beszélgettem volna vele.

Valószínűleg ezért is toltam túl, hogy a fiamat hatéves korában koncertekre vittem, kvázi kompenzációként, mivel ilyenben nekem soha nem volt részem. Minden területen jobbá akartam faragni, mint amilyen én voltam. Ez egy kicsit görcsössé tett, és nem sikerült elérni, hogy ő legyen a legjobb tanuló. És minél inkább erőltettem ezt, annál rosszabb jegyek jöttek, és egyre látványosabban lázadt fel. Akkor ezt a dolgot elengedtem, és mondtam, hogy koncentráljon arra, hogy a három érettségi vizsgatárgyból legyen meg a szükséges jegye, és onnantól kezdve nem erőltettem az olvasást meg a tanulást. Ütős szakra járt a vásárhelyi művészeti líceumba, mellette zongorázik, basszusgitározik és gitározik is. Végül aztán szépen leérettségizett, és felvették a kolozsvári zeneakadémiára, ahol most ősszel kezd majd ütős főszakon. A kislányom öt évvel fiatalabb nála, és mivel volt bennem egy ilyen rögzült rossz előkép, hogy a lánnyal foglalkozzon az anya, a fiúval meg az apa, csak a válás után kerültem közelebb hozzá. A fiammal kapcsolatban sokkal jobban látom a saját kudarcaimat, mint a kislányommal kapcsolatban. Ő jól elvan a maga csendes visszafogottságában.

Idén nyáron, amikor ráfordultam az ötvenedik évemre, az első osztályom, akiket tanítottam a Bolyai-líceumban, meghívott az érettségi találkozójára. Ott elmondtam nekik, hogy az eltelt húsz év után úgy érzem, hogy ha újra kezdhetném, mind szakmai, mind magánéleti tekintetben lényegében ugyanezt az utat járnám be. Egy jó szakmát választottam, amiben ki tudtam teljesedni, noha előttem van még egy szakasz, amikor talán képes leszek megírni egy-két összegző munkát. Némi hiányérzet azért maradt bennem, hogy a nemzetközi porondra nem igazán sikerült kijutnom, és erről ma már lényegében le is mondtam. Ezzel együtt a román–magyar szakmai közegben teljesnek érzem a pályafutásomat, főleg, ha a tanítási tapasztalataimat is tekintetbe veszem. Nem tartom hibának a politikába való belépésemet sem, noha nem úgy sikerült, ahogy terveztem. Kétségtelen, ha a ma reneszánszát élő populizmus és erőfitogtatás meg a klientúraépítés szempontjából nézzük, akkor nem egy óriási sikertörténet a pályám, de ha a morális belső iránytűm szempontjából vizsgáljuk, akkor szerintem nyugodt lelkiismerettel állhatok a tükör elé. Ugyanakkor a bukaresti évek jó kihívást jelentettek számomra, kipróbálhattam magam egy más helyzetben is, és végül képes voltam úgy alakítani a sorsomat, hogy két ciklus után visszatérjek az eredeti szakmámba.

Rájöttem arra is, hogy milyen erős párhuzam van a politikai és a magánéleti pályám között. Ahogy a politikából ki tudtam lépni, ugyanúgy meg tudtam hozni fontos döntéseket a magánéletemben is. Mindig volt valami, ami kisegített – mint amikor a népmesei hős elindul otthonról, és ott van a tarisznyájában egy kis hamuban sült pogácsa, amiből erőt meríthet. Mindig vissza tudtam fordulni, képes voltam új energiákat mozgósítani. A válásom után annyira gyenge és szétesett állapotban csúsztam bele egy új kapcsolatba, hogy nem tudtam magamat szabadon megélni, sem férfiként, sem apaként. Azt tapasztaltam, elég szomorúan, sőt néha riadalommal is, hogy egyre idegesebb, frusztráltabb és dühösebb ember leszek ebben a kapcsolatban, aminek dinamikája nem építő, hanem egyre inkább romboló volt számomra. Olyannyira, hogy ennek különböző fizikai tünetei is jelentkeztek nálam. De a lelki egyensúlyomért képes voltam bevállalni a magánéleti váltás terhét, és ha nehezen is, de ki tudtam szakítani magam ebből a kapcsolatból. És úgy érzem, hogy ezzel teljesítettem a gyerekeimmel szembeni atyai kötelességeimet is.

Amióta a kisebbségkutató vezetője lettem, az is világossá vált számomra, hogy a politikában az alá-fölérendeltségi viszonyok sokkal markánsabban vannak jelen. Ha Bukarestben bementem az irodámba, akkor a titkárnőm és az irodavezetőm pontosan tudta, hogy milyen hierarchikus viszonyrendszer van közöttünk. A kisebbségkutatóban ez nagyon másképpen van. A titkárnő nem fog minden reggel fölszaladni az irodámba a kávéval, amit szégyenszemre be kell vallanom, hogy az első héten még elvártam volna tőle. De most már meg tudom főzni én is. Arra is rájöttem, hogy csak egy bizonyos mértékig lehetek főnök ebben az intézetben. Kell a szakmai legitimáció is, ami sokkal fontosabb annál, hogy a státuszomból kifolyólag alá-fölérendeltségi viszonyban vagyok a kollégákkal. Amikor baka voltam a hadseregben, azt a tisztet szertettük és tiszteltük, aki ugyan megfingatott minket, de ő is lefutotta velünk a távot. Itt is csak akkor leszek legitim vezető, ha minimum egy erős középszintet hozok a szakmában. Ha nem, akkor csak egy formális kinevezett maradok. Ezért a konferenciákon és a szemináriumokon én is részt veszek. Ilyen szempontból intelligens embernek tartom magam, ki tudom tapasztalni, hogy mit tehetek, és mit nem. Talán ezt sohasem mondtam még ki ilyen egyértelműen, de strukturális szempontból kicsit olyan vagyok, mint az egész magyar nemzet. Egy sajátos frusztráció van bennem, mivel kicsiként nagynak hiszem magam. Csak hát, ha mindezt kisebbségi magyarként élem meg, az elég furcsa helyzeteket tud kialakítani. Úgyhogy a jövőben szeretném ezeket az érzületeimet is egyensúlyba hozni.

Marosvásárhely–Kolozsvár, 2023. október – 2025. szeptember

ET

RECENZIO

4

Gy. Turoczki Emese¹

Románok és magyarok –

ezeréves viszonyok két nemzet tükrében

Sorin Mitu: *Románok és magyarok – Egy ezeréves imagológiai háború*²
című kötetéről

A románok és magyarok közötti ezeréves imagológiai háborúról szóló könyvét Sorin Mitu történészprofesszor, aki már többször írt rendkívüli érzékenységgel a két nemzet közötti összekapcsolódásról, mindazoknak a szerinte elsöprő többségben lévő románoknak és magyaroknak ajánlja, akik közel ezer éven keresztül nem az ellenség kaszájától múltak ki, hanem tudtak egymásnak kezet nyújtani.

Nem kevesebbet vállal, mint bemutatni, hogyan látták/látják a románok a magyarokat és hogyan látták/látják a magyarok a románokat az elmúlt évezredben, sajátos román–magyar konnektivista történelemírás (*histoire croisée / entangled history*) és történeti imagológia ez, amelynek dinamikáját az együttélés és rivalizálás, különbözés és együttérzés, humor és folklór összekapcsolódása adja. Mindehhez nemcsak a hivatalos, történelemírásban használt forrásokkal operál, hanem népköltészeti és irodalmi alkotások, viccek, filmek elemzésével, szociológiai felmérések bemutatásával gazdagítja a képet. Nem az a kérdés foglalkoztatja, hogy mit tettek a románok és magyarok egymással, hanem hogy mit gondoltak évszázadokon át egymásról, amelynek vagy volt valóságalapja, vagy nem. Ráadásul nemcsak párhuzamba akarja állítani a két nemzetiséget, hanem vizsgálata tárgyává teszi, hogyan hatottak egymásra, merthogy szerinte ez csakis tandemben értelmezhető. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy míg a románoknak a magyarok az első számú riválisok, fordítva nem annyira igaz, különösen magyarországi viszonylatban.

Az öt részre osztott, vaskos kötet bevezetőjében személyes érintettségéről is ír. Aradon nőtt fel, és egy olyan gyermekkori történetet mesél el, amelynek alapvetése tulajdonképpen ismerős a legtöbb erdélyi családban: húsvétkor a szomszéd kisfiú, aki magyar, miután megkínálják, az egész kosár csokitóját elveszi és hazaviszi – később mindig, amikor előkerül a történet, kiegészítődik, hogy *ezek* (ebben az esetben a magyarok) szemtelenek, mindig elővigyázatosnak kell lenni velük. Mindezt úgy, hogy nem feltétlenül sovén érzelmű családból származik – bár a nagypapa legionárius múlttal rendelkezik, de gyerekként magyar barátai is voltak, szögezi le a szerző, rámutatva saját élettörténetén keresztül is, hogy ezek a viszonyok annál bonyolultabbak és árnyaltabbak, minthogy egy klasszikus barát–ellenség dichotómiát alkossanak.

A bevezetőben arról is beszél, hogy ha nemzetközi kitekintésben vizsgáljuk, látható, hogy a román–magyar viszonyban messze nem voltak olyan súlyos atrocitások, mint amilyen erőteljes az ezzel kapcsolatos percepció. A szerző szerint már csak ezért is nagyon fontos lenne, ha a ro-

1 Doktorandusz, Szociológia Doktori Iskola, Babeş–Bolyai Tudományegyetem; sajtótanácsos, Kovászna Megye Tanácsa.

2 A mű eredeti címe: *Românii și ungurii. Un război imagologic de o mie de ani*.

mán–magyar konfliktusokat súlyosságuk és kiterjedtségük szempontjából helyesen helyeznénk el az európai vagy világtörténelmi konfliktusok térképén. Mitu úgy fogalmaz: ezeréves távlatban inkább elfogadható együttélésről beszélhetünk, mint elsimíthatatlan ellentétről.

Az első fejezetben a középkor és kora újkor időszakát (869–1699) vizsgálja. A szerző kifejti, hogy nyilván hiányosak az írott források, ami a korszak sajátossága, ugyanakkor a mai értelmezésben használt nemzetiségi identitás nem is létezett. Az biztos, hogy a két nép Erdélyben találkozott, de nem véletlenül inspirált számos anekdotát az a kérdés, hogy ki volt itt előbb. A legitimitást a régiség biztosította, ezért volt fontos szempont mindkét félnek, hogy a rómaiaktól származtassák magukat (románok), illetve a rómaiakkal interakcionáljanak (magyarok, azaz a hunok). A románok, akkor még vlachok a rómaiak pásztoraiként határozták meg magukat, ami jól illeszkedett a mítoszteremtésbe, a román történelemírás később ezt a kontinuitást hangsúlyozza. Mindez a népi kultúrában nem igazán érhető tetten, a szerző szerint annál inkább jelen van az együttélés nyoma a nyelvben, a gasztronómiában, a névhasználatban. A pásztorkodás mint a vlachok jellemzője, megalapozza a későbbi, románokkal kapcsolatos sztereotípiákat, a pásztorokból később román parasztság lesz, ennek ellenére a magyar köztudatban sokáig fennmaradnak ezek a sztereotípiák, sőt, ők maguk is használni kezdik. Érdekes adalék, hogyan tekintenek magukra a románok is: 1919-ben a Budapestre bevonuló román hadsereg bocskort tűz ki az országházra. Ugyanakkor, és erre a gondolatra a szerző többször is visszatér, imagológiai szempontból elsőként a magyarok beszéltek a „Másikról”.

A középkorban fennálló státusbeli különbség évszázadokon át erősítette a románságra vonatkozó pejoratív címke kialakulását, fenntartását, és hosszú távon a románok kisebbségi érzésének kialakulását és erősödését táplálta. A középkor jellemzője az is, hogy a román származású nemesi családok is betagozódtak a natio hungaricába, ezért a román történelemírás elhanyagolta őket. Mitu szerint a román történelemírás általában is elhanyagolja a magyar hatást, befolyást, mert sérti a nemzeti önérzetet. A parasztság és a nemesség közötti társadalmi konfliktus később részben etnikai színezetet is kapott, így alakultak ki a románok és a magyarok közötti történelmi rivalizálások. A XVI. századra az etnicitásnak nagyobb lesz ugyan a szerepe, és hasznos, szimbolikus erőforrássá válik, de általában önmagában még mindig nem adott konfliktusra okot, továbbra is a nemesek-jobbágyok felosztásban szerveződnek a hatalmi helyzetek. „Csak a modern nacionalizmus teremti meg azt a hitrendszert, amely képes az etnikai előítéletet valóban általános méretekre kiterjeszteni. A modern korban a magyarokat vagy a románokat már nem azért tekintették »rossznak«, mert valamely körülmény között riválisként viselkedtek, hanem azért, mert ez az ellentét »történelmi«, »évezredes« vagy »nemzeti« ellenségeskedéssé alakult, amely e közösségek sajátos »genetikai kódjába«, mintegy a nemzet kollektív sorsába ivódott bele.” (Mitu, 2024: 100)³ Ennek szellemében mondja a szerző, hogy minden történelmi csapás, amely Magyarországot érte, kicsit helyre billentette a román önérzetet.

A második fejezetben a modern korral (1700–1918) foglalkozik, teret szentel a folklórban megjelenő képeknek is. Felhívja a figyelmet, hogy a népköltészeti anyagokat csak a XIX. században kezdik gyűjteni, viszont azok mint imagológiai csomagok a középkorból származtatottak. Ez is lehet az oka, hogy a percepciónkban élő nagy történelmi ellentét nem olyan mér-

3 A könyvből származó idézeteket a szerző fordításában közöljük.

téekben szerepel a folklórban, mint ahogy azt elvárnánk. Persze vannak ugrató, csúfolódó, a másik nemzetre nem túl hízelgő megfogalmazású szólásmondások mindkét oldalon, de jóval több például a magyaroknál a cigányokra, németekre, zsidókra, szlovákokra és törökökre vonatkozó mondás, míg a románoknál ugyancsak a cigányok, törökök, németek, zsidók a célnemzet ilyen értelemben, és még szerepelnek a görögök, oroszok, tatárok is. „A szomszédos közösségek kollektív kifigurázása olyan módszer volt, amellyel kiemelhették és fenntarthatták saját kulturális jegyeiket, miközben kényelmesen érezték magukat saját szimbolikus területük határain belül.” (Mitu, 2024: 143) Viszont az is igaz, hogy mindkét fél úgy érkezik meg a modern korba, hogy a másikat vadnak, elmaradottnak, civilizálatlannak tartja. Ezek a régi, egymásról kialakított képek – klisék és sztereotípiák – csak a modern nemzet kialakulási folyamatában kapnak erőre és telnek meg újkori jelentéssel, a politikai és ideológiai szándékoknak megfelelően legitímálva. Persze a reformkorban, az írók, utazók – különösen Jókai Mór – romantikus szemlélete miatt a magyar köztudatban a románokról kialakított kép árnyaltabbá válik.

Mitu azon az állásponton van, hogy az igazi nagy román–magyar szembenállást az 1848–49-es magyar szabadságharc és forradalom idejétől lehet eredeztetni, és ez elsősorban a román szempontból értelmezhető, hiszen magyar szemmel nézve a szabadságharc Erdélyben elsősorban a magyar nemzet törekvéseire fókuszált.

Román szempontból, mutat rá Mitu, az 1848 és az első világháború közötti időszak a román–magyar konfrontáció csúcspontjaként tekinthető. Ezt a szemléletet elsősorban román részről a művelt elit szorgalmazta, de gyorsan elterjedt a parasztság soraiban is, ennek tudható be, hogy Erdélyben a román parasztok körében voltak olyanok, akik etnikai konfliktusként értelmezték a magyar szabadságharcot. Szerinte a két nemzet közötti kapcsolat alakulásában 1848 talán még fontosabb is, hiszen a román történetírás narratívája szerint az 1918-as román egyesülés már „a 70 évvel korábbi törés természetes következménye” (Mitu, 2024: 175). Rámutat: a történelemben ez volt az első alkalom, amikor Erdélyben a magyarok és a románok azért ölték egymást, mert magyarok és románok voltak. Mitu 1848-at a román–magyar kapcsolatok történetében bekövetkező drámai fordulópontnak tartja, amely egy konfliktusos, harcias viszony képzetének kialakulásához vezetett, és ez később igencsak népszerűnek bizonyult mindkét oldalról. „A történelmi ellenfél, az évszázados ellenség képe elsőrendű elemévé válik a nemzeti identitásnak – mind a románok, mind a magyarok számára.” (Mitu, 2024: 193) Azóta – írja Mitu – a két nemzeti konstrukció szorosan összekapcsolódik, akárcsak egy családban az egymással rivalizáló mostohatestvérek. Ugyanakkor ez a rivalizáció nemcsak ellenségességet hozott, hanem egyfajta sportszerű megértését is annak, hogy a románok és a magyarok egy terepen játszanak.

A harmadik nagy fejezetben a világháborúk közti éveket (1919–1944) vizsgálja, a negyedikben a kommunizmust, mindkettő a szélsőségek századában történik. A két világháború között, alig több mint két évtized alatt hihetetlenül sok változáson ment át Erdély, és ebben az időszakban román–magyar viszonylatban – imagológiai szempontból – már két független, szuverén, modern állam néz szembe egymással, és Mitu szerint ez a legagresszívebb és legcsúnyább időszaka a két nemzet közös történetének, egyfajta hidegháborús helyzet állt fenn Románia és Magyarország között, jelentős propagandaháttérrel, amely végül nem katonai konfliktushoz vezetett, hanem információs és imázsháborúhoz. Impériumváltás az időszak szakterminusa: birodalom, impérium legyen, ezt akarták mind a románok, mind a magyarok. És persze ez az

időszak is érzelmektől túlfűtött volt, Mitu ki is mondja, hogy nehéz írni arról, mit élhettek át a magyarok, amikor Romániához csatolták Erdélyt. Fontosnak tartja, hogy a román közbeszédbe kerüljenek be olyan történetek, amelyek rávilágítanak, mennyire tragikus Trianon a magyar részen, mert ez sosem szempont, miközben magyar részről a trianoni veszteséget túlzottan is tematizálják. Mitu szerint Trianon után Magyarország revizionista szemlélete meghatározza az erdélyi magyarok megítélését román részről. Míg Trianon előtt a románok a magyarokat az elnyomókkal azonosították, utána már irredentáknak tartották, és ez a szemlélet 1989 után, úgymond felmelegítve továbbra is jelen van. Problémaként fogalmazódott meg, hogy Nagy-Románia megvalósítása után mi is legyen a magyarokkal. Mindent összevetve, ekkortól beszélhetünk megkérdőjelezhetetlen tételként arról, hogy a magyarok veszélyt jelentenek Romániára nézve, és el akarják lopni a románoktól Erdélyt. Ebben az időszakban új források jelentek meg: a rendőrségi és titkosszolgálati akták sok információt szolgáltatnak arról, hogy milyenek voltak az irredenta magyarok. Mitu arra is rámutatott, hogy Trianon után az erdélyi magyarok továbbra is önálló csoportként határozzák meg magukat, olyan közösségként, amely a románok mellett él, de nem integrálódik. És ez az attitűd az egész elkövetkező évszázadban kitart.

Ugyancsak a szélsőségek századában zajlik a kommunizmus, a negyedik nagy fejezetet felölelő időszak (1945–1989), amely idején mintha a magyar–román konfliktust felszámolta volna a szocializmus beköszönte. Persze a valóságban nem így történt, ez csak a szlogenek szintjén létezett, nagy hazugság volt, ahogy az egész kommunizmus, figyelmeztetett a történész. Mitu ugyanakkor azt is leszögezi, hogy szerinte a román kommunizmusnak ellentmondásos és bonyolult volt a viszonya a magyarokkal és a tradicionális magyarellenességgel: egyrészt árnyalta és finomította a Magyarországról megfogalmazott képet, mely mint a testvéri ország jelenik meg a hivatalos diskurzusban, másrészt erőteljesen jelen volt továbbra is az a szemlélet, hogy Erdély csak a románoké, és ez a nacionalista kommunizmus a Ceaușescu-rezsim vége felé egyre nagyobb teret kapott. Ugyanezt a dogmát képviseli az Adrian Păunescu neve által fémjelzett Flacăra (Szikra) kör is, és a román filmipar is kiszolgálta ezt az elképzelést. Azok a filmek, amelyekben magyarok is szerepelnek, sosem a jelenben zajlanak, mindig valami történelmi időszakot jelenítenek meg, és nyilván erősítették az abból a korból származó sztereotípiákat, a jó magyar, rossz magyar kétpólusúra egyszerűsített narratívát mutatva be. A szerző kitér arra is, hogy a román történészek – háttérben a Szekuritátéval – az *Erdély története három kötetben* című munkát milyen ellenségesen fogadták és irtották, ahol csak lehetett, annak ellenére, hogy szemléletében a könyv teljesen elfordul attól az elvtől, hogy Erdély Magyarországé vagy Romániáé, olyan önálló régióként mutatták be, amelynek identitását jelentősen meghatározza, hogy több nép által lakott. Mindebből a román történészek annyit szűrtek le, hogy elvitatják a románok jogát Erdélyhez, és természetesen ebből egy imázsháború is kerekedett, a román hatalom pedig az értelmiséget nyerte meg magának a magyar veszélytől való félelmet kihasználva. „Etnikai szitkozódások, revizionizmus, legionarizmus, a dák farkas és tör, drága Erdélyünk, Avram Iancu, a magyar anyák korcs gyerekei, árulás – ez volt a románok magyarokra vonatkozó képnek tökéletes koktélya, s egyben a román történetírás egyik lényeges összetevője. Egy mérgezett főzet, amelyet a Szekuritáté és a Ceaușescu rezsimjét kiszolgáló történetírás szoros együttműködésben kotyvasztott, felhasználva a román nacionalizmus sötét bugyraiból összegyűjtött kulturális forrásokat és történelmi szorongásokat.” (Mitu, 2024: 383)

A kötet ötödik nagy fejezetében Mitu a közelmúltra (1990–2024) fókuszál, többek között arra is, ahogy a rendszerváltás utáni időszakban hogyan válnak relatívvá olyan alapértékek, mint hogy mi a jó, mi a rossz. Ugyanakkor behozza a román–magyar viccek világát, amelyek természetesen tovább szilárdítják a kliséket, sztereotípiákat: Minek köszönhető, hogy a puliszka mégiscsak robbant 1989 decemberében? Hát mert a magyarok keverték! És Mitu erre még ráerősít, ugyanis szerinte a Ceaușescu-korszak végét uraló éhezés, hideg és a szabadság minden szintű visszaszorítása mellett a rendszerváltás megtörténéséhez a rezsím magyarellenessége is hozzájárult, nem véletlen, hogy a forradalom Temesváron kezdődött el. 1989 az új lehetőségek ígérését hozta el, és ez a bizodalom a román–magyar viszonyra is érvényes volt. Mitu szerint azonban mindig is csak egyéni jogok biztosítására volt hajlandó a román állam, az autonómiához lehetőséget adó kollektív jogok olyan határt jelentenek, amelyet azóta se hajlandóak a románok meglépni – ugyanakkor a magyar veszély a radikális politikai pártok létjogosultságát és a titkoszolgálatok újralakulásának lehetőségét biztosította, a kevésbé szélsőséges politikai formációk közbeszédbe „dobása” pedig nehéz helyzetekben elővehető eszközt jelentett és jelent ma is. A küzdelmet tovább kell vinni – ez egyszerre üzenet a románoknak és a magyaroknak, és amilyen makacsul ragaszkodnak a románok, hogy nem adják meg a kollektív jogokat, olyan makacssággal kérik azokat a magyarok. Szimbolikus értelemben az autonómia elutasítása Mitu szerint visszanyúlik ahhoz a képzethez, hogy Erdély csak a románoké, nem osztoznak rajta senkivel. Imagológiai szempontból ez az ellentét hozzájárul az örökké elégedetlen magyarok képeinek kialakulásához, míg a magyarok továbbviszik a román elnyomó hatalom áldozatainak szerepét. Arra is rávilágít, ha Ion Iliescu és köre nem ragaszkodott volna olyan hosszú ideig a nacionalista kommunista örökséghez, talán a társadalmi átalakulás is zökkenőmentesebb lett volna, nyilván az uniós csatlakozás és a gazdasági fejlődés sok mindent átalakított a 35 év alatt.

Visszatérve a román–magyar viccekhez, a szerző egész fejezetet szentel a témának: míg a románok viccei a magyarokról a legnyíltabb módon fejezi ki a románoknak a magyarok fölötti diadalát, addig a magyar viccek visszafogottabbak, mérsékeltébbek. „A magyar történelmi mítoszokat a románok történelmi mítoszai is kondicionálják, és fordítva; fennmaradásukat nemcsak belső okok határozzák meg, hanem az egymással való versengés is.” (Mitu, 2024: 513) Hogy mikor szoknak le a magyarok a trianonozásról? Amikor a románok is túlteszik magukat Gyulafehérváron – kérdezi és válaszol is a történész, rámutatva, hogy nem tudja, valaha megtörténik-e, és egyáltalán jó lenne-e, ha megtörténne.

Az utolsó alfejezetekben a magyar és román értelmiség kortárs képviselőit veszi számba, megvizsgálva, hogyan alakították vagy hogyan látják a román–magyar viszonyt, majd összegzés helyett játékra hívja az olvasót, hogy milyen lehet/lesz a következő évszázad: például Orbán Viktor kényelmes többséget szerez a 2026-os választásokon, Románia 2040-re fizetéseképtelenné válik, a század közepén pedig Putyin halálát követően Moldova Köztársaság csatlakozik Oroszországhoz, 2099-ben kimondják a román–magyar föderációt, és a Magyar–Román Tudományegyetemen leleplezik Sorin Mitu történész szobrát. Természetesen ennél sokkal több minden történik a képzelt évszázadokban, érdemes belemenni a játékba, és elolvasni, hiszen három izgalmas forgatókönyvet is kitalált a szerző.

Ez a kötet az összetettség mellett attól is izgalmas, hogy román és magyar szempontot érvényesítve dolgozza fel a témát, rengeteg forrást használ, de nemcsak felsorakoztatja azokat, értelmezi, kérdéseket tesz fel, és emlékeztet a hiányosságokra, félrecsúszásokra, nagy empátiá-

val, megértéssel közelít mindkét nemzeti történetíráshoz. Sorin Mitu azok közé az 1989 után formálódó román történészek közé tartozik, aki már nem nemzetpolitikai szempontok szerint olvassa és értelmezi a történelmi forrásokat, hanem mind módszertanában, mind értelmezésben új szempontból közelíti meg a témákat, köztük az általa sokat vizsgált román–magyar viszonyrendszert is.

A vaskos kötet egy UEFISCDI⁴ kutatási projekt részeként született, és helyet kaptak benne korábban, más kiadványokban publikált szövegek is. A könyvnek készül a magyar fordítása is Rostás Péter István tollából, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet gondozásában fog megjelenni várhatóan 2026-ban.

⁴ A Felsőoktatási, Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Finanszírozási Főigazgatóság, amely a román Oktatási Minisztérium alárendeltségébe tartozik.

A szerzőkről About the Authors

CSIZMADIA TÍMEA, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori Iskolájának hallgatója. Disszertációjában a fenntarthatóság és a jóllét kisvárosi eseteit foglalja össze, az egészségtudatosság szempontjait figyelembe véve.

E-mail: csizmadia.timea.1@phd.uni-mate.hu, ORCID: 0009-0002-0098-1104

GY. TUROCZKI EMESE kommunikációs szakember, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Karán a Szociológia Doktori Iskola hallgatója, Kovászna Megye Tanácsának sajtótanácsosa. E-mail: turoczki@yahoo.com

HADAS MIKLÓS szociológus, egyetemi tanár, az MTA doktora, az ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont külső munkatársa. Jelenleg a romániai és szlovákiai kisebbségi magyarok körében végez kutatásokat, valamint a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenetudományi Doktori Iskolájában oktat. E-mail: hadas.miklos@elte.krtk.hu

HORECZKI RÉKA közgazdász, tudományos főmunkatárs az ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézetében. Térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatával foglalkozik, kiemelten a város-vidék dichotómia és a népességmegtartó képesség eseteivel.

E-mail: horeczki.reka@krtk.elte.hu; ORCID: 0000-0003-3131-681X

KOCZISZKY GYÖRGY közgazdász, CsC, egyetemi tanár a Budapesti Metropolitan Egyetemen. Kutatási területe: térgazdaságtani folyamatok modellezése.

E-mail: gykocziszky@metropolitan.hu, ORCID: 0000-0003-1864-1351

MAGYARI TIVADAR szociológus, egyetemi docens a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Karán. Kutatási módszerek, statisztikai elemzés, alkalmazott szoftverek használatának, illetve médiatudomány oktatója. Elemzési területek: életmód, oktatás, média. E-mail: magyari.tivadar@gmail.com

PÉNZES JÁNOS geográfus, a Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszékének docense. Kutatás területei: Magyarország területi egyenlőtlenségei, periférikus térségek, demográfiai és etnikai térfolyamatok.

E-mail: penzes.janos@science.unideb.hu, ORCID: 0000-0002-4870-087X

SZENDI DÓRA habilitált egyetemi docens a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézetében. Emellett a Hantos Elemér Gazdálkodás és Regionális Tudományi Doktori Iskola titkára (2016-tól), és a Magyar Regionális Tudományi Társaság észak-magyarországi tagozatvezetője (2019-től). Kutatási területe a regionális egyenlőtlenségek elemzése, habilitációs értekezését a különböző típusú válsághelyzeteknek a hozzáadott érték területi differenciáira gyakorolt hatásainak elemzéséből írta.

E-mail: dora.szendi@uni-miskolc.hu, ORCID: 0000-0003-0010-9949

SZILÁGYI ZSOLT történész, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán a Történelmi Intézet nem önálló Modern Kori Magyar Történelmi Tanszékének docense. Kutatás területei: Magyarország 19–20. századi gazdaság- és társadalomtörténete, várostörténet-írás, a Kárpát-

medence történeti földrajza, történeti térinformatika (GIS). E-mail: szilagyizsolt@arts.unideb.hu, ORCID: 0009-0002-9890-5336

ZSIBÓK ZSUZSANNA közgazdász, tudományos főmunkatárs az ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézetében. Kutatási területei a területi egyenlőtlenségek, területi dinamika és a területi felzárkóztatási politika.

E-mail: zsibok.zsuzsanna@krtk.elte.hu, ORCID: 0000-0001-9383-1134